

THEORIA
ET HISTORIA SCIENTIARUM
VOLUME XIX

Toruń 2022

Journal Editor

Michał Głuszkowski

Assistant Editor

Julia Trzeciakowska

Editorial Board

James Hurford, University of Edinburgh, UK

Włodzisław Duch, Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Advisory Editorial Board

Piotr Chruszczewski, University of Wrocław, Poland

Nathalie Gontier, University of Lisbon, Portugal

Stevan Harnad, Princeton University, USA

Michał Heller, Pontifical Academy of Theology, Poland

Ray Paton, University of Liverpool, England

Piotr Stalmaszczyk, University of Łódź, Poland

Jordan Zlatev, Lund University, Sweden

Advisory editorial board – honorary members

Steven Pinker, Massachusetts Institute of Technology, USA

Vilayanur S. Ramachandran, University of California, San Diego, USA

Nicholas Rescher, University of Pittsburgh, USA

John Searle, University of California, USA

PL ISSN 0867-4159

© Copyright by Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Toruń 2022

Editorial address: Theoria et Historia Scientiarum
Nicolaus Copernicus University in Toruń
ul. Fosa Staromiejska 3
87-100 Toruń, POLAND

Publisher: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
ul. Gagarina 11, 87-100 Toruń

CONTENTS

ARTICLES

Aleksander Szwedek

A Cognitive Study of FORCE Image Schemas • 7

Angelo Delliponti

Motor Simulation and Ostensive-inferential communication:
insights and clarifications • 35

Aleksandra Miaskowska (corresponding author), Joanna Grudowska

From traditional media to the Internet. Linguistic aspects
of communication on Facebook among Polish citizens 50+ • 55

Bohdan Sokil

Фрагментарно-аспектуальний огляд історико-мовознавчих
поглядів учених XIX століття щодо ідеологемі *українська
мова* • 79

Tetyana Kosmeda

Мовомислення Станіслава Лема в просторі письменницького
афористикону • 105

Grzegorz Koneczniak, Dorota Paśko-Koneczniak

In search of Ukrainian Studies within Slavonic philology
and other courses offered by Irish universities in the context
of the Russian invasion of 24 February 2022 • 123

ARTICLES

Aleksander Szwedek

professor emeritus, independent scholar

Bydgoszcz, Poland

szwedekaleksander@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2391-1942>

A Cognitive Study of FORCE Image Schemas

*[...] because force is everywhere
we tend to take it for granted and overlook
the nature of its operation.*

(Johnson, 1987: 42)¹

Abstract. In my 2022 paper on Thematic roles in image schemas, I illustrated my 2019b image schema definition with two examples: MOTION and CONTAINER. The present paper tests yet another instance of a more complex nature, FORCE and its variations. Newton's Third Law that "for every action, there is an equal and opposite reaction" means that all force variations have two force exerting objects in counterforce configuration. The relation between them can be viewed from the perspective of either one, or both, which is reflected in language structures. We experience force as intensity of contact with objects, associating it with their mass and velocity, and extrapolate our experience to external objects, assessing their force by velocity and mass. Following my 2019b definition of the image schema, and my 2022 suggestion on the function of Thematic roles in image schemas, the present paper critically reviews and reinterprets earlier analyses of forces.

Keywords: force; counterforce; image schema; Thematic roles; vantage point.

¹ Cf. Wittgenstein's saw: "One is unable to notice something because it is always before one's eyes" (1963, p. 30).

1. Introduction

The paper analyses the concept of FORCE² and some of its image schematic variations commonly discussed in literature.³ It opens with an Introduction (1.) which offers a brief account of research on the concept of FORCE, its schematic variations and basic features, and outlines the aim of the analysis. Section 2 is a brief presentation of force in physics and human experience, and a survey of force in literature. My definition of the image schema (2019b) is recapitulated in section 3. Some problems of Thematic relations are briefly outlined in section 4. Section 5 is devoted to a critical presentation of the individual variations of the FORCE image schema that have been proposed so far. The paper closes with Conclusions and References. Conventions used in diagrammatic representations are explained in appropriate places of the text.

FORCE and its image schematic variations were extensively discussed by Johnson (1987) and Peña (1999). Johnson proposed an analysis of a number of image schematic variations of FORCE, illustrating them, however, with quite confusing, inconsistent diagrams. Peña's paper essentially repeated Johnson's descriptions except that she proposed a hierarchy where FORCE is subservient to PATH, and is a super category of COMPULSION, COUNTERFORCE, and REMOVAL OF RESTRAINT (1999, p. 205). She illustrated the variants mainly with metaphoric expressions.⁴

I adopt Resnick, Halliday, and Krane's elucidation of Newton's Third Law that "there is no such thing as a force that is not accompanied by an equal and opposite force" (1992, p. 83). It means that in our cognition, there is no image schema of FORCE itself, but only a number of different configurations of COUNTERFORCES.

My aim is to critically review FORCE image schema variations commonly listed in literature (Johnson, 1987; Peña, 1999; Hampe, 2005), in an attempt to uncover their nature, unify their descriptions and consequently

² I follow Peña (1999) and Hampe (2005) in using capital letters, The forms in quotes remain unchanged.

³ Physicists recognize many other types of forces like "suction, tension, stress, elastic forces, torques, centripetal forces and others" (Duch: e-mail communication).

⁴ In 2011, I showed that all abstract entities are metaphORIZED in terms of physical objects, calling the process *objectification*. Langacker (1987) and other authors confusingly term this process 'reification' which is traditionally assigned to metaphorization at the lowest level of the Great Chain of Being, i.e., 'inorganic things'.

their diagrammatic representations. As will be shown, the task will involve human perception,⁵ and Thematic roles of the two force exerting objects.

Any coherent description of image schemas was earlier impossible due to the lack of a definition of the image schema. Some linguists even declared, most radically Clausner and Croft, that any formulation of a definition of the image schema is impossible, except “only by enumeration” (Clausner and Croft, 1999, p. 21). However, in 2019, I formulated a definition of the image schema as “a mental structure with at least one OBJECT image schema, which is a conceptually independent entity representing physical object whose fundamental property is density experienceable by touch, with ensuing boundedness, shape, size, etc.” (2019b, p. 27). My hypothesis shed new light on the problem of image schemas, opening new perspectives for their research.

Image schemas, as mental structures, are based on our subjective sensory experience, and this is one of the possible reasons that their nature and number are difficult to determine. With reference to FORCE, we typically experience it either through contact with another object, be it a blow of a fist, or a whiff of air. The assessment of the force of external objects is based on perception of their velocity, estimated weight, or the magnitude of impact by extrapolation from our own bodily experience.

My definition of the image schema, in complement with Resnick, Halliday, and Krane’s statement that “there is no such thing as a force that is not accompanied by an equal and opposite force” (1992, p. 83), provide a solid basis for an approach in which any type of force is a configuration of two objects exerting force upon each other, viewed from the perspective of one or the other, or both, and each assigned appropriate Thematic role(s).

2. FORCE

2.1. Force in human experience

Of Newton’s three laws of motion, it is the Third Law that seems to be essential to human experience. It states “that for every action (force) in nature there is an equal and opposite reaction. If object A exerts a force on object B, object B also exerts an equal and opposite force on object A” (*Newton’s Laws*

⁵ Cf., for example, MacLaury (2002), Głaz (2002), and Beveridge and Pickering (2013).

of Motion. NASA's Glenn Research Center).⁶ Naturally, this is not the way people experience and perceive force. We see force "[a]s an attribute of physical action or movement: strength, impetus, violence, or intensity of effect" (Oxford English Dictionary; henceforth, OED). For example, we easily perceive the difference between the "intensity of effect" of a medicine ball and a tennis ball hitting us at the same speed, or the difference between two tennis balls hitting us at different speeds. The greater the velocity or mass, the greater the intensity of force that our bodies feel. We extrapolate this personal experience of force to external objects other than our own bodies, and assess the intensity of force from perceptible mass and velocity. We also view these interactions from different perspectives of the two objects and, though unconsciously, assign Thematic roles⁷ to them. As Beveridge and Pickering remarked in an extremely interesting paper, "[t]he number of potential embodied perspectives available for a given sentence is therefore the number of participants in that event plus that any embodied observers licensed by the comprehender's situation model. We propose that these perspectives (e.g., embodied agent, embodied patient, embodied recipient, plus embodied observer and non-embodied observer) provide a transparent basis for discussing action perspective taking"⁸ (for more details on perspective, see, for example, MacLaury, 2002; Głaz, 2002; and Beveridge and Pickering, 2013).

In the present paper, these two aspects, perspective and role assignment, will constitute grounds for the description of variations of FORCE image schema.

2.2. Force in cognitive literature

Since Johnson's 1987 work, the nature of image schemas has enjoyed continuing interest among linguists – Clausner and Croft (1999), Grady (2005), Johnson (2005), Hampe (2005), Oakley (2007), Mandler and Canováš (2014), Szwedek (2018, 2019a, 2019b, 2022), to name just a few. However, except Johnson's and Peña's analyses, and my papers, the concept of FORCE has been mentioned only in passing, as just one among other image schemas. In the following sections, I will briefly mention research on force dynamics by

⁶ <https://www1.grc.nasa.gov/beginners-guide-to-aeronautics/newtons-laws-of-motion/#newtons-third-lawaction-reaction>. DOA: Aug. 20, 2021).

⁷ As I demonstrated in my 2022 paper, Thematic roles are integral parts of image schemas.

⁸ There is no page numbering in Beveridge and Pickering's paper. The quote comes from the section "A Taxonomy of Perspectives".

Talmy (1988), image schema analyses by Johnson (1987) and Peña (1999), and my recent paper (2018) about the OBJECT image schema, its structure and participation in dynamic relations. Talmy's proposal is particularly interesting for the present paper, because it emphasizes the counterforce nature of force. It will be briefly discussed in point 2.2.1. Johnson's 1987 work is of special importance because it introduced the concept of image schema to linguistics. His analysis of force image schemas will be dealt with in point 2.2.2. Basing on Johnson's list of force image schemas, Peña (1999) proposed a hierarchy of force image schemas which will be outlined in point 2.2.3. A few reflections on my 2018 paper will be offered in point 3.1.

2.2.1. Talmy's views on force

Within the context of causality, Talmy formulated his main thesis in the following words: "[o]ne force-exerting entity is singled out for focal attention – the salient issue in the interaction is whether this entity [the Agonist] is able to manifest its force tendency or, on the contrary, is overcome. The second force entity [the Antagonist], correlatively, is considered for the effect that it has on the first, effectively overcoming it or not" (1988, p. 53). Talmy was criticized by, for example, Copley who wrote that "Talmy's requirement for force opposition works in many cases, but in other cases it is something of a stretch" (2002, p. 109). She referred to Talmy's example *Smoothing the earth helped the logs roll down the slope* "where the logs are the Agonist and the earth is the Antagonist, whose tendency to oppose the rolling of the logs is removed" (ibid.). She calls on Jackendoff (1990) as arguing that "the 'Antagonist' (which no longer antagonizes on his analysis) is the agent doing the smoothing, who provides an additional force toward or in support of the logs' tendency to roll down the slope" (ibid.: 110). Thus, when the earth has been removed, it can no longer 'antagonize' the Agonist.⁹ Also Goddard pointed out that the verbal definition of causation that Talmy proposed, is circular and obscure. Another objection he raised is the question of how different representational devices are supposed to interact with one another (1998, p. 81). Despite the criticism, Talmy's work remains an important contribution to cognitive research.

⁹ This is not entirely true, as even smooth surface of earth causes some counterforce of friction.

2.2.2. Johnson's description of force

Johnson characterizes force in terms of six features “that play a role in our sense of force”:

- i. “force is always experienced through interaction. We become aware of force as it affects us or some object in our perceptual field”;
- ii. “force has a vector quality, a directionality. [...] our experience of force usually involves the movement of some object (mass) through space in some direction”;
- iii. there is typically a single path of motion;
- iv. forces have origins or sources and targets;
- v. forces have degrees of power or intensity;
- vi. there is always a structure or sequence of causality involved (1987, p. 42–44).

On the basis of these features,¹⁰ Johnson describes seven image schematic variations of force: Compulsion, Blockage, Counterforce, Removal of restraint, Enablement and Attraction. However, he immediately adds that this is only “a selection of the more important image schemata that play a role in our experience of force” (1987, p. 48). The seven schemas will be analyzed in more detail in section 5.

2.2.3. Peña's hierarchy of force image schemas

In her 1999 paper, Peña proposed a hierarchy (system of subservience) of FORCE image schemas based on the following claims:

- motion is important for the PATH schema (1999, p. 189);
- “motion is caused by some kind of force” (ibid.);
- “the concept of motion cannot be understood without the notion of path” (ibid.);
- “PATH and FORCE image-schemas are interrelated” (ibid.);
- “the FORCE image-schema is dependent on the PATH schema” (1999, p. 188).

She proposed a four-level hierarchy of FORCE (subservient to PATH) in which COMPULSION, BLOCKAGE, and REMOVAL OF RESTRAINT are directly subservient to FORCE. ATTRACTION and REPULSION are sub-

¹⁰ Somewhat odd is the word “typically” in “a single path of motion”. Can a force have more than just one single path of motion?

servient to COMPULSION, and COUNTERFORCE and DIVERSION to BLOCKAGE (1999, p. 203) as shown in Fig. 1.

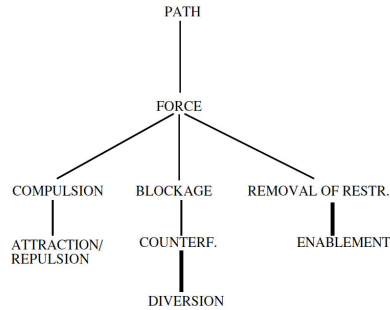

Figure 1. (Peña's Figure 1; 1999, p. 205)

What is evidently missing in the PATH diagram is MOTION, despite Peña's claim of its significance for "the PATH image-schema" (1999, p. 189), and despite the fact that it is "caused by some kind of force" (ibid.). As if contradicting herself, Peña asserted that "the concept of motion cannot be understood without the notion of path" (ibid.). She argued that since PATH has a starting point, an end point and a direction, then "if you go from a source to a destination along a path, then you must pass through each intermediate point on the path [...]" (ibid.). But what she was describing is exactly what she disregarded, i.e., MOTION, caused by some kind of force along a path. In other words, force sets an object in motion, and the moving object 'draws' the path. In consequence, it is the PATH that is subsidiary to MOTION which is an element of FORCE.

In her discussion of individual FORCE variations, Peña followed closely Johnson's descriptions with two exceptions. She based her discussion on metaphorical expressions, and to the repertoire of image schemas, she added REPULSION as opposed to ATTRACTION.

3. The image schema

3.1. Szwedek's OBJECT image schema

In 2018, I published a paper in which I discussed, what I called, static and dynamic variants of the OBJECT image schema. Static OBJECT image sche-

mas include, for example, SURFACE, PART, and FRONT. Within the dynamic OBJECT image schemas, I briefly described, among others, a few image schemas of FORCE (COUNTERFORCE, ATTRACTION, REPULSION, BLOCKAGE, and DIVERSION), that is those in which “objects are dynamically involved in some action” (2018, p. 63). Basing on Langacker’s (1987) division of all entities into things and relations, I wrote that “[t]he division into static and dynamic schemas reflects the basic human experiences of objects and relations between them”. I added that “[f]orce is most fundamentally and directly experienced by humans through the sense of touch, that is, on contact of objects with the human body, and then extrapolated to interactions between other external objects” (2018, p. 64; cf. also Szwedek, 2000a, 2000b on the importance of touch). I also observed that “[w]e easily forget that our bodies are physical objects and that every event in our physical world consists, minimally, of objects and dynamic interactions between them” (2018, p. 63), and where there are interactions, “there must be INTERACTANTS, ‘persons’ or ‘things’ (Collins English Dictionary), since only objects have energy to exert force” (ibid.).¹¹

So formulated ideas set grounds for my 2022 work on the structure of the image schema consisting of objects and relations between them, relations in which objects function as Thematic roles. My 2022 new proposal is discussed in the next section, while Thematic roles of objects in the FORCE image schemas are introduced in point 4.

3.2. Szwedek’s definition of the image schema

Despite common scepticism and even denial of the possibility that the image schema can be defined, except “only by enumeration” (Clausner and Croft, 1999, p. 21), I proposed that an image schema is “a mental structure with at least one OBJECT image schema which is a conceptually independent entity representing a physical object whose fundamental property is density experienceable by touch, with ensuing boundedness, shape, size, etc.” (2019b, p. 27). Although the OBJECT schema was only listed as one among all the other commonly listed image schemas, I demonstrated that it is unique. This observation was based on Langacker’s distinction between conceptually independent ‘things’ (objects), and conceptually dependent relations. I also

¹¹ See also my 2023b (in print) paper on the function that Thematic roles play in linking reality with image schemas.

adopted Langacker's reasoning that "[r]elations are conceptually dependent, i.e. one cannot conceptualize interconnections without conceptualizing the entities they interconnect" (1987, p. 215). A similar view was earlier expressed by Johnson with respect to force which [...] is always experienced through interaction" (1987, p. 43; cf. Langacker's 'interconnections'). Paraphrasing Langacker (1987, p. 215), interconnections are conceptually dependent, i.e., one cannot conceptualize interconnections without conceptualizing interactants (Johnson's 'sources' and 'targets'). The conclusion was obvious: if, except the OBJECT schema, all other schemas are relational (MOTION, CONTAINER, etc.), they must contain at least one OBJECT schema anchored in the physical world. For example, MOTION is always MOTION OF X (OBJECT), and CONTAINMENT is a relation between the CONTAINER OBJECT (Johnson and Lakoff, 1980, p. 31) and the CONTAINED OBJECT.

I proposed then, that if OBJECT schemas are necessary components of relational schemas, they are natural candidates to function as Thematic roles within relational schemas, thus linking image schemas in the mind with language structures. For example, in the MOTION schema, in the basic propositional version *X moved*, X is an Agent (inanimate objects cannot initiate motion¹²), and in the transitive version, *X moved Y*, X is an Agent, and Y is Affected Entity (Szwedek, 2022, section 6.1). It is reasonable to expect that other image schemas, with FORCE schema variations among them, will also contain various arrays of Thematic roles.

3.3. A digression on the origin of image schemas

Almost all research on image schemas was so far based on the postnatal sensory experience, mainly vision (Johnson, 1987, p. 25). However, as I argued in my works (2018; 2019b; 2022, 2023a), most image schemas have their origin in the prenatal period with the sense of touch playing an all-important role.¹³ This is important because most of the FORCE subcategories are contact forces where the role of touch is crucial (e.g., BLOCKAGE, FRICTION,¹⁴ DIVERSION, PRESSURE, etc.). My thesis about the prenatal origin of image schemas is supported by Neisser's firm assertion that, biologically, "a schema is a part of the nervous system" (1976, p. 54), and Rohrer's unequivocal state-

¹² In the absence of an Agent in such a minimal structure, X would be Theme.

¹³ For details about the role of touch in human cognition, see Szwedek 2000a, 2000b, 2002, 2018, 2019b, 2022 and 2023a.

¹⁴ Possibly the first treatise on Friction was written by Jellett in 1872.

ment that “[f]rom the perspective of neuroembriology [...] sensory stimuli in general (with the obvious large exception of the visual) do not commence at birth” (2005, p. 176). He added that “[a]lthough image schemas may ultimately require the consolidation of postnatal sensorimotor experience, their origins stretch back into prenatal experience” (2005, p. 176). The nervous system and the sense of touch, which is indispensable in the perception of density, begin to develop at the same time, in the seventh week of gestation (Chamberlain, n.d., Kornas-Biela, 2011). Therefore, it is unimaginable that the first tactile stimuli would have no impact on the simultaneously developing nervous system with image schemas as its integral parts (Szwedek, 2018, p. 80, and 2019b, p. 14).

4. Thematic roles

4.1. A brief note on the history of Thematic roles

Kasper (2008) offered a good overview of Thematic roles since antiquity. He first mentioned Pāṇini’s *Kāraṇas* which were discussed in some detail by Ganeri in his 2011 book (Ch. 3.). A *kāraṇa* is a semantic relation between the verb and a noun. The similarity between Pāṇini’s conception and modern semanto-syntactic approaches is quite striking. Since the western philosophy and linguistics were based exclusively on the Greek and Roman tradition, it was not until Böhlingk’s *Pāṇinis Grammatik* (1839) that the Indian legacy was revived. However, it took 90 years more before the next significant contribution appeared. In 1930, Blake published “A Semantic Analysis of Case” in which he pointed out that, in western linguistics, the use of the term ‘case’ had always been used to denote only the formal relationships between a predicating element and its arguments. He argued that “no completeness of grammatical treatment is possible without recourse to the semantic approach” (Blake, 1930, p. 48). To make the distinction between morphological and semantic case clear, he labelled the morphological cases “case forms”, and used the term “case” for the semantic relationship (1930, p. 35).

Blake’s approach was echoed by Gruber (1965) who called Blake’s “cases” ‘thematic relations’ such as Goal, Location, Source, Agent and Theme. Gruber is often regarded as the first to have introduced the problem into modern linguistics. His work undoubtedly set the stage for all further research on Thematic relations.

In 1968, Fillmore proposed six basic ‘deep cases’, Agentive, Instrumental, Dative, Factitive, Locative and Objective, but added that “additional cases will surely be needed” (1968, p. 24). His comment on the need of additional cases was confirmed by Beaugrande and Dressler (1980) who proposed over 30 concepts necessary for an adequate text analysis. They added that “[i]n general, linguists’ typologies have fewer categories than ours (e.g. Fillmore, 1968; Chafe, 1970; Longacre, 1976), while those in artificial intelligence have more (e.g. Wilks, 1977a)” (1980, p. 111, fn. 16).

Jackendoff expanded Gruber’s essential list of thematic roles from his 1972 book adding the roles of Actor and Patient in his 1983 and 1990 works. He also demonstrated that one argument may have two roles at the same time, as in the sentence *The car hit the tree*, where ‘the car’ is a Theme and an Actor, and ‘the tree’ is a Patient and a Goal. Later modifications by various scholars include, among others, such roles as Experiencer, Recipient, Benefactive (or Beneficiary), Possessor, Causee, and Comitative, Affected Entity, and more.

4.2. Some difficulties with Thematic roles identification

Thematic roles have raised a lot of controversies. As Dowty observed “two perennial vexing problems with the appeal to thematic roles are (i) lack of agreement among linguists as to which thematic roles exist, and the absence of any obvious way to decide this question, and (ii) the lack of any definite way to independently justify the assignment of noun phrases to thematic roles in particular sentences” (1986, p. 340).

The topic of the present paper limits the number of objects involved in FORCE image schemas to two: FORCE and COUNTERFORCE exerting objects. In consequence, the number of Thematic roles is also limited. The major roles to consider are Agent and Patient. The Agent role was most often defined in terms of “a participant which the meaning of the verb specifies as doing or causing something, possibly intentionally” (EAGLES), or “the initiator of some action, capable of acting with volition” (Saeed, 2009, p. 153). The conjunction ‘which’ in the EAGLES definition seems to imply that the participants can be inanimate, though can possibly act intentionally. Saeed’s definition clearly indicates animate beings.¹⁵ However, as the example *I tried*

¹⁵ The question whether Bonobo or Kanis, or other animals, show signs of intentionality or volition is outside the scope of the present paper.

to get through, but there were people blocking my way shows, human beings not always are ‘intentional participants’ or ‘initiators acting with volition’. People cause the blocking, but most probably, as in a crowd, unintentionally.

Anderson (2018) proposed to separate Agent and Cause,¹⁶ the latter interpreted as a participant that “shares the agentive property of causing an event to happen, but it’s not aware of the event and doesn’t choose to cause it, because the cause is inanimate” (Ch. 9.2.). Payne (2007) proposed to label such role “INVOLUNTARY CAUSER (Berk, p.16, simply calls the role the ‘CAUSER’). [...] The participant that causes an event without doing so with intention (on purpose)” (2007, p. 1). In view of such discrepancies, I have decided to use the label ‘Cause’ for both animate and inanimate objects, the latter such as ‘wind’, ‘water’, and indirectly force exerting objects (for example, a ball thrown by X is the cause of some damage, etc.).

The Patient role was defined as “the entity undergoing the effect of some action, often undergoing some change in state” (Saeed, 2009, p. 153) or “a participant which the verb characterizes as having something happen to it, and as being affected by what happens to it. Examples: objects of *kill*, *eat*, *smash* but not those of *watch*, *hear*, *love*” (EAGLES). However, since calling the object of killing or eating a Patient sounds quite weird to me, I will use the label ‘Affected Entity’.¹⁷ I may add that Affected Entity subsumes narrower scope roles like Experience or Beneficiary, with relevant restrictions in their definitions. Some other roles, like Location and Theme, are insignificant for the FORCE schemas because of their omnipresence. Forces are ‘located’ everywhere (Johnson, 1987, p. 42), and as Santorini correctly pointed out, Theme is “something of a catch-all” (2007, p. Ch.7.). Most definitions of the Theme refer to an object either in motion or in position (for example, EAGLES,¹⁸ or Saeed (2009). For force schemas it means, that all force exerting objects are Themes, in motion or in position, and always in some location, so I decided to disregard these roles in my presentation.

¹⁶ <https://essentialsoflinguistics.pressbooks.com/chapter/9-3-events-participants-and-thematic-roles/> (DOA: Nov. 11, 2021).

¹⁷ The term is also used by Beaugrande and Dressler (1980, p. 95), and the phrase ‘being affected’ is used in the EAGLES definition. It is also present in Jackendoff’s phrase ‘object affected’ (1983, p. 381).

¹⁸ EAGLES defines Theme as “[a] participant which is characterized as changing its position or condition, or as being in a state or position”.

5. Variations of FORCE image schemas

5.1. Problems with force variations

From the scientific point of view, we might expect that, since there is no force “that is not accompanied by an equal and opposite force”, both force exerting objects would have the same sets of Thematic roles in our image schemas, as in Johnson’s COUNTERFORCE example of football players described as “head-on meetings of forces” (Johnson, 1987, p. 46), when “two equally strong, nasty, and determined force centers collide face-to-face, with the result that neither can go anywhere” (ibid.).

However, in our common understanding, represented in dictionary definitions, counterforce is “[a] force that opposes another force” (Merriam-Webster Dictionary), which means that we see FORCE as composed of two counterforces. Johnson and Peña treat COUNTERFORCE and BLOCKAGE as separate schemas. The former, with two identical force exerting objects meeting “head to head”, I will call MUTUAL BLOCKAGE because the parameters and the effect on both are identical (Johnson’s “equally strong, nasty, and determined force centers” (1987, p. 46). Thus, in MUTUAL BLOCKAGE of Johnson’s type, rather rare in our everyday experience, the two opposite, force exerting objects have the same sets of Thematic roles. I suppose that in other force variations, with two ‘unequal’ forces at play, we can also reasonably expect the same sets of roles: Cause and Affected Entity. However, what would make the difference in the description of different force variations is the human perspective.

Consider, for instance, Johnson’s example of a crawling baby encountering a wall which would block the baby’s further progress. According to the scientific description of force, both the baby and the wall should have the same set of Thematic roles. However, I suspect that we would not normally regard the baby as Cause of blocking the wall, nor consider the wall as Affected Entity. I think we would rather reason that the baby unintentionally exerted force on the wall, the Cause of BLOCKAGE, and the baby would be perceived as Affected Entity, with a possible bump on the forehead. Naturally, the different perspectives would be expressed as relations encoded in respective verbs (Langacker, 1987, p. 344), blocking vs bumping into, hitting, etc.

I will divide FORCE image schema variations into three categories: contact forces, non-contact forces, and complex forces, in the following order:

- a) contact forces: BLOCKAGE, APPLIED FORCE¹⁹ (see point 5.2.2.), DIVERSION, REMOVAL, PRESSURE, and FRICTION;²⁰
- b) non-contact forces: ATTRACTION AND REPULSION;
- c) complex forces: ENABLEMENT and COMPULSION.

5.2. Contact forces

5.2.1. BLOCKAGE was defined by Johnson as encountering “obstacles that block or resist our forces” (1987, p. 45). He further wrote that “[...] a force vector [encounters] a barrier and then [takes] any number of possible directions” (1987: 45). I think that Johnson’s second part of this statement on the force vector which, when blocked, takes “any number of possible directions” is misconceived. The only thing that BLOCKAGE means is that a moving object is blocked and stopped from further motion in the same direction. Any other remarks on the possible directions the force vector might take, are just speculations on DIVERSION, based on human perception. The diagram below is a modified version of Johnson’s BLOCKAGE.²¹

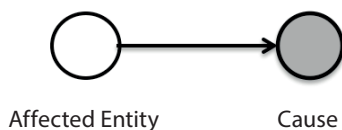

Figure 2. BLOCKAGE image schema

As I mentioned earlier, COUNTERFORCE is described by Johnson as “head-on meeting of forces” (1987, p. 46). On the example of football players, Johnson explains that “[h]ere two equally strong, nasty, and determined force centers collide face-to-face, with the result that neither can go anywhere” (ibid.). He used the following diagram to represent the situation.

¹⁹ (<https://www.physicsclassroom.com/class/newtlaws/Lesson-2/Types-of-Forces>).

²⁰ APPLIED FORCE, PRESSURE, and FRICTION are new in comparison with the traditionally proposed sets.

²¹ A circle represents an OBJECT schema; a grey circle symbolizes the focal element from human perspective.

Figure 3. Johnson's COUNTERFORCE diagram

Johnson represents COUNTERFORCE only by two opposed arrows of the same length, meeting at some point, and marked F1 and F2. Force exerting objects are absent. It is clear that, nasty or not, the 'force centers' are simply physical objects, here football players, both Causes (Agents) and Affected Entities. One might conclude that if 'neither can go anywhere', the result is MUTUAL BLOCKAGE. However, MUTUAL BLOCKAGE does not exclude movement of the colliding objects. Compare, for example, fighting stags moving back and forth, with their antlers locked. Should one insist on a diagram of MUTUAL BLOCKAGE (Johnson's COUNTERFORCE), taking into consideration my definition of the image schema, it would take the form of the following diagram, showing the colliding, equally strong and nasty "force centers", the force exerting objects blocking each other.

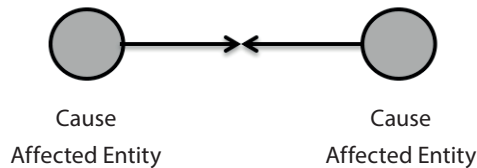

Figure 4. MUTUAL BLOCKAGE image schema

5.2.2. APPLIED FORCE is not commonly mentioned in literature, though it is one of the most frequent force variations that animate objects experience. First, the blocked object must have applied force on the blocking object. APPLIED FORCE is defined as "a force that is applied to an object by a person or another object. If a person is pushing a desk across the room, then there is an applied force acting upon the object. The applied force is the force exerted on the desk by a person" (<https://www.physicsclassroom.com/class/newt-laws/Lesson-2/Types-of-Forces>).²² The diagram is similar to that of BLOCKAGE except with reversed Thematic roles and perspective. The focal element is also the Cause, and the arrow indicates the direction of its action.

²² *The baby bumped into the wall* is another good example of this variation.

Figure 5. APPLIED FORCE image schema

5.2.3. DIVERSION is explained by Johnson as a “variation on the previous gestalt [BLOCKAGE] in which a force vector is diverted as a result of the causal interaction of two or more vectors” (1987, p. 46) at some oblique angle. As I argued above, BLOCKAGE means simply stoppage of movement, and diversion is only a conjecture based on our experience. And it is not only “some oblique angle” at which the force exerting object is diverted by Cause, but even a perpendicular collision may ‘divert’ (‘revert’) the moving object back by 180° . Thus, it is the force exerting object that is diverted and it is the focal element (“X diverted on contact with Y”). There is no need to add that the diagram below represents only two out of many possible configurations of the two objects in the diversion relation. Diversion would vary depending on whether the two objects were in motion in opposite directions, or the same direction on a collision course, and on the velocity and mass of both. It must be added that in many cases the force of the diverted object (Affected Entity) would also trigger diversion of the diverting object (Cause) in which case the structure of the schema would be different, both objects could be regarded as Causes and Affected Entities.

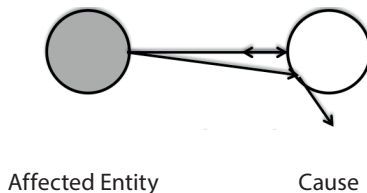

Figure 6. DIVERSION image schema

5.2.4. REMOVAL²³ is, according to Johnson, a “schema [...] that suggests an open way or path, which makes possible an exertion of force” (1987, p. 46). He further wrote that “the diagram is meant to suggest that, either because some actual barrier is removed by another or because a potential barrier is not actually present, the force F_1 can be exerted (i.e., there is nothing blocking it)” (1987, p. 46).

Johnson’s interpretations contradict each other, and are incompatible with his diagram which clearly presents the very action of removal of a restraint. If “some actual barrier is removed by another [object?] or because a potential barrier is not actually present”, then, there is no barrier to remove. Moreover, Johnson’s words of “an open way or path” mean that the schema should contain no barrier to remove (“there is nothing blocking it”), and could not be labelled “removal of restraint”. Johnson’s diagram shows the actual barrier removal in action, not the “open way or path”.

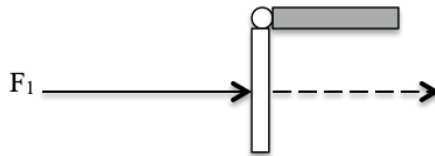

Figure 7. Johnson’s REMOVAL OF RESTRAINT

Additionally, Johnson’s diagram suggests that F_1 will continue its course. I submit that in reality, when the force exerting object removes a barrier, as a result of the contact with the latter, i.e., the opposite force, F_1 will rather divert than follow its earlier course. In any case, the further path of F_1 is not part of the REMOVAL image schema. The focus here is on Affected Entity. What is important is the barrier, not what caused its removal. The diagram below illustrates the situation.

²³ I decided to use the label REMOVAL only, because ‘restraint’ is implied in the ‘removal’. What else would we want to remove than a restraint, an obstacle, for physical, aesthetic, moral, or other reasons.

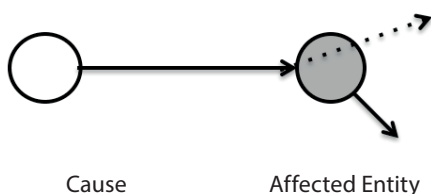

Figure 8. REMOVAL image schema

5.2.5. **PRESSURE** is an omnipresent force. The simplest example of pressure is the mere fact of one object resting upon another. OED defines it simply as “[t]he action or fact of pressing; the fact or condition of being pressed; the exertion of continuous force upon or against an object by something in contact with it; compression”. The pressing object is the Cause, for example, a finger on a doorbell, or a lamp on a desk. The diagram below illustrates a possible configuration.²⁴

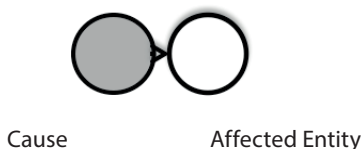

Figure 9. PRESSURE image schema

5.2.6. **FRICTION**, an omnipresent force in almost every aspect of our everyday life, has not been given attention as an image schema. For example, we can walk safely due to friction, our clothes rub against our skin all the time, water rubs against banks of rivers, moving air rubs against surfaces of objects, etc. Definitions of friction emphasize contact, motion, and resistance as elemental features. OED defines friction as occurring “[w]hen surfaces in contact move relative to each other”, and as “[t]he resistance which one body meets with moving over another body”. Merriam Webster Dictionary echoes these descriptions writing that “[f]riction is the force resisting the relative motion of solid surfaces, fluid layers, and material elements sliding against each other”. From the point of view of functions of the two objects exerting

²⁴ The arrowhead indicates the contact of the two objects, and at the same time the direction of the force.

force the situation is quite complex. It seems that independent of whether only one or both are in motion, both are Causes and Affected Entities. For example, when we walk on the floor, both surfaces (floor and soles) are at work and affected though perhaps from the human perspective, the floor would not be regarded as Cause. FRICTION can be represented schematically as in the following diagram.

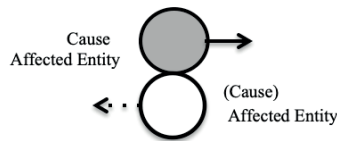

Figure 10. FRICTION image schema

5.3. Non-contact forces

5.3.1. ATTRACTION is explained by Johnson in the following words: “A magnet draws a piece of steel toward itself, a vacuum cleaner pulls dirt into itself, and the earth pulls us back down when we jump” (1987, p. 47). He represents the force with the following diagram:

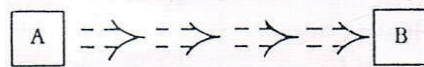

Figure 11. Johnson's (Fig. 12.) ATTRACTION image schema

When we remember that physicists treat suction (vacuum cleaner) as a separate force (see, point 5.1.), what remains is gravitation and magnetic force. This is probably why Peña (1999) supported her discussion using metaphorical expressions: “We are attracted to good or beneficial forces or emotions such as happiness or love and try to get rid of or to be far from harmful emotions such as sadness, hatred or fear, so that they cannot control us because the further the subject is from the harmful force, the less control such a force has over the subject” (1999, p. 202). She makes the metaphorical nature of ATTRACTION (and REPULSION) clear by writing that “if any force (either in the form of an emotion or of any other abstract entity is personified, and thus, endowed with will-power, it may be able to cause pas-

sive subject or entity to move and to exert control over such a subject or entity” (1999, p. 203). However, through external observation, we might propose that a typical magnetic configuration is that one object is the attracting entity, and thus Cause, and the other is the attracted entity in Affected Entity role. Naturally, other configurations are possible, for example, when the magnet itself, if small enough (freezer magnets), will move and end up on the surface of the other, non-magnetized metal object. We would probably perceive this situation so that the freezer would be the attracting object (Cause), and the magnet would be the attracted entity (Affected Entity). The diagram below represents what can be considered a typical configuration.

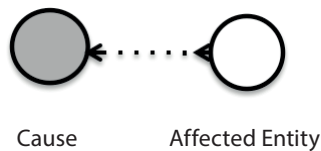

Figure 12. ATTRACTION image schema

5.3.2. REPULSION is the other non contact-force, considered by Peña as opposite to ATTRACTION, and is also discussed by her in terms of harmful emotions that we try to get rid of (1999, p. 201). OED defines this force very briefly as “[t]he action of an object repelling another by some physical force, typically by the action of an electric or magnetic field; the tendency of two objects to increase their separation. [...] Opposed to ATTRACTION”. The diagram below depicts a configuration when the Cause (causing object) is stationary and repels another object, Affected Entity.

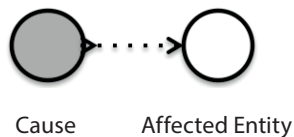

Figure 13. REPULSION image schema

It is obvious, however, that, as in ATTRACTION, other configurations are possible, for example, when both objects repel each other (“increase their separation”) at the same time. In conclusion, we can say that both ATTRAC-

TION and REPULSION are limited to electric and magnetic phenomena, and though objectively very important (including gravitation), have little significance in human cognition, except when used metaphorically.

5.4. Complex image schemas

5.4.1. Opening remarks

Before a brief mention of ENABLEMENT and COMPULSION, it is necessary to emphasize that according to Quirk et al., the verbs ‘enable’ and ‘compel’, representing the two schemas respectively, belong to the same syntactic type: “[C4] Object + to-infinitive complementation” (1985, p. 1203). The difference is that while the verb ‘enable’ is in common use, most examples of the verb ‘compel’ in OED are in an overwhelming majority quite old – the latest two examples, in absolute structures, come from 1903 and 1904. Dr Kearns explained (e-mail communication) that the active form of ‘compel’ “in the physical sense is dated, and the verb is used now in an emotional sense”. It is necessary to add that both verbs have the same complex structure of result (Quirk et al., 1985, p. 1070):

- for ‘enable’: *X did smth to Y so that Y was able to-V;*
- for ‘compel’: *X did smth to Y so that Y had to-V.*

Both phrases – ‘to be able to’ and ‘to have to’ are semi auxiliaries.

5.4.2. ENABLEMENT is represented by Johnson as a double, broken line arrow (1987, p. 47; Fig. 11).

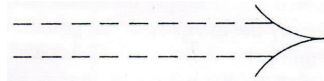

Figure 14. Johnson's (Fig. 11) ENABLEMENT schema

The diagram looks very simple, but it is not in concord with Johnson's interpretation of the schema, nor the definition proposed in my 2019b paper. As I pointed out, Johnson distinguished two elements of ENABLEMENT, “a potential force vector, and the absence of barriers or blocking counterforces” (1987, p. 47) which we feel as the “power (or lack of power) to perform some action, for example, the power to pick up the baby” (ibid.). In his description, the object that feels “the power to perform some action” is ‘we’

(animate object, physical), and the object which the power would be applied to is ‘the baby’.²⁵

The absence of “barriers” makes the absence irrelevant, because an absence of barrier indicates ability only, while enablement implies prior removal of the barrier. It is significant that in his example “you feel able to move a chair”, Johnson himself uses the semi auxiliary ‘to be able to’, not ‘to enable’.

Johnson’s interpretation was critically discussed by Peña (1999), Oakley (2007), and Szwedek (2019b). Peña observed that ENABLEMENT is only a logical entailment of REMOVAL OF RESTRAINT, rather than an independent schema (1999, p. 198). Oakley shared Peña’s opinion questioning the bona fide image schematic status of ENABLEMENT (2007, p. 222). I analyzed a BNC example *The surgery on his knees enabled him to walk again*, and concluded that the RESTRAINT is implied, while REMOVAL OF RESTRAINT and ‘ability’ form a complex relation (resultative subordination) encoded in one lexeme (2019a, p. 8).²⁶ However, nowhere in the relevant literature did I find the idea that ‘ability’ is an image schema. Johnson only remarked that “it is legitimate to include this structure of possibility in our gestalts of force” (1987, p. 47), but did not provide any reason for such an assertion, nor did he offer any graphic representation of a structure of ‘ability’. All these arguments are clear evidence against treating ENABLEMENT as a bona fide image schema.

5.4.3. COMPULSION is described by Johnson as “the experience of being moved by external forces, such as wind, water, physical objects, and other people” (1987, p. 45). His diagram is repeated for convenience.²⁷

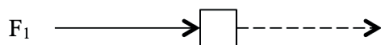

Figure 15. Johnson’s COMPULSION image schema (1987, p. 45)

Johnson’s description of COMPULSION schema poses certain problems. One is a minor point, but his list of the “external forces” is incoherent be-

²⁵ At best, Johnson’s arrow can only represent direction of movement.

²⁶ *The surgery/surgeon removed a restraint in his knee, in result of which he was able to walk again.*

²⁷ I think it could just as well depict REMOVAL schema.

cause it excludes wind (moving air), water, and people from the category of physical objects (cf. Szwedek, 2000b; 2011; 2018).

Another point concerns Johnson's words that "the force comes from somewhere, has a given magnitude, moves along a path, and has a direction" (1987, p. 45). Apart from the obvious attributes of 'magnitude', 'path', and 'direction' of every force, somewhat surprising is the phrase that "the force comes from somewhere". All forces 'come from somewhere', but as I emphasized in my 2019b paper, the direct cause of force impact is always a collision of physical objects. Thus, in the complex structure of compulsion (cf. point 5.4.1.), it is not the causing force 'coming from somewhere' that is in focus, but the compelling manner of movement of the affected object – it is the 'compulsive vector' that is actual (broken arrow), not the potential one (solid arrow).

Finally, Johnson's use of the term 'experience' is rather unfortunate. According to OED, the essence of 'experience' is consciousness' and 'knowledge'.²⁸ Thus, it is an attribute of human (animate?) objects only. Apart from the fact that the active form of 'compel' "in the physical sense is dated, and the verb is used now in emotional sense (Dr Kearns: e-mail communication), what kind of 'compulsive' experience could leaves have when compulsively moved by wind? All these arguments make COMPULSION questionable as a *bona fide* force image schema.

6. Conclusions

The present paper is a critical discussion of FORCE image schema variations known from the cognitive literature. I have proposed to divide the variations into three types:

- a. contact force schemas: BLOCKAGE, APPLIED FORCE, DIVERSION, REMOVAL, FRICTION, PRESSURE;
- b. non-contact force schemas: ATTRACTION and REPULSION;
- c. complex schemas (Szwedek, 2019a): ENABLEMENT and COMPULSION.

²⁸ "The fact of being consciously the subject of a state or condition, or of being consciously affected by an event", and "[k]nowledge resulting from actual observation or from what one has undergone".

I have suggested that complex image schemas whose schematic status was questioned by Peña (1999), Oakley (2007), and Szwedek (2019a), do not conform to the adopted framework, since they are complex structures.

The paper has shown that all FORCE configurations are variations of COUNTERFORCE, which is in consonance with Newton's Third Law of Motion, aptly elucidated by Resnick, Halliday, and Krane in the following words: "there is no such thing as a force that is not accompanied by an equal and opposite force" (1992, p. 83). In the light of my definition of the image schema (2019b), it means that any type of force is a structure of two force exerting objects and a relation (force exertion) between them. Resnick, Halliday, and Krane further explicated that "[i]n some situations, the magnitude and direction of the forces are determined entirely by one of the bodies (1992, p. 83), and "[i]n other situations the magnitude and directions of the forces are determined jointly by both bodies" (1992, p. 83). But it is always a counteraction configuration of two bodies in contact.²⁹ The paper revealed the importance of human perspective in the interpretation of forces. Since force involves two bodies, it is natural that we perceive either one, or both, as salient. This will naturally determine the choice of lexical representation of the relations. For example, while BLOCKAGE could be represented by such verbs as block, stop, clog, plug, etc., APPLIED FORCE could be expressed by such verbs as push, bump into, hit, etc.

In most cases, as the diagrams show, focal elements are Causes (BLOCKAGE, APPLIED FORCE, PRESSURE, ATTRACTION, and REPULSION), but schemas like DIVERSION or FRICTION indicate that the situation is more complex, since, depending on the point of view, either one or the other, or both may be in focus (e.g., 'rub against each other').³⁰

The paper has demonstrated that the force relations between two force exerting objects form highly complex configurations of mass, velocity, type of contact, and human perspective. The configurations are categorized by human beings into a limited number of types of simple image schemas. The

²⁹ In this context, it is appropriate to remind the reader of my views on the role of touch in image schema formation in the prenatal period (see, a number of papers by Szwedek since his 2001 to 2023a).

³⁰ As I pointed out in my 2022 paper, among Causes, the most prominent role in human experience is Agent. This is corroborated by evidence from syntax. Commenting on the Subject in English, Berk observed that „[t]he agent subject is the classical doer of the action. [...] Most speakers consider the agent the most typical subject. If you ask someone to construct a sentence out of thin air, it is likely that s/he will utter one with an agent subject (1999, p. 15).

examples discussed above are the most often discussed in the literature, but they do not exhaust the subject. Physicists identify many more forces, such as “suction, tension, stress, elastic forces, torques, centripetal forces, and others” (Duch: e-mail communication, Oct. 2021) that still need exploration. Thus, I want to conclude the paper with a perennial appeal for further research.

REFERENCES

- Anderson, C. (2018). *Essentials of Linguistics*. ON: McMaster University. <https://essentialsoflinguistics.pressbooks.com/> (DOA: 19 Nov. 2021).
- Beaugrande, R. de, & Dressler W. (1980). *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- Berk, L. M. (1999). *English Syntax: From Word to Discourse*. New York–Oxford: Oxford University Press.
- Blake, F. R. (1930). A Semantic Analysis of Case. In: J. T. Hatfield, W. Leopold, & A. J. F. Friedrich Zieglschmid (Eds.). *Curme Volume of Linguistic Studies*, 34–49 [Reprint of Language Monograph No. 7. Published by the Linguistic Society of America].
- Böhtlingk, O. (1839). *Pāninis Grammatik*. Delhi: Motilal Banarsidass. Republished in 1998.
- Chamberlain, D. (n.d.). *The fetal senses: A classical view*. <http://schoolbiosynthesis.es/wp-content/uploads/2016/09/The-Fetal-Senses-A-Classical-View.pdf> (DOA: 12 August 2016).
- Clausner, T., & Croft. W. (1999). Domains and image schemas. *Cognitive Linguistics*, 10, 1–31.
- Copley, B. (2002). Review of Leonard Talmy, *Toward a Cognitive Semantics*. Cambridge: MIT Press, 2000. *Language*, 78(3), 576–578.
- Dowty, D. (1986). Thematic Roles and Semantics. *Proceedings of the Twelfth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*, 340–354.
- EAGLES = Expert Advisory Group on Language Engineering Standards; European Commission DG XIII programme. <http://www.ilc.cnr.it/EAGLES96/synlex/node62.html> (DOA: June, 2020).
- The Fetal Senses: A Classical View – Sensitivity to Touch. *Science*. 17th July 2016. <https://www.virtuebaby.com/fetal-senses-classical-view.html> (DOA: 2 Oct. 2021).
- Goddard, C. (1998). *Semantic Analysis: A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Grady, J. (2005). Image schemas and perception: Refining a definition. In: B. Hampe (Ed.), *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*, 35–55. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- Gruber, J. (1965). *Studies in Lexical Relations*. PhD dissertation. MIT.
- Hampe, B. (2005). Image schemas in cognitive linguistics. Introduction. In: B. Hampe (Ed.), *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*, 1–12. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.

- Hampe, B. (Ed.). (2005). *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- Jackendoff, R. (1972). *Semantic Interpretation in Generative Grammar*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Jackendoff, R. (1983). *Semantics and Cognition*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Jackendoff, R. (1990). *Semantic Structures*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Jellett, H. J. (1872). *A Treatise on the Theory of Friction*. Dublin: Hodges, Foster, and Co.; London: Macmillan and Co. <https://books.google.pl/books?id=gjYDAAAQA-AJ&printsec=frontcover&hl=pl#v=onepage&q&f=false>.
- Johnson, M. (1987). *The body in the mind. The bodily basis of meaning, imagination, and reason*. Chicago–London: University of Chicago Press.
- Kasper, S. (2008). *A comparison of 'Thematic role' theories*. Magister-Hausarbeit. Fachbereich Germanistik und Kunstwissenschaften der Philipps-Marburg: Universität Marburg. https://www.academia.edu/9185151/A_comparison_of_Thematic_role_theories (DOA: May 10, 2020).
- Kornas-Biela, D. (2011). Okres prenatalny [Prenatal period]. In: J. Trempała (Ed.), *Psychologia rozwoju człowieka. Podręcznik akademicki* [The psychology of human development. An academic handbook], 147–171. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Langacker, R. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar*, Volume I: *Theoretical Prerequisites*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Mandler, J. M., & Pagán Canovás, C. (2014). On defining image schemas. *Language and Cognition*, 6, 510–532.
- Neisser, U. (1976). *Cognition and Reality*. San Francisco: W. H. Freeman.
- Newton, I. (2001 [1726, 1729]). *The Mathematical Principles of Natural Philosophy* (Translated and Annotated by C. R. Leedham-Green, C. R. Leedham-Green, editor). Cambridge University Press.
- Oakley, T. (2007). Image schemas. In: D. Geeraerts, & H. Cuyckens (Eds.), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, pp. 214–235. Oxford: Oxford University Press.
- Payne, T. E. (2007). Summary of Semantic Roles and Grammatical Relations. <https://pages.uoregon.edu/tpayne/EG595/HO-Srs-and-GRs.pdf> (DOA: 19 Oct. 2007).
- Peña, S. C. (1999). Subsidiarity Relationships Between Image Schemas: An Approach to the Force Schema. *Journal of English Studies*, 1, 187–207.
- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London–New York: Longman.
- Resnick, R., Halliday, D., & Krane, K. (1992). *Physics*, Volume 1. Michigan University: Wiley.
- Rohrer, T. (2005). Image schemas in the brain. In: B. Hampe (Ed.), *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*, 165–193. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- Szwedek, A. (2000a). The ontology of metaphors: the sense of touch in language formation. *Scripta Periodica*, 4, 193–199.
- Szwedek, A. (2000b). Senses, perception and metaphors (of Object and Objectification). In: S. Puppel, & K. Dziubalska-Kołaczyk (Eds.), *Multibus vocibus de lingua*, 143–153. Poznań: Wydział Filologiczny UAM.
- Szwedek, A. (2002). Objectification: From Object Perception to Metaphor Creation. In: B. Lewandowska-Tomaszczyk, & K. Turewicz (Eds.), *Cognitive Linguistics Today*, 159–175. Frankfurt am Main: Peter Lang.

- Szwedek, A. (2011). The ultimate source domain. *Review of Cognitive Linguistics*, 9(2), 341–366.
- Szwedek, A. (2018). The OBJECT Image Schema. In: P. Żywiczyński, M. Sibierska, & W. Skrzypczak (Eds.), *Beyond Diversity: The Past and the Future of English*, 57–89. Berlin: Peter Lang.
- Szwedek, A. (2019a). Complex Image Schemas. *Półrocznik Językoznawczy Tertium. Tertium Linguistic Journal*, 4(1), 1–11.
- Szwedek, A. (2019b). The Image Schema: A Definition. *Styles of Communication*, 11(1), 9–30.
- Szwedek, A. (2022). Thematic Roles in Image Schemas: A missing link between mind and language. *Cognitive Semantics*, 8, 141–157.
- Szwedek, A. (2023a). The Image Schema. In: Thomas Li (ed.). *A Handbook of Cognitive semantics*. Ch. 23. (389–408). Leiden: Brill.
- Szwedek, A. (2023b). Thematic Roles in Image Schemas. Part 2. A Missing Link from Reality to Mind. *The Academic Journal of Modern Philology*, 19, 7–21.
- Talmy, L. (1988). Force dynamics in language and cognition. *Cognitive Science*, 12(1), 49–100.
- Talmy, L. (2000). *Toward a Cognitive Semantics*. Cambridge: MIT Press.
- Wittgenstein, L. (1953). *Philosophical Investigations* (Translated by G. E. M. Anscombe). Oxford: Basil Blackwell.

Angelo Delliponti

Nicolaus Copernicus University
angelo.d.delliponti@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0009-3841-4173>

Motor Simulation and Ostensive-inferential communication: insights and clarifications

Abstract. In the article titled “Motor Simulation and Ostensive-Inferential Communication”, a theoretical model of how motor simulation is a mechanism that underlies language acquisition is described. It is argued that motor areas might play a role in both the recognition of linguistic communicative and informative intentions in infants, by activating brain regions dedicated to speech processing. In this paper, I will extend the position taken there (i) by connecting my model to the features of infant-caregiver interaction in speech perception, (ii) by explaining the process that causes brains to create networks between speech areas and the motor cortex, and (iii) by showing how the most influential mindreading models can be made compatible with both the embodied simulation theory and with the cognitive abilities in children.

Keywords: language acquisition; ostensive communication; motor simulation; intentions; mindreading.

1. Introduction

In the article titled “Motor Simulation and Ostensive-Inferential Communication” (Delliponti, 2022), an embodied model of ostensive communication (Scott-Phillips, 2014; Sperber & Wilson, 1986) in language acquisition is described. The main goal of the paper was to outline a model of how evidence regarding motor cortex activation during speech listening plays a role

in the detection of ostensive cues typically involved in linguistic communication: in a few words, seeking a meeting point between the ostensive model of communication and *motor simulation* (MS), and showing its role in language acquisition. The ostensive-inferential model, also known as *ostensive communication* (OC), explains how people communicate by expressing and recognizing their intent to communicate and inform others about something (Sperber & Wilson, 1986). So, according to this model there is a cognition-based distinction between communicative and informative intentions. With informative intentions, we attempt to make our intended message (its content) clear to our recipient. The information provided to the interlocutor serves as the content of an informative intention and corresponds to the changes that the sender hopes to bring about in the recipient's mental representations. In the case of communicative intentions, we aim to make clear to the intended recipients the very fact that we want to communicate. *Ostension* as an offer of cues and *inference* as an interpretation of the cues are essentially what "ostensive-inferential" means (Scott-Phillips, 2014).

Therefore, it is possible that an embodied mechanism exists for the recognition of linguistic communicative intentions during the daily communicative interactions. However, we know that the recognition of ostensive signals can occur in different ways, not only in non-verbal communication, but also in the verbal one: for example, through the perception of facial expressions or the recognition of gestures (Wilson & Sperber, 2002), or through eye contact (Csibra, 2010). For this reason, the main goal of the paper (Delliponti, 2022) was to propose a model of embodied ostensive communication in relation to language acquisition, thus restricting the scope of application of the model – and of the hypothesis – to language development. I will do the same in this paper as well.

Specifically, my hypothesis was based on an interpretation following the evidence concerning MS, i.e., that the activation of the phono-articulatory areas of the brain following listening to phonemes or, more generally, speech, has a role in the recognition of communicative intentions and that the activation of motor areas that respond to speech content (e.g., an action word), namely the somatotopic activation of the brain area related to a specific action (e.g., the primary motor area involved in leg movement after hearing "to kick"), is involved in the recognition of informative intentions. I named the two processes, respectively, "phono-articulatory simulation" and "semantic simulation"; in turn, these mechanisms have an important role in language

acquisition. Building on that work (Delliponti, 2022), here I will: (i) outline a model of the role of phono-articulatory simulation in baby talk and explain how this role is important for the recognition of ostensive cues in infants and for language acquisition; (ii) explain and outline in detail the role of semantic simulation in the recognition of informative intentions, how it is the result of associative learning and what is its role in the acquisition of action words; (iii) suggest which mindreading models fit best, after introducing the main ones, in order to describe how MS can be involved in understanding communicative and informative intentions.

2. Motor cognition and intentions

In this section, I will show some of the evidence regarding the role of motor cognition in the recognition of intentions. This is because there are already theories – in the literature – regarding the role of motor activation in deducing intentions. In the earlier work (Delliponti, 2022), a hypothesis about the role that the activation of motor cortex may have in language learning in infants was proposed. MS is an activation of sensorimotor patterns. In particular, they are *re*-activated regardless of their motor functions and used in cognitive processes unrelated to those for which they evolved (Borghi & Caruana, 2016). The idea behind this mechanism is that *mirror neurons* (MN) enable MS, which is typically viewed from the standpoint of embodied cognition as an automatic system: one hypothesis is that MN, which are located in the premotor cortex, facilitate the activation of the primary motor cortex, and that this is a consequence of a cortico-cortical effect induced by action observation (Fadiga et al., 2005). In fact, there is evidence in macaques that MN fire both when monkeys make goal-directed hand motions and when they observe other humans doing comparable movements (Di Pellegrino et al., 1992): the same mechanism is thought to be activated in humans' ventral premotor cortex, in the homolog region of the F5 monkey area (Fadiga et al., 2005). One of the hypotheses behind the functioning of MN is that they are involved in recognizing others' intentions (Gallese, 2007): however, this idea has been repeatedly criticized over the past ten to fifteen years (Cook et al., 2014; Hickok, 2009). The main misunderstanding on MN, it appears, is related to theories explaining understanding intentions by a homuncular-like functioning (Mikulan et al., 2014), as is the case, for instance, with the hypothesis of direct correspondence, which claims that an action is

understood when its observation causes a resonance in the observer's motor system (Rizzolatti et al., 2001); in this instance, the understanding attributed to the mirror system is considered automatic and mandatory (Csibra, 2007). Therefore, it is plausible that MN by themselves are not enough to explain how other people's intentions, or the mental states that underlie the acts they watch, are encoded.

The idea that mirror neurons are involved in recognizing the arrangement of body parts when we see an action, however, is supported by several studies (Thompson et al., 2019a). Additionally, according to Thompson et al. (2019b), the information encoded by mirror neurons is subsequently exploited by multiple brain areas "in order to identify the mental state underlying an observed action" (p. 110). The most recent theories about how the MN work view them as a network that extends beyond the motor cortex and includes other regions of the brain, like those involved in highly complex cognitive functions as mentalization (Salo et al., 2019). The process of deducing the intentions behind an action would therefore involve a combination of bottom-up and top-down mechanisms.

3. Motor simulation and language

Moreover, research indicates how hearing phonemes, words and sentences activates specific motor areas. A TMS experiment (Fadiga et al., 2002) showed that hearing phonemes causes an increase in the motor evoked potentials (MEPs) amplitude recorded from tongue muscles normally involved in producing them. The result was interpreted as an acoustically connected resonance mechanism. This phenomenon was confirmed in a series of studies (Gallese, 2007). In an electromyography experiment by McGuigan and Dollins (1989), it was found that tongue and lip muscles are activated in the same manner during both the production of regular speech and covert speech. In Delliponti (2022), it was proposed that this evidence concerning motor activation at the phono-articulatory level while hearing phonemes, words, etc., can be considered as supporting the hypothesis of a phono-articulatory simulation (see also Fischer & Zwaan, 2008).

Secondly, other studies show evidence for a motor cortex activation sensitive to the content of words. In Martin et al. (1996), it was shown that the left middle temporal gyrus, which is activated during action tasks, as well as the left premotor cortex, which is typically activated when people imagine

themselves holding objects in their dominant hand, are both differentially activated when pronouncing tool names as opposed to animal names. Other research demonstrates that exposure to words that denote instruments or actions causes a motor resonance (having the activation of motor areas as an effect). According to research by Hauk et al. (2004), action words that describe movements of the face, arms, or legs, somatotopically activate the fronto-central cortex, supporting the idea that the sensorimotor cortex processes certain aspects of the meaning of action-related words (Pulvermüller, 2005). Similarly to the case of the phono-articulatory effect, it was suggested (Delliponti, 2022) that the evidence concerning somatotopic motor activation, when motor cortex responds to the content of the words, can be considered as supporting the hypothesis of a semantic simulation (Fischer & Zwaan, 2008).

However, my main hypothesis was that phono-articulatory simulation and semantic simulation are mechanisms associated with OC. Specifically, that these processes result from the neural exploitation hypothesis (Gallese, 2003; Gallese & Lakoff, 2005), from which the MS theory originates, and that they deal with the recognition of ostensive signals relating to a specific means of communication, i.e., language: the phono-articulatory simulation as having a role in the recognition of communicative intentions, and the semantic one as having a role in the recognition of informative intentions (both in language).

4. Ostensive signals in infants

The point of my thesis, however, is to explain how motor simulation (phono-articulatory and semantic) plays a role in language acquisition, and what are the details related to the mechanisms involved, specifically, in the recognition of communicative and informative intentions. According to Csibra (2010), infants easily recognize the meaning of ostensive signals that are encoded as communicative intentions. Rather than being the result of the growth of communication abilities, recognizing ostensive signals – in the case of communicative intentions, observing their presence and not necessarily accessing their content – is one of the sources. So, communication development is made possible by the fact that the ability to understand them is innate. Ostensive signals must satisfy the following requirements: clearly identify the infant as the recipient of a communicative act; be discernible to

neonates; and elicit a preference for the source. At least three different types of stimuli meet these requirements: direct gaze resulting in eye contact; the specific intonation pattern known as baby talk, motherese or infant-directed speech, that is employed with infants; and contingent reaction to the infant's behavior in a turn-taking way. I claim that this facilitation to recognize ostensive signals in infants might happen also in the case of informative intentions. For the purposes of the next section, I will focus on baby talk.

5. Phono-articulatory simulation in language acquisition

I will present here some of the evidences of how baby talk can play a role in the recognition of communicative intentions and what is the role of motor simulation. There is a specific aspect of how baby talk might be involved in phono-articulatory simulation and, accordingly, in language acquisition. The human hearing system has got special features that enable it to distinguish human voice from background noise (Csibra, 2010). With a bias toward speech, newborns can distinguish between speech and non-speech stimuli. Specialized brain regions support this differentiation, and people are naturally more sensitive than other animals to this form of communication (Vatakis et al., 2008). But hearing speech does not definitely provide the conclusion of being addressed, and differently from eye contact speech does not directly indicate the addressee of communication. You will know the addresser is speaking to you, for instance, if they use your name, welcome you politely, refer to events that are pertinent to your specific situation or to anything you said or did before, and so on. By the way, the issue here is that preverbal infants are unable to decode the message of what one says, while those methods work only in case one can decode the content of a speech. Even though infants are not the ones being spoken to (most of the time), they can hear speech, and given specific cues by the speakers – indicators that make it clear when speakers are speaking to a young child, but not necessarily eye contact – infants are able to recognize that speech is addressed to them.

Moreover, when speaking to preverbal newborns, adults automatically change their prosody (Csibra, 2010). Infant-directed speech, or baby talk, differs from adult-directed speech in pitch, amplitude fluctuation, and speed. Although there are cultural variances, these features of baby talk are univer-

sal (Fernald, 1995). It has been suggested that this specific style of speech directed at infants has a number of purposes, including capturing the infants' attention, regulating affect, maybe being a cause of language learning, or simply being a result of talking to infants in emotionally charged situations (Csibra, 2010). So, according to Csibra, "the immediate function of the infant-directed intonation pattern is [...] it makes it manifest that the speech is infant-directed. [...] the special prosody associated with motherese indicates to the baby that he is the one to whom the given utterance is addressed, and so it serves as an ostensive signal" (ibid., p. 148). It is also likely that this feature, i.e., the preference for baby talk, is innate in humans. So, baby talk "is very effective in orienting infants to the speaker, and mothers use it to achieve exactly this effect" (Csibra, 2010, pp. 148–149). When infants cannot determine that they are being spoken to, based on the speech content, adults often utilize baby talk, which complements infants' sensitivity to it. Basically, this means that baby talk is important for infants in order to acquire language, not necessarily because the features of baby talk help them to understand words, but mainly as infant-directed speech is crucial for them in order to recognize linguistic communicative intentions: in turn, as a side effect, this helps them with language acquisition.

On that note, how is phono-articulatory simulation involved in infants' sensitivity to baby talk? My hypothesis is that the communicative resonance mechanism is crucial to language learning (Delliponti, 2022) because it makes sure that the infant's focus is solely on language and not on other "communication systems". Therefore, the identification of linguistic communicative intentions would involve MS, namely the phono-articulatory one, that is involved in the recognition of communicative intentions. From this point of view, baby talk is a mechanism that facilitates the activation of the phono-articulatory system: as a consequence, when adults resort to baby talk, a greater activation of speech related motor areas should be observed in infants. The content of motor processing (low-level) would then be sent to the mentalizing system, so that the process of recognition of the communicative intention (high-level) would be successful (Salo et al., 2019). In short, the act of communicating is processed by means of the phono-articulatory resonance (Fischer & Zwaan, 2008), and in the case of baby talk, this results in a greater activation of speech related motor areas in infants. My conclusion is therefore that, as a side effect, phono-articulatory simulation could play a very important role in language acquisition.

6. Semantic simulation in language acquisition

With regard to semantic simulation, in my previous paper (Delliponti, 2022), an involvement of motor resonance in the recognition of linguistic informative intentions was suggested. As previously mentioned, this hypothesis is based on the evidence concerning somatotopic activation of the motor cortex responding to the content of the words (Hauk et al., 2004; Martin et al., 1996; Preissl et al., 1995; Pulvermuller et al., 1999), and more specifically, action words or action verbs (Pulvermuller et al., 2005). As claimed by Fischer & Zwaan (2008, p. 837): “*referential motor resonance* occurs when the motor system responds to the content of the communication”. The same authors make clear the distinction between phono-articulatory and semantic simulation:

If a listener’s speech motor system responds to hearing the word “kick”, then this would be an example of communicative motor resonance; the motor system is simulating the production of the utterance. However, if the leg area of the premotor cortex responds, this would indicate referential motor resonance; the motor system is simulating the action that is being described by the utterance rather than the production of the utterance itself (Fischer & Zwaan, 2008, p. 837).

However, it is necessary to clarify in which sense, and what it means that semantic simulation has a role in the recognition of linguistic informative intentions. Here, one might think that this mechanism is similar or specular to that of phono-articulatory simulation, but on closer inspection, it is possible to see that it is a different process, with different features. It was also claimed (Delliponti, 2022) that semantic simulation is consistent with the notion that our ancestors’ environment caused selection pressures in favor of vocal information with action content, as communication and language originated for action (Borghi & Caruana, 2016). This indeed seems consistent with an embodied approach to the origin of language, *embodied* eventually in a weaker and not necessarily in a strong sense.

So, what does it mean that semantic simulation is involved in recognizing informative intentions? We know that associative learning is the mechanism that leads to the sensorimotor processing of verbs, in adults (Cooper et al., 2013; Heyes, 2010), and a similar process happens in infants (7 to 9 months olds) with regard to the processing of action related sounds (Gerson et al.,

2015; Paulus et al., 2012, 2013). Moreover, motor areas are activated when action verbs are heard during the early stages of language acquisition (Antognini & Daum, 2019). This means that the processing of action related verbs involves the sensorimotor system in infants. Fargier et al. (2012, p. 889) explain how somatotopic activation of motor areas during the hearing of action words, and mostly verbs, is a consequence of associative learning:

Since “action words” (mostly verbs) are often acquired and experienced in the context of execution of the depicted actions [...], and given Hebb’s postulate that synchronous activity of neurons leads to the formation of neuronal assemblies [...], Pulvermuller suggested that neural networks including perisylvian language areas and motor areas emerge with experience. By means of these shared circuits, perceiving an action word will then automatically trigger activity in motor regions of the brain [...].

Given the associative learning process, a hypothesis is that at an early age the motor system, in conjunction with the mentalizing system, helps to recognize the intention behind an action. It is the theory that combines evidence about MS as a mechanism that helps to provide information about intention (Gallese, 2007), plus the evidence about the role of high-level systems, namely the network consisting of the motor cortex and the brain areas of mentalization (Salo et al., 2019). This leads to recognizing the intention of an action, as well as the action itself.

Consequently, assuming a knowledge of the action already possessed (but not strictly necessary), my thesis about the role of associative learning is that it is possible to acquire a new (action) word by relying on the information contained in the recognition of the intention. As said earlier, this happens because action words are frequently learned in the context of performing the actions shown. Thus, an association is formed between the intention behind an action and the intention behind the word (e.g., to grasp). My hypothesis is that the recognition of the informative intention behind the association of word and action (by the recognition of the intention of the action) helps to consolidate the sense of the word. As a result of the associative learning, there is a somatotopic activation of the motor cortex upon hearing the learned action word. This mechanism is involved in language acquisition and probably plays an important role, considering that infants learn words in stages, with more abstract words coming later, whereas the first verbs they acquire are largely verbs describing observable actions (Antognini & Daum, 2019; Pon-

ari et al., 2018; Reggin et al., 2021). So, semantic simulation is a result of associative learning, that is the mechanism properly at work during the recognition of the informative intention of the action, and the association of the correspondent linguistic informative content (see Figure 1). In my model, it is the associative learning – via recognition of the informative intention – that facilitates the acquisition of action verbs, while semantic simulation (which takes place after the process has occurred) is only a result of learning. Since at the time there is no definitive evidence on the role of semantic simulation, it is not entirely out of place to define it as a “secondary effect”.

7. Motor simulation and inference: what kind of mindreading?

In the previous sections I suggested a model of MS and how it plays a role in OC, illustrating the way in which this model plays, in turn, an important role in language acquisition. I will now try to suggest what kind of mindreading might be at work in these specific cognitive processes related to the developmental phase, an issue involved in the broader problem of mindreading in infancy (Butterfill & Apperly, 2013; Carruthers, 2013, 2016; Goldman, 2006; Goldman & Jordan, 2013; Rakoczy, 2012). There are some basic questions relevant to the topics presented here, e.g.: Do newborns have a theory of mind? And if so, what type? Is it explainable within the framework of the “classical” theory of mind, or is it of a different kind? These are clearly non-trivial questions to which, however, attempts have been made in recent years to give some answers; and it will be the experimental work, possibly, to offer new evidence in order to account for the less clear aspects of the theory. However, what I will do in this section is to present some mindreading models and suggest which of them have features compatible with the cognitive resources of early childhood and with the MS model presented here.

To put it simply, there are two main models that describe, in different ways, mechanisms and features of mindreading: the theory-theory (TT) and the simulation theory (ST) (Goldman & Jordan, 2013). Each of these main strands can be divided into two categories characterizing specific modules, distinct or constituting one another’s subset, each with certain properties. TT can be divided into *full-blown* theory of mind (FB-ToM) and *minimal* theory of mind (M-ToM) (Butterfill & Apperly, 2013), while ST can be divided into *high-level* simulational mindreading (HL-SM) and *low-level* simulational mindreading (LL-SM) (Goldman & Jordan, 2013). What characterizes

the difference between the distinct types of TT (FB-ToM and M-ToM) and ST (HL-SM and LL-SM) is the specific degree of complexity involved, complexity related to the cognitive resources and the processing difficulty implicated in mindreading. Consequently, it is possible that – under certain conditions – each subdivision is addressed to a specific object.

Generally speaking, the theory of mind (ToM) is the ability to infer from others' thoughts, beliefs, and emotions, what their intended action would be, in order to predict it (Byom & Mutlu, 2013). As for the TT, FB-ToM involves the mental representation of propositional attitudes such as beliefs, desires and intentions, e.g.: subjects represent the belief of another agent, such as an object is behind a wall, by holding a second-order belief, namely a representation, and not by adopting or imitating the first-order belief that the object is behind the wall (Lurz et al., 2022). This is a representation about a representation, or *metarepresentation* (see Figure 2). Otherwise, in the case of M-ToM, one of the proposed explanations is that subjects use proxies in order to attribute to agents perceptual states, beliefs or intentions: these proxies are defined by Butterfill & Apperly (2013) as *encountering* and *registration*. Under a limited range of commonplace situations, agents sense an item only when they come into contact with it, and they believe that an object has a certain property only when they register it as having that property (see Figure 3). So, according to the authors (ibid.), encountering and registration are ways to attribute mental states to others without involving any representation about representations; it is enough to process goal-directed actions by representing their outcomes as functions of motions made by a body (and not representing mental states). Hence, in order to possess a M-ToM it is enough to understand bodily movements as “units which are directed to goals” (ibid., p. 614).

As for the ST, it requires first-order beliefs with similar content to the first-order beliefs encoding other agents' actual representations. HL-SM hypothesizes that mindreaders use their own minds to create mental models of their intended targets. When a subject places her cognitive processes in the same “starting-state” as the agent's and, as a result, those processes direct her, this simulation may allow her to predict what the agent will do (Goldman & Jordan, 2013). Importantly, it is mostly a product of imagination and involves a decision-making mechanism (see Figure 4). HL-SM differs from LL-SM as this one, unlike HL-SM, is an automatic process that does not require the use of imagination or a decision-making mechanism (see Figure 5).

Conditions such as the mirroring of disgust and pain, or motor simulation, are automatic processes that directly trigger a reaction in the mindreader / simulator, similar in the content to the state of the agent; they are therefore implicit, low-level representations.

Thus, what kind of mindreading may infants have, compatible with the MS theory presented here, specifically the MS involved in language acquisition? The literature on mindreading has repeatedly underlined how problematic it is to attribute a FB-ToM to newborns, on the basis of the evidence concerning childhood skills on attributing intentions to others (Carruthers, 2013; Rakoczy, 2012); similar issues have also affected the debate on mindreading in non-human animals (Bermúdez, 2009; Lurz et al., 2022). However, based on some groundbreaking studies (Onishi & Baillargeon, 2005; Southgate et al., 2007), we know that pre-verbal infants possess the ability to recognize goals, perceptions, and beliefs, based on some form of sensitivity to false belief tasks. On the basis of what I claimed previously, it would seem reasonable to suppose that the type of mindreading taking place during the phono-articulatory simulation and during the semantic simulation, in infants, is linked to the ST: this also seems obvious given that MS, which is a form of embodied simulation, is based precisely on the ST (Goldman & de Vignemont, 2009). And it also seems reasonable to suppose, on the evidence presented in this paper, that some of the mentalizing tasks can be described with reference almost exclusively to empathic mirroring, i.e., LL-SM. In fact, MS is in all respects a type of LL-SM: the activation of motor areas specialized in the phono-articulatory movements or in the movements of other parts of the body (arms, legs, etc.), as happens during the phono-articulatory simulation and the semantic one (activation that in such cases, as mentioned, is consequent to listening to words or phrases, in one case responding to the communicative act, in the other to the content. Activation which, however, is subsequently inhibited, see Borghi & Caruana, 2016), is an automatic mechanism that does not require the use of imagination or of a decision-making process. What happens is that the motor cortex automatically activates in response to exposure to verbal stimuli, low-level activation which is a type of embodied simulation.

However, what kind of mindreading should we refer to in order to explain the recognition of ostensive cues in infants? What I want to suggest in this final part of the paper is that a simulation approach (both low- or high-level) can be accompanied in several cases by a ToM-based approach,

depending on the evidence we have on circuit sharing and activation of different areas of the brain during mentalizing tasks (Lombardo et al., 2010). The recognition of communicative intentions of the type described here in infants (baby talk) occurs through phono-articulatory simulation, which is a type of LL-SM. It may be that this is an entirely implicit mechanism, not requiring any kind of high-level representation. However, the semantic simulation, which takes place through a somatotopic activation of the motor cortex, is a type of SM and consequently LL-SM, but it is possible that the described mechanism of attribution of informative intentions could be accompanied by an activation of brain areas involved in higher-level processing. This is because the process of associative learning during the observation of actions accompanying the learning of related action verbs occurs parallel to a mechanism involving the attribution of goals to the action; this process might need a M-ToM, considering that pre-verbal infants may lack the metarepresentative skills of older children (Butterfill & Apperly, 2013). In fact, as said previously, understanding body actions as units that are directed toward goals is all that we need to possess a M-ToM. However, the same process could also be explained by a HL-SM, which would require a first-order representation, in this case through imagination and a decision-making mechanism. It is therefore likely that the associative learning process underway during the acquisition of action verbs, is initially linked to a MS mechanism that is activated following the observation of the action to which the verb corresponds, an association that would create new connections between linguistic and motor areas. The first part of the process could therefore be exclusively explained with the LL-SM. However, as mentioned, attributing an intention to the observed action could be something that implies the activation of other areas, specialized in mentalization tasks (Lombardo et al., 2010). At a later time, the data processed by low-level areas could therefore be sent to other brain areas dedicated to a higher-level processing. Based on the evidence concerning mindreading in childhood (Butterfill & Apperly, 2013), it may be excluded that infants, up to a certain age, are equipped with a FB-ToM, while this second part of the process is likely to rely on a M-ToM or a HL-SM. The result of this learning could equally exploit the same modules (LL-SM and M-ToM, or LL-SM and HL-SM), and therefore the understanding of an action verb would be a process that implies both an activation of motor areas and of areas more specialized in mentalization tasks. However, although I claim here that semantic simulation (here understood there-

fore as the outcome of the learning process) has an important role in language acquisition in childhood, only future studies could shed light on the role that the part of semantic simulation relating to low-level activation may have during everyday understanding of action verbs.

To conclude, in order to explain the cognitive processes taking place during the MS needed by infants to recognize the ostensive cues useful for language learning, the best method is not to exclude a type of explanation involving a “mixed” approach, with low- and high-level representations, whether this can be explained entirely through the ST, or whether this process can be explained through mechanisms involving representations of different types, as diverse as those at work in distinct models, as in the case of LL-SM and the M-ToM.

Conclusions

In this paper I tried to clarify the main assumptions advanced in Delliponti (2022), extending their implications, and developing some of the points that had not been sufficiently explored. First of all, I defined what the ostensive-inferential model of communication is, explained the theory behind motor simulation. I then introduced some evidence supporting the theories regarding the role of mirror neurons and motor areas in intention recognition, and the evidence for the role of motor areas in language processing. I suggested that motor activation during words listening and, more generally, utterances, could have a similar role to that of intention recognition during the observation of actions, after having clarified in which sense motor areas are involved in the recognition of intentions, and how these are part of a larger network which also includes areas of mentalization. I then introduced two concepts: phono-articulatory simulation (or communicative motor resonance), which occurs when the speech motor system responds to listening to words, simulating the production of the utterance; and semantic simulation (or referential motor resonance), which occurs when there is a somatotopic activation of motor areas responding to the action content of words, simulating it. I then explained how phono-articulatory simulation plays a role in language acquisition, especially in the case of baby talk, which serves infants as ostensive signals for the recognition of communicative intentions. I then explained how semantic simulation is the result of an associative learning process, also crucial for learning action words (especially

verbs), since the learning context, in which the word is presented at the same moment in which the action to which it refers is shown, has a role in the understanding of the informative intention behind the word: motor simulation is involved in recognizing the intention behind the action, that intention is then moved to the word, resulting in a Hebbian learning. After the learning phase, listening to the word will be sufficient to activate the same motor areas involved in the action.

Finally, I presented some mindreading models, all attributable to the theory-theory and simulation theory distinction, suggesting that the simulation processes presented here can be supported in some cases by low-level simulational mindreading alone, in the case of phono-articulatory simulation, or by a mix of low-level and high-level mindreading, in the case of semantic simulation, e.g., low-level plus high-level simulational mindreading, or low-level simulation plus minimal theory of mind.

Conflict of interest

The author reports there are no competing interests to declare.

REFERENCES

- Antognini K., & Daum M. M. (2019). Toddlers show sensorimotor activity during auditory verb processing. *Neuropsychologia*, 126, 82–91.
- Bermúdez, J. L. (2009). Mindreading in the animal kingdom. *The Philosophy of Animal Minds*, 145–164.
- Borghi A., & Caruana F. (2016). *Il cervello in azione*. Bologna: Il Mulino.
- Butterfill, S. A., & Apperly, I. A. (2013). How to construct a minimal theory of mind. *Mind & Language*, 28(5), 606–637.
- Byom, L. J., & Mutlu, B. (2013). Theory of mind: Mechanisms, methods, and new directions. *Frontiers in Human Neuroscience*, 7, 413.
- Carruthers, P. (2013). Mindreading in infancy. *Mind & Language*, 28(2), 141–172.
- Carruthers, P. (2016). Two systems for mindreading? *Review of Philosophy and Psychology*, 7(1), 141–162.
- Cook R., Bird G., Catmur C., Press C., & Heyes C. (2014). Mirror neurons: from origin to function. *Behavioral and Brain Sciences*, 37, 177–192.
- Cooper, R. P., Cook, R., Dickinson, A., & Heyes, C. M. (2013). Associative (not Hebbian) learning and the mirror neuron system. *Neuroscience Letters*, 540, 28–36.
- Csibra G. (2007). Action mirroring and action understanding: an alternative account. In: P. Haggard, Y. Rosetti, & M. Kawato, *Sensorimotor Foundations of Higher Cognition. Attention and Performance XII*, 453–459. Oxford: Oxford University Press.

- Csibra, G. (2010). Recognizing communicative intentions in infancy. *Mind & Language*, 25(2), 141–168.
- Delliponti, A. D. (2022). Motor Simulation and Ostensive-Inferential Communication. *AVANT. Pismo Awangardy Filozoficzno-Naukowej*, 1, 1–20.
- Di Pellegrino, G., Fadiga, L., Fogassi, L., Gallese, V., & Rizzolatti, G. (1992). Understanding motor events: a neurophysiological study. *Experimental Brain Research*, 91(1), 176–180.
- Fadiga, L., Craighero, L., Buccino, G., & Rizzolatti, G. (2002). Speech listening specifically modulates the excitability of tongue muscles: a TMS study. *European Journal of Neuroscience*, 15(2), 399–402.
- Fadiga, L., Craighero, L., & Olivier, E. (2005). Human motor cortex excitability during the perception of others' action. *Current Opinion in Neurobiology*, 15(2), 213–218.
- Fargier, R., Paulignan, Y., Boulenger, V., Monaghan, P., Reboul, A., & Nazir, T. A. (2012). Learning to associate novel words with motor actions: Language-induced motor activity following short training. *Cortex*, 48(7), 888–899.
- Fernald, A. (1995). Human maternal vocalizations to infants as Biologically Relevant Signals: An Evolutionary Perspective. *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*, 391.
- Fischer, M. H., & Zwaan, R. A. (2008). Embodied language: a review of the role of the motor system in language comprehension. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 61(6), 825–850.
- Gallese, V. (2003). A neuroscientific grasp of concepts: from control to representation. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 358, 1231–1240.
- Gallese, V. (2007). Before and below 'theory of mind': embodied simulation and the neural correlates of social cognition. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 362(1480), 659–669.
- Gallese, V., & Lakoff, G. (2005). The brain's concepts: the role of the sensory-motor system in reason and language. *Cognitive Neuropsychology*, 22, 455–479.
- Goldman, A. (2006). *Simulating Minds*. New York: Oxford University Press.
- Goldman, A. I., & Jordan, L. C. (2013). Mindreading by simulation: The roles of imagination and mirroring. *Understanding Other Minds: Perspectives from Developmental Social Neuroscience*, 448–466.
- Goldman, A., & de Vignemont, F. (2009). Is social cognition embodied? *Trends in Cognitive Sciences*, 13(4), 154–159.
- Hauk, O., Johnsrude, I., & Pulvermueller, F. (2004). Somatotopic representation of action words in human motor and premotor cortex. *Neuron*, 41, 301–307.
- Heyes, C. (2010). Where do mirror neurons come from? *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 34(4), 575–583.
- Hickok, G. (2009). Eight problems for the mirror neuron theory of action understanding in monkeys and humans. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 21, 1229–1243.
- Lombardo, M. V., Chakrabarti, B., Bullmore, E. T., Wheelwright, S. J., Sadek, S. A., Suckling, J., MRC AIMS Consortium, & Baron-Cohen, S. (2010). Shared neural circuits for mentalizing about the self and others. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 22(7), 1623–1635.
- Lurz, R. W., Krachun, C., Marengo, M. C., & Hopkins, W. D. (2022). Do chimpanzees predict others' behavior by simulating their beliefs. *Animal Behavior and Cognition*, 9(2), 153–175.
- Martin, A., Wiggs, C. L., Ungerleider, L. G., Haxby, J. V. (1996). Neural correlates of category-specific knowledge. *Nature*, 379, 649–652.

- McGuigan, F. J., & Dollins, A. B. (1989). Patterns of covert speech behavior and phonetic coding. *The Pavlovian Journal of Biological Science*, 24(1), 19–26.
- Mikulan, E. P., Reynaldo L., & Ibanez A. (2014). Homuncular mirrors: misunderstanding causality in embodied cognition. *Frontiers in Human Neuroscience*, 8, 1–4.
- Onishi, K. H., & Baillargeon, R. (2005). Do 15-month-old infants understand false beliefs? *Science*, 308(5719), 255–258.
- Paulus, M., Hunnius, S., Van Elk, M., & Bekkering, H. (2012). How learning to shake a rattle affects 8-month-old infants' perception of the rattle's sound: electrophysiological evidence for action-effect binding in infancy. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 2(1), 90–96.
- Paulus, M., Hunnius, S., & Bekkering, H. (2013). Neurocognitive mechanisms underlying social learning in infancy: infants' neural processing of the effects of others' actions. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 8(7), 774–779.
- Ponari, M., Norbury, C. F., & Vigliocco, G. (2018). Acquisition of abstract concepts is influenced by emotional valence. *Developmental Science*, 21(2), e12549.
- Preissl, H., Pulvermuller, F., Lutzenberger, W., & Birbaumer, N. (1995). Evoked potentials distinguish between nouns and verbs. *Neuroscience Letters*, 197, 81–83.
- Pulvermuller, F. (2005). Brain mechanisms linking language and action. *Nature Reviews Neuroscience*, 6, 576–582.
- Pulvermuller, F., Lutzenberger, W., & Preissl, H. (1999). Nouns and verbs in the intact brain: Evidence from event-related potentials and high-frequency cortical responses. *Cerebral Cortex*, 9, 498–508.
- Pulvermuller, F., Shtyrov, Y., & Ilmoniemi, R. (2005). Brain signatures of meaning access in action word recognition. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 17, 884–892.
- Rakoczy, H. (2012). Do infants have a theory of mind? *British Journal of Developmental Psychology*, 30(1), 59–74.
- Reggin, L. D., Muraki, E. J., & Pexman, P. M. (2021). Development of abstract word knowledge. *Frontiers in Psychology*, 12, 686478.
- Rizzolatti, G., Fogassi, L., & Gallese, V. (2001). Neurophysiological mechanisms underlying the understanding and imitation of action. *Nature Reviews Neuroscience*, 2, 661–670.
- Salo, V. C., Ferrari, P. F., & Fox, N. A. (2019). The role of the motor system in action understanding and communication: Evidence from human infants and non-human primates. *Developmental Psychobiology*, 61(3), 390–401.
- Scott-Phillips, T. (2014). *Speaking our minds: Why human communication is different, and how language evolved to make it special*. Bloomsbury Publishing.
- Southgate, V., Senju, A., & Csibra, G. (2007). Action anticipation through attribution of false belief by 2-year-olds. *Psychological Science*, 18(7), 587–592.
- Sperber, D., & Wilson, D. (1986). *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
- Thompson, E. L., Bird, G., & Catmur, C. (2019a). Mirror neurons, action understanding and social interaction: implications for educational neuroscience. *Conference Abstract: 4th International Conference on Educational Neuroscience*.
- Thompson, E. L., Bird, G., & Catmur, C. (2019b). Conceptualizing and testing action understanding. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 105, 106–114.
- Vatakis, A., Ghazanfar, A. A., & Spence, C. (2008). Facilitation of multisensory integration by the “unity effect” reveals that speech is special. *Journal of Vision*, 8(9), 14.
- Wilson, D., & Sperber, D. (2002). Relevance theory. In: G. Ward, & L. Horn, *Handbook of Pragmatics*, Blackwell.

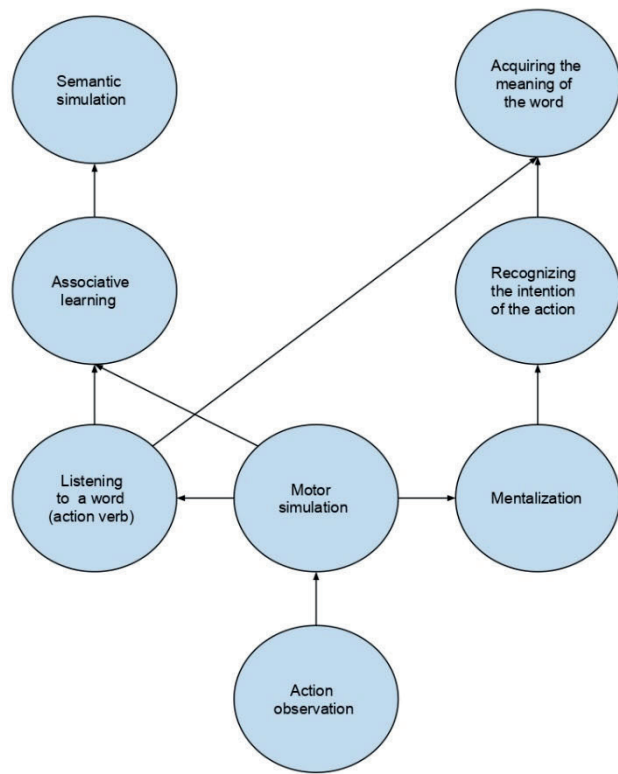

Figure 1. Semantic simulation as a byproduct of recognizing the informative intention in language acquisition

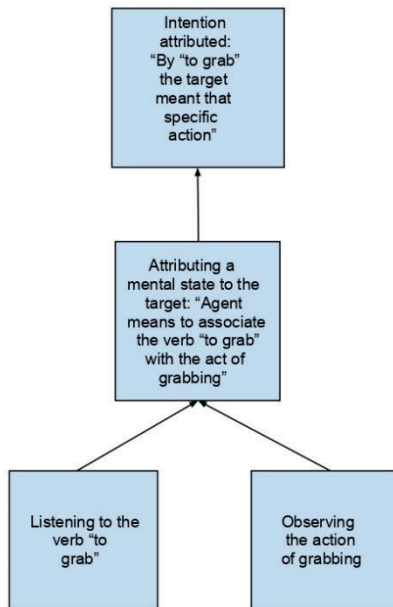

Figure 2. A representation of the full-blown theory of mind

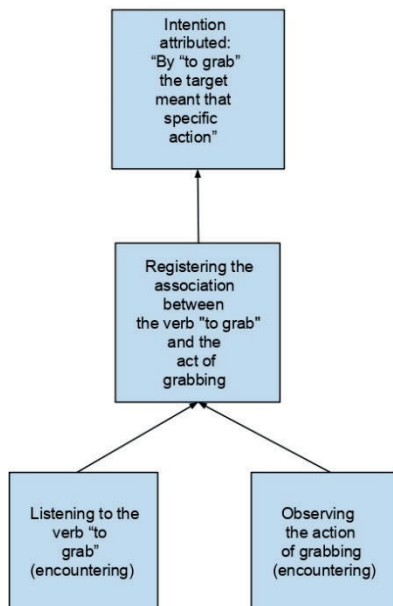

Figure 3. A representation of the minimal theory of mind

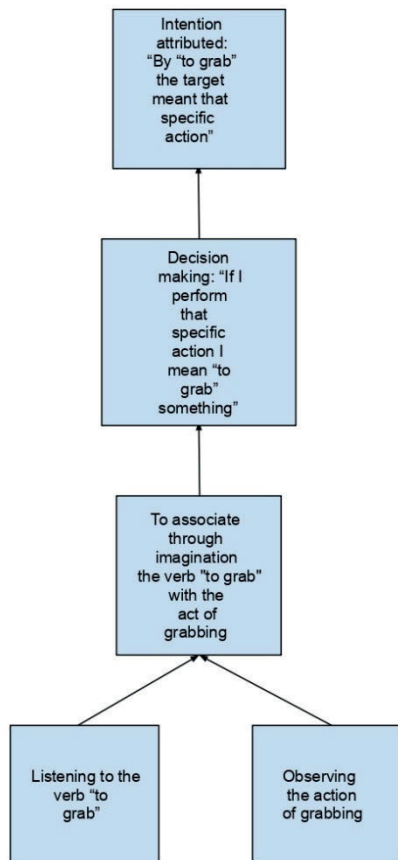

Figure 4. A representation of the high-level simulational mindreading

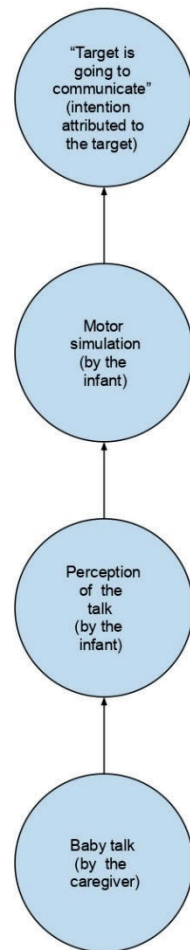

Figure 5. A representation of the low-level simulational mindreading

Aleksandra Miaskowska (corresponding author)

Nicolaus Copernicus University
Toruń, Poland
miask.alek@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0969-2256>

Joanna Grudowska

Łukasiewicz Research Network – Institute of Organisation and Management in Industry “ORGMA SZ”
Warsaw, Poland
joanna.grudowska@interia.pl
<https://orcid.org/0000-0002-5175-1846>

From traditional media to the Internet. Linguistic aspects of communication on Facebook among Polish citizens 50+

Abstract. This article is an attempt to describe the linguistic aspects of communication among citizens 50+ active on Facebook (their biolect). These are people from generations who were originally socialized to traditional media and are just undergoing the process of adapting to new forms of communication. The research was conducted on the basis of 150 statements collected on Facebook in the period from December 2020 to the end of February 2021. During the analysis, four of seven forms characteristic for netspeak were observed, as well as the transfer of forms characteristic for traditional media to social media and appearance of atypical expression's forms (e.g. a quantitative advantage of polite phrases over vulgarisms), which counterbalance the linguistic tendencies in the new media.

Keywords: communication; social media; people 50+; Facebook; sociolinguistics.

Introduction

Observed demographic trends point to the ageing processes in the Polish population. At the same time, the pace of social change, in which modern technologies play a significant role, is increasing. This pace varies between age groups, and the group that is still the least active in the digital world is the *silver group*.¹ As a community socialised to traditional media, they experience difficulties that do not apply to other age groups. This manifests itself, among other things, on the linguistic level, as the Internet offers completely new ways of communicating and develops existing ones, which requires language users to acquire new competences.

This issue should be considered significant, as the biolect of Polish-speaking silver people has remained on the margins of scientific interest of linguists. Previous research on this topic has been of a comparative nature (old age vs. youth), focused on lexis, phraseology, or physiological aspects of communication, and, above all, has not taken into account the activities of people 50+ in social media (Stolarczyk-Zielonka, 2010; Gebreselassie, Godlewska, 2017; Rosińska-Mamej, 2019).

By observing the online activities of silver users and analysing the linguistic aspects of their communication, it is possible to characterise the way in which 50+ people participate in the information society and how this social group's adaptation to new forms of communication is taking place, as well as how these two components reveal themselves at the linguistic level.

This article is an attempt to determine how people 50+, and therefore socialised to traditional media, shape their communication (language) in relation to online standards and whether they have developed their own ways of expression in Facebook communication. This is an attempt to characterise the biolect of silver people active in social media.

Social media activity of *silver* people

Marshall McLuhan, in the book *Understanding the media. Extensions of Man* (2004), presents his version of technological determinism – media and

¹ Instead of using stigmatising terms such as 'older people' or 'seniors', a term with positive or neutral connotations – silver people (commonly used in commercial and marketing research) – was used.

technologies are factors shaping their users. Depending on what technology we use, the way we use our senses and perceive reality changes. The technologies themselves, in his view, are extensions of our senses and capabilities. The other side of this approach is that the recipients/users model new forms of behaviour that can be significantly differentiated for each media generation (Szpunar, 2012; Gruchola, 2017).

However, regardless of age, every media user undergoes media socialisation, i.e. “a process of internalising and also externalising patterns and ways of using the media in question” (Szpunar, 2012, p. 34). There are two pathways involved, concerning: (1) older generations – *baby boomers* and generation X – socialised mainly to traditional media, and (2) younger generations – Y, Z, Alpha – socialised mainly to new media. Silver individuals from the baby boomer and Generation X cohorts have primarily operated in the realm of traditional media throughout their lives, making the new media linked to digital technologies, automation, and the need for suitable devices and skills a secondary and often unfamiliar environment for them (Konik, 2016).

Examples from the English-speaking community demonstrate that these generational differences are not limited to Poland. Additionally, as noted by Gretchen McCulloch, the study from 2007 of “internet users and nonusers in Britain found that the biggest gap in terms of internet use in general wasn’t between young adults and middle-aged people, but between people who were over and under age fifty-five” (McCulloch, 2019, p. 82). At that time only around half of Internet users aged twenty-five to forty-four used social networking sites.

When individuals socialised to traditional media use new media, including the Internet, they act according to the principle of cognitive stinginess: “a new medium that potentially enables innovative use, the individual uses according to previously internalised behaviour” (Szpunar, 2012, p. 35).

The *silver* people socialised to old media transfer acquired patterns to the use of new media: “Our internalised ways of using mass media (old media) determine the cultural practices manifested towards a new medium such as the Internet, causing it, despite its peculiar novelty, to remain a new-old media” (Szpunar, 2012, p. 35).

Another important factor is that “[...] cultural practices have not kept pace with changes in the field of technology [...]” (Szpunar, 2012, p. 35). On top of this, issues related to ageing need to be taken into account, making it doubly complicated for people 50+ to participate in digital technologies.

When it comes to the groups in question, silver people are relatively homogeneous in terms of digital skills.² However, we should remember about a certain fluidity and dynamics – this group begins to evolve from the stage of withdrawal from technology, through increasing immersion, to becoming silver digital natives. This potential scenario involves three stages:

1. consecutive generations will reduce the current homogeneity associated with limited participation in digital technologies;
2. greatest heterogeneity in terms of digital skills. Technology will become a factor that increasingly differentiates generational characteristics and will increasingly influence changes in the definition of old age;³
3. a new homogeneity related to full participation in digital technologies.

However, right now when it comes to communication, *silver* people are most likely to use e-mail, while they are less likely to use social networks and video, audio calls and instant messaging. The dominant model among them is ad-hoc use of the Internet, rather than being constantly online (CSO, 2019; UKE, 2019; CBOS, 2020). There are three types of *silver* users: novice, hobbyist and professional (Gacka, 2017, pp. 85–86). The hobbyist group is the largest and also the one whose members are most likely to stay on social networks. It is related not only to the cultural and media socialisation factors but also to functional limitations that hinder silver people from using technology in a comparable way as younger adults do, such as limited cognitive and perceptual abilities (Leist, 2013, p. 4).

This may explain why the older some Poles are, the less frequently they use social media – for the age groups: 45–54, 55–64 and 65+, the percentages of users are 42%, 23% and 23% respectively (CSO, 2019). Thus, compared to younger age groups, silver people are much less likely to be on social networks; however, the average age of a Pole online is 42 (DataReportal, 2020). Considering the current demographic trend, which is the so-called “silver tsunami” (Infuture Institute, 2021), above numbers will grow pretty soon. For now, there are over 12 million people aged 55+ in Poland (GUS), but specialists predict that in 2030 there will be over 15 million. At the same time more and more aspects of functioning in society will respond to the needs

² It is important to remember that there are intergenerational differences in digital experiences and immersion. The main difference is that the older the generation, the less digital it is. However, compared to the younger group of digital technology users, this group is generally characterized by a lower level of digital skills.

³ In future years – unlike today – it will be necessary to distinguish between the 55+ and 70+ groups more sharply due to the different level of knowledge of technology (Kerris, 2017).

of this dynamically growing group and be influenced by it, hence the need for a responsible approach to the participation of *silver* people in the digital society.

Linguistic aspects of communication on the Internet

In relation to online communication, there are talks of secondary orality, written spoken language (Lubaś, 2014, pp. 284–287), language hybridity, i.e. the combination of features of written and spoken language (Kita, 2016, p. 114), and the process of mediated communication, where the written word functions in an intersemiotic context and loses its independent meaning (Żebrowska, 2012, p. 148).

“In a mediated situation, especially with written language, most non-verbal communication disappears” (Myoo, 2010, p. 50), which is sometimes problematic for both recipients and senders of online speech. Users therefore try to make up for these deficiencies by making numerous graphic modifications to the text and adding multimedia elements – among which emoticons of all kinds are undoubtedly the most popular.

The Internet is also a place where linguistic correctness is relegated to the background (Staszewska 2010, p. 198), resulting in numerous spelling modifications that constitute a deviation from the orthographic norm. At the same time, there are many different ways of communication on the Internet, and users mostly adapt the language of the message to their own preferences and the type of message. Still, certain practices are so established and repetitive that the most distinctive features of Internet language can be identified from among them. Among these, the following stand out (Urzędowska, 2017, p. 175):

1. Polish and foreign abbreviations;
2. acronyms – mainly derived from English;
3. the emergence of so-called *pidgin Polish* – Polish that omits diacritical marks;
4. introduction of emoticons, i.e. ideograms composed of ASCII text characters – most often punctuation marks, which form “smiley faces” intended to express the user’s mood;
5. use of hashtags, i.e. single words, abbreviations or even entire phrases preceded by the # sign;

6. the introduction of forms of non-verbal communication in the form of a raised tone written in verse;
7. using memes in various forms – an image, a photograph, a website, a hyperlink (including a hashtag), a highlighted phrase or a single word.

The intensity of these features can vary depending on the type of communication and the communication situation. Facebook comments and posts generally bear the hallmarks of chat and commentary from a news service (Gruszczyński, 2001, pp. 184–185). Treated as a *quasi*-genre, they are characterised by: colloquiality, expressivity, novelty, bluntness, euphemism, vulgarity, locality, metaphoricity and the creation of neologisms (Urzędowska, 2019, p. 136). In their form, they resemble the conduct of a dialogue or polylogue, of which portal users are participants. Their utterances ‘arise from spontaneous decisions (revealed in the linguistic layer by colloquiality and colloquiality of forms)’ (Ostrowska, 2016, p. 146).

In the case of comments and posts, a high degree of interference with the materiality of the text comes to the foreground (Godzic, 2000, p. 176), as message senders seek to go beyond the limitations of this medium (Ostrowska, 2016, p. 142). The above characteristics apply to Internet users as a whole, and thus potentially also silvers. Social media is a space where deviations from the norm become the norm, and subsequent users create new or develop already established communication and language patterns.

On the other hand, Bassam Aouil distinguishes three basic features of the Polish language used in virtual environment: economy of expression, stylisation following the example of English, and creating slang that reflects belonging to a group (Aouil, 2007, pp. 86–87). These features can be seen both in the language of online chats, blogs, e-mails and text messages, although to varying degrees of severity.

What is also worth emphasising, Internet melds writing and informality, which is something new and previously rather uncommon for the written word because we learned to read a formal kind of language typical for the newspapers or books (McCulloch, 2019, pp. 6–8).

Communication of silver generation and changes in contemporary Polish language

The Internet and social media has had a grand impact on how the Polish language changed in the last few years. These changes are not limited only to the virtual space, influencing the general shape of how all generations of Poles communicate. Following a study conducted by Adam Łuczyński (2020) on a group of 43 people aged 57 to 83, we know that the silver generation is aware of these changes and reacts to them, however, evaluating the majority as negative.

Interestingly, among the factors that, according to them, pose the greatest threat to the Polish language, the most common were: foreign language inclusions (especially anglicisms), replacing natural language communication with electronic communication (including SMS messages) and abbreviated way of communication (Łuczyński, 2020, p. 124). In addition, the respondents also pointed out that a threat to the contemporary Polish language is its vulgarisation, especially the deluge of profanity in the public debate (Łuczyński, 2020, p. 115).

This conservative attitude towards language is also manifested in the preferences of *silver* users, who proclaim an attachment to the original forms of communication: “online communication should follow the rules of traditional communication” (Kerris, 2017, p. 25). That is why they pay attention not only to the common netiquette that once existed on the Internet but also, above all, to language etiquette.

Methodology of the study

The linguistic material was taken from Facebook, which is the most popular social network platform among people 50+ (IAB Poland 2020). Although the differences in communication competences between people in their 50s, 60s or 70s may be significant, due to the difficulty in determining the exact year of birth and the small proportion of Facebook users aged 65+,⁴ it was decided not to narrow down the study group to people in the fifth decade of their lives.

⁴ Among 50+ Facebook users, as many as a third are aged 55–64 and only one in six users is over 65.

The study was conducted according to the subjective assessment of the researchers (non-probabilistic technique). The group was differentiated only by age. For this reason, the article refers to biolect, i.e. a variety of Polish, dependent on age⁵ (Zaśko-Zieliska, 2009, p. 117). The aim was to collect material that mapped the average silver user on Facebook. This study is exploratory in nature and involves an initial insight into a marginalised issue, and the methodology adopted does not guarantee that generalisations to the entire population of people 50+ are legitimate.

Given the broad scope of the material and the complex nature of the issue, limitations were made by basing the analysis on a sample of 150 comments and posts collected between December 2020 and February 2021, which allowed for a diverse thematic spectrum and temporal consistency of the material studied.

Each of the statements collected consisted of at least three words and was posted by a unique user. The search was conducted among publicly available content posted on profiles, groups and fanpages. Users were verified on the basis of date of birth, school graduation, beginning and ending of professional activity, information on the age of children, grandchildren and great-grandchildren, membership of groups intended for people 50+, and the presence of photographs, which made it possible to identify a given person as a person 50+.⁶

Verifying the authenticity of the information was difficult, as one's identity can be easily modified on social networking sites (Trusewicz-Pasikowska, 2018, p. 176). Nonetheless, attempts were made to minimise uncertainties related to the veracity of the declared data. Thus, statements made available by content-poor profiles were abandoned and the focus was on those where information corresponding to more than one criterion was included (e.g. having adult grandchildren and belonging to a group dedicated to people 50+).

Qualitative analysis with quantitative elements was carried out in two directions, with an emphasis on modification within graphemes. First, in

⁵ The term biolect was introduced by Aleksander Wilkoń in 1987 and denotes a variety of language that is also gender-dependent, hence many researchers deal with biolect in the context of differences between male and female language (Zaśko-Zielińska, 2009, p. 117). However, in this case, it was limited to age only, as it was the relationship between the age of the subject and their linguistic competence in social media that was of interest to the authors.

⁶ This was not a conclusive criterion due to the lack of an obligation to have a Facebook profile with photos, as well as possible errors in interpreting someone's age based only on a photo.

terms of forms of expression typical of Internet language (Urzędowska, 2019). Second, in terms of adherence to typical norms for traditional media and other characteristic linguistic behaviours that counterbalance linguistic trends on the Internet (Sikora, 2016; Staszewska, 2010) or are a deviation from the accepted norm.

Analysis of linguistic material collected from people 50+ active on Facebook

In the collected linguistic material, four of the seven listed characteristics of Internet language were observed. In addition, missing diacritical marks were submarked due to a lack of Polish characters and a lack of punctuation,⁷ which did not always occur simultaneously, as is the case in *pidgin Polish*.⁸ However, there are no studies available to determine the frequency of occurrence of these features in the utterances of general users. For this reason, the authors have limited themselves to simply noting these features' presence in the utterances of *silver* users, as well as presenting the percentage share in the total surveyed material.

Table 1. Features typical of Internet language observed in the material studied

	Percentage of statements with a particular form of expression	Number of statements with a particular form of expression
Emoticons	22%	33
Capitalisation	15,3%	23
Lack of punctuation	16,6%	25
Lack of Polish characters	14%	21
<i>Pidgin Polish</i>	4%	6

Source: own study.

⁷ Determining whether this is an accidental typo or perhaps a deliberate action by the user is problematic. Therefore, it was decided to count only those statements where there is a complete lack of punctuation or a complete absence of Polish characters. This minimises the likelihood that the simplified form appeared through the author's oversight.

⁸ In English, pidgin refers to a simplified language that is formed from the combination of two or more languages and is used for communication between people who do not know each other's languages [or: who do not know the language of their interlocutor]. It is also a colloquial term for an up-simplified form of a language that is spoken by people with little knowledge of it (Cambridge Dictionary Online).

The first feature noted, the use of emoticons, is an issue widely discussed by Polish language researchers (Kapuścińska, 2012; Ostrowska, 2016). They are one of the emanations of the multichannel nature of Internet communication, where the written word co-occurs with graphic elements.⁹ Both the Internet and emoticons have evolved since then and have become a symbol of electronic communication over time. Originally created using punctuation and ASCII characters (e.g. :), xD, ;P), they now also appear as 2D or 3D graphic representations.

Emoticons have a modal function, expressing the writer's attitude to the content, his or her emotional state, setting the situational context, messaging according to the rules of a specific code, or adding variety to the text (Ostrowska, 2016, p. 142). The collected material was dominated by emoticons-graphics. ASCII appeared only once – it was a combination of ':))'. Statements contained from one to as many as 22 emoticons (for a text of 160 characters with spaces). They were particularly numerous in the statements, where they were used as a decoration, while the visual representation of the author's emotions usually consisted of one emoticon at the end of the statement.

a) Emoticon as representation of an emotional state and/or ornamentation:

Waw jest śliczne zdjęcie 😊 było pięknie i tak szybko zleciały te latka
 😊 😊 😊 😊 🙌 🗡️ 🍷 ❤️ ❤️ Teraz jest 2021.r. Luty .2. i mamy WIRUSA. a jest śnieg i zimno
 😊 ❤️ 🍷 🍷 🍷 🍷 🍷 🍷 ☁️ ☁️ 🍷

which can be translated, while keeping the original context and errors to:

Waw is beautiful photo 😊 it was beautiful and the year's went so fast
 😊 😊 😊 😊 🙌 🗡️ 🍷 ❤️ ❤️ Now it is 2021.y. February .2nd. and we have the VIRUS. there
 is snow and it is cold 😊 ❤️ 🍷 🍷 🍷 🍷 🍷 🍷 ☁️ ☁️ 🍷

b) Emoticon as a representation of an emotional state

⁹ Their origins can be traced back to the 1980s, when in 1982 computer science professor Scott Fahlmann – considered the father of emoticons – used a combination of the characters “:-)” (Kapuścińska, 2012, p. 58).

Niestety – już dawno nie widzieliśmy naszej wnusi. Z powodu pandemii mamy kontakt tylko telefonicznie, albo na odległość ... 🤖

which can be translated, while keeping the original context and errors to:

Unfortunately – it has been a long time since we have seen our granddaughter. Because of the pandemic, we have contact only by phone, or at a distance ... 🤖

Capitalisations are also used to express emotions, as well as to emphasise a passage of speech and to introduce elements of non-verbal communication into texts (Urzędowska, 2017, p. 175). Their presence is signalled by a raised tone, which is a sign of agitation, anger or excitement. It is an alternative to the exclamation mark, which users often abandon. The appearance of the capitalisations may also be unintentional, and merely the result of carelessness or insufficient competence in keyboard use.

Users also dispense with other punctuation marks, which may appear selectively in a sentence (e.g. no commas but the use of a full stop at the end of a statement) or not at all. This also applies to Polish characters. The reasons for their absence are inaccessibility (e.g. a foreign language keyboard), the need to increase the functionality of ‘recorded speech’ on the Internet (Lubaś, 2014, p. 290), where communication occurs quickly and spontaneously, or low digital competence, which translates into an inability to enter characters outside the basic keyboard.

This applies mainly to those words in which the lack of Polish characters does not affect the meaning, which could hinder communication (e.g. *wóda* [boose] and *woda* [water]). The combination of these two tendencies gave rise to the so-called *pidgin Polish*, i.e. simplified Internet Polish devoid of any diacritics and punctuation marks (Gruszczyński, 2001). This extreme form was rare in the material studied (4%).

If the user chose to simplify spelling and punctuation, they tended to limit themselves to one or the other. The analysed utterances are characterised by inconsistency. It happened that some words within an utterance contained Polish characters, and some did not. Similar selectivity applied to the use of punctuation marks. As a result, a complete lack of punctuation was noted in 16.6% of the utterances and a complete lack of Polish characters in 14%.

When addressing the language of the Internet, one cannot forget memes.¹⁰ Facebook users from the *silver group* also share them. These images most often function as an independent element of a comment or post, hence the absence of memes in Table 4 – they were not subject to the same criterion of analysis as the language material. Consequently, it was only decided to note the occurrence of such activity among users 50+ and to draw attention to the particular type of content whose publication is attributed to this particular age group.

Indeed, silver users have found their online niche, where they are successfully developing an art and communication trend. This trend takes the form of exchanging colourful greeting card-like graphics. These are published and reproduced in the same way as memes. On the Internet, it is possible to come across the name ‘grazynacore’¹¹ attributed to this phenomenon, which was created in forums and functions as a derogatory term for the images shared by Polish women named Grażyna,¹² being the stereotypically perceived women of 50+.

¹⁰ Richard Dawkins is credited with coining the term meme, which he first used in 1976 in his book *The Selfish Gene*, naming the basic unit of cultural transmission and imitation, a concept analogous to a gene. In relation to the Internet, the term meme is rather used in a narrower context. The authors of the article, after Aleksandra Urzędowska, perceive images, photographs, websites, hyperlinks (including hashtags), highlighted phrases or a single word as a meme.

¹¹ The term is not listed by any Polish language dictionary. However, it appears regularly on Internet forums and social networks, and its definition can also be found on the less serious version of Wikipedia, the Nonsensopedia. As the term has a pejorative connotation, it is used by people who treat ‘grazynacore’ as a *guilty pleasure* or try to troll other users with it.

¹² The eponyms for the pronouns Grażyna (female) and Janusz (male) function in a much broader context. They regularly appear in memes, paste-ups, and other types of internet-wide creativity, and are also the basis for the creation of new derivatives – adjectives and verbs (Burkacka, 2015, 2020).

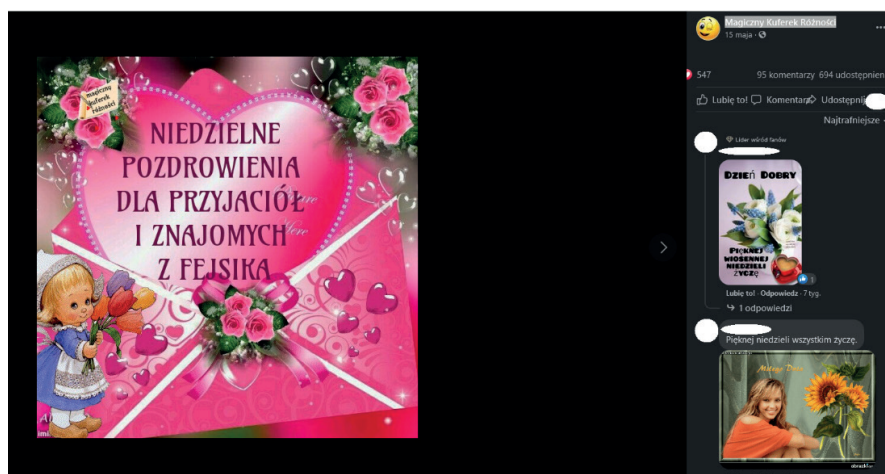

Illustration 1. 'Sunday greetings to friends and relatives from FB' on the Facebook page Magiczny Kuferek Różności, graphics are published that are part of the 'grazynacore' trend. This type of content has also been published in the comments as a response (user data obscured).

Illustration 2. Jokes, especially those related to sexuality and mocking behaviours attributed to younger generations, depicted in graphics along with cartoonish characters, are also referred to as 'grazynacore'.

‘Grażynacore’ is characterised by an accumulation of clipart elements such as flowers, animals, shapes, dishes or sweets. The graphics are usually accompanied by text in the form of wishes, winged words, or simple rhymes. They can be found on Facebook profiles, groups and pages, including pages dedicated to similar creativity. Facebook users send them on the occasion of holidays or simply wishing each other a good day (see Arciszewski, 2019). Some written jokes (mostly with sexual context) accompanied by specific cartoon characters (illustration 2) are also perceived as a part of ‘grazynacore’. It can be compared to a phenomenon known on the English-speaking Internet as “boomer humour”,¹³ which is also described by some, probably younger, users as “cringy” or “cringeworthy”.

This is in line with the last characteristic of Internet language, when an element of an opinion or an opinion itself is accompanied by graphic material. The content found on the profiles of people 50+ shows that they also share memes of a traditional form,¹⁴ as well as links, comic strips or other forms of online communication.

In addition to the above-mentioned features of Internet language, other features were observed in the material studied, which were of a recurrent nature (occurring at least three times) and at the same time could not be classified under any of the features mentioned so far (Urzędowska, 2019). They were divided into two categories: modification within the spelling and construction of expressions (1–4) and linguistic politeness and forms typical of correspondence (5–7).

¹³ An example of a pejorative perception of this phenomenon by some users is the thread dedicated to “boomer humor” on Reddit (<https://www.reddit.com/r/boomershumor/>) and similar threads using the #grazynacore tag on the Polish-language website Wykop (<https://wykop.pl/tag/grazynacore>).

¹⁴ Mimicry is crucial for the existence of memes, and for this reason there are specific formats on the internet, among which the typical elements of meme construction can be distinguished. These include a black frame, text above and below the graphic or stencilling, captured as the use of an identical or very similar depiction of a character in an image and photo (Burkacka, 2016, p. 76).

Table 2. Other forms of expression observed in the surveyed material

		Percentage of statements with a particular form	Number of statements with a particular form
Modifications within the spelling and construction of expressions	Spacing (space) before a punctuation mark	26%	39
	Starting the next part of a sentence, phrase or differential with a new line	8,7%	13
	Absence, excess or replacement of spaces between words with a punctuation mark	11,3%	17
Linguistic politeness and forms typical of traditional correspondence	Phrases and forms of politeness	34,7%	52
	Pronouns and phrases of politeness in capital letters	11,3%	17
	Various types of diminutives	8%	12

Source: own study.

In the analysis of the linguistic material, deviations from the standards of space usage were observed. It comes in different varieties, but in the context of Facebook, only the most basic one – the inter-word space – is relevant. According to spelling rules, it is used singly and should not be placed between words or numbers and the following punctuation marks, such as a full stop, comma, semicolon, colon, question mark and exclamation mark (Wolański, 2008, p. 60).

There was a twofold problem in the utterances as regards compliance with the rules on the use of spaces. As many as 26% of the statements were characterised by the presence of a space before punctuation marks such as a full stop or character combinations such as “?!!”. On the other hand, in 11.3% of the utterances, the space was present in excess (two or more) or was replaced by placing a full stop or comma between words.

Respondents were therefore aware of the need for inter-word spacing, but were not always able to use spaces in a way that complied with spelling rules, and ultimately resorted to other, less intuitive, solutions. Reasons for this may include lower digital and technological competence and carelessness in wording (potentially putting content before form).

The material studied sometimes deviated from the standard format of a comment or post. On Facebook, it is the norm to write in a sequence, sentence by sentence, as statements repeat the characteristics of press genres, while resembling a chatty discussion or simultaneous debate (Urzędowska, 2017, p. 183). Meanwhile, some authors imitated patterns known from poetry: they started a sentence, a sentence fragment, or a sentence equivalent with a new line, creating verses. Such a break from the standard format occurred most often in the case of statements with strong emotional overtones (e.g. written during an argument) or with forms of expression that are stereotypically associated with lyricism, such as prayer:

1.

[Imię i nazwisko] no i co. Wyrzygałeś już swoją nienawiść?

Ulżyło ci?

I nie zaboli! Od idiotów nie boli!

A teraz otrzyj gębę, od rzygocin!

which can be translated, while keeping the original context and errors to:

[First and last name] and what. Puked out your hate yet?

Feeling better?

And it won't hurt! From idiots it doesn't hurt!

Now wipe your face, from all the vomit.

2.

Szczęść Boże!

O MARYJO,

Wielka Pośredniczko Łask,

Módl się za nami.

Amen.

which can be translated, while keeping the original context and errors to:

God bless!
OH HOLY MARY,
Great Mediatrix of Graces,
Pray for us.
Amen.

There are also patterns typical of correspondence, including e-mail, in the statements analysed. As in the case of e-mail, there is an element of boundedness in comments or posts: “in the Polish language there are no sufficiently developed genre features [...] and from the very beginning [e-mail] was (and is) treated as a mode of communication resembling a letter on the one hand and a conversation on the other” (Norwa, 2014, p. 23).

However, e-mail is graphically and linguistically closer to a letter in that it contains a headline, a message to the addressee, courtesy phrases, a closing formula and the sender’s signature. The same elements do not belong to the components of a comment or a post, which are by definition more informal, and the data of the addressee (name, pseudonym) and the date of sending are displayed automatically as soon as they are published.

Meanwhile, components characteristic of an e-mail or even a letter were observed in the linguistic material. The 50+ users included in the study thus transferred them from primary forms of textual communication to secondary forms, which for them are comments and Facebook posts. This could have been a two-stage path: from traditional letter to comment or, more likely, a three-stage path including electronic correspondence between the two stages above.

There is a varying degree of similarity in the material between the letter/e-mail and the commentary. For example: ending statements with polite forms, writing polite phrases and pronouns in capital letters, adapting the graphic format of statements to the format characteristic of correspondence. One user duplicated his name, which is already visible to the recipients of the message in the form of a link to his profile, and added the city and date, information that is typical for traditional correspondence and unnecessary in the case of a comment:

Pewnikiem muszę tu być.
Powieм też językiem Ferdka
Kiepskiego , trochę Go parafrazując ; CHCEM , a nawet

MUSZEM.

..... a więc mówię idźmy tam
wszyscy na spotkanie z historią – pozdrawiam i do zobaczenia.

[imię i nazwisko]

[miejscowość]

04.02.2021r

which can be translated, while keeping the original context and errors to:

A certainty I must be here

I will also say it in the language of Ferdek

Kiepski,¹⁵ slightly paraphrasing Him ; CHCEM , a nawet
MUSZEM.¹⁶

..... and so I say let's go there

to the meeting with history – greetings and see you there.

[first and last name]

[city]

04.02.2021

This can be explained not only by unfamiliarity with the communication patterns of social media, but also by the preferences of *silver* users, who

¹⁵ Ferdynand (Ferdek) Kiepski – the name of a fictional character from the popular Polish comedy series *Świat według Kiepskich* which shows in a crooked twist the life of an average Polish working-class family, living in an old tenement in Wrocław. Kiepski is a tragicomic character. He is portrayed as an unemployed middle-aged man who is constantly looking for a job and intentionally failing to find one, drinking a lot of cheap beer and constantly trying to figure out how to get money without any effort, dragging other family members into his schemes. His behaviour and actions lead to constant conflicts with his hard-working wife Halina and more or less friendly neighbours.

¹⁶ “Chcem, a nawet muszem” (I want and I even have to) – a paraphrase of the phrase ‘Nie chcem, ale muszem’ in which Polish nasal vowels are pronounced in a distinctive manner that does not conform to the model pronunciation norm (due to a split of nasal vowel ‘ę’). A correct version of the sentence is “Chcę, a nawet muszę”. These words, pronounced in this incorrect particular way, are attributed to former Polish president and Nobel laureate Lech Wałęsa, who is believed to have said ‘Nie chcem, ale muszem’ in reference to his taking office. In fact, Wałęsa told in the newspaper *Gazeta Wyborcza*: “I do not want to be president. I will have to be president” (Bralczyk, 2007, p. 256). The phrase ‘Nie chcem, ale muszem’ appeared repeatedly in the TV series *Świat według Kiepskich* (Maćkowiak, 2014, p. 367).

proclaim an attachment to the original forms of communication (Kerris, 2017, p. 25). Furthermore, “they [pay] attention to etiquette, treating it on a par with netiquette”¹⁷ (Kerris, 2017, p. 25). This is another issue atypical of online communication, where civility norms are increasingly being abandoned. “Scholars have argued that the conditions created by the consituation during virtual interaction are conducive to shedding inhibitions” (Staszewska, 2010, p. 198), hence the increasing vulgarisation and brutalisation of Polish, which “does not close itself within environmental barriers” (Sikora, 2016, p. 110). Against these trends, *silver* users avoid vulgarisms and readily resort to polite phrases.

Kazimierz Ożóg (1990) typologised such phrases, dividing them into two groups:

- a) first-order polite phrases, which are indispensable for the proper flow of linguistic communication, are designated by primitive performative verbs; without them, communication could be disrupted or even interrupted, these include: phrases to the addressee, greetings, farewells, thanks and apologies;
- b) secondary politeness phrases that do not play such a significant role in linguistic communication, these are: wishes, congratulations, condolences, toasts, weakening formulas, e.g. a categorical demand, a polite way of expressing opposition and complements.

Polite phrases representing both groups were observed in the language material studied. At least one politeness phrase appeared in 34.7% of the utterances. This includes the official forms of politeness used when addressing the interlocutor: Mr, Mrs. At the same time, statements containing any form of vulgarism¹⁸ appeared only three times, one of which was self-censored: “Do Grupowiczów z [miejscowość] – pomóżcie znaleźć tego dzielnego rycerza broniącego wolności/*uja złamanego” (Eng; “To the Group Users from

¹⁷ Netiquette is a bottom-up tool that was created to regulate linguistic and social behaviour on the Internet. “The Internet’s code of ethics and its *savoir-vivre* created spontaneously by Internet users for Internet users” (Pręgowski, 2012, p. 45). There is no single universally accepted version of netiquette, but the basis of most of them is “a reference to the most generalised rules of social coexistence online and the norms here” (Pręgowski, 2012, p. 46).

¹⁸ Vulgarism is defined here as a unit of the linguistic system unaccepted by its general users because of its coarseness, indecency or clear membership of a linguistic social group considered inferior (Polanski, 1995, p. 593).

[city name] – help us find the brave knight defending his freedom/the utter d*ckhead”).

Also present in the comments were diminutives and inflections. Although they can also be treated as a carrier of irony (Urzędowska, 2016, p. 140), in the recorded uses only a positive or affectionate attitude of the author of the statement to the named object or addressee was found, e.g.

‘Happy Friday to all group members, wishing you a wonderful day, lots of sunshine in the sky and in your hearts 😊😄 and above all good health ❤️❤️’

Conclusions

Digital competences consist not only of technical skills in the use of devices and services, but also of knowledge of Internet culture – including cultural and linguistic codes, norms and values present on the Internet. These, in turn, are primarily created by the most active users, i.e. *digital natives*, people who are originally socialised to new media and are predominantly young (generations Y, Z and Alpha).

In contrast, *silver* people have limited competence in both of these dimensions, due to the dynamic development of digital technologies, past socialisation into traditional media and developmental characteristics typical of old age.

These relationships are visible at the level of the biolect of 50+ Facebook users. On the one hand, most of the features typical of Internet language (emoticons, verses, simplification of spelling) are observed in the material studied. On the other hand, some *silver* users transfer elements typical of traditional communication to social media and do so even when, from the perspective of the service or other users, it is unnecessary or deviates from the generally accepted principles of communication.

It ought to be noted, however, that although some of the 50+ respondents construct statements in an incorrect or abnormal manner, these observations concerned only a small section of the linguistic material (e.g. 26% for spacing before inter-punctuation marks or 8.7% for moving part of the statement to a new line).

At the same time, these are not characteristics that would significantly impede communication on Facebook, as evidenced by the active participation of silver people in Facebook groups or pages. At the same time, they

take care to maintain their own communication-social status quo, in which etiquette co-exists with netiquette, even despite the tendency to move away from the use of polite phrases or even vulgarise the message on the Internet.

The authors of the study are aware that the material analysed does not operate in a socio-linguistic vacuum. Their study is merely a contribution to a broader analysis, in which samples representative of all age groups active on Facebook would be put under the microscope and a comparative analysis carried out. This would make it possible to see with what frequency these characteristics appear in users of different ages and whether there are statistically significant differences between them.

REFERENCES

- Arciszewski, D. (2019). *Starzy ludzie i Facebook. Zapuściłem się w najbardziej psychodeliczne rejony social mediów*. <https://noizz.pl/kultura/co-na-facebooku-umieszcza-twoja-babcia/6ytmm89> (11.01.21).
- Burkacka, I. (2016). Intertextuality in contemporary communication. Mems and texts of culture. *Poznańskie Spotkania Językoznawcze. Poznan Linguistic Forum*, 32, 75–91.
- Cambridge Dictionary Online, Pidgin. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/pidgin> (18.03.21).
- CBOS. (2020). *Korzystanie z Internetu. Komunikat z badań*.
- DataReportal. (2020). Digital 2020: Poland.
- Gacka, J. (2017). Polish seniors on the Internet: whether these are the golden years in cyberspace? Using Internet and new technologies by mature people. *Konteksty Społeczne*, 5, 84–91.
- Gebreselassie, J., & Godlewska, D. (2017). Elderly language communication. *Język, Religia, Tożsamość*, 1, 21–33.
- Gruchola, M. (2017). New forms of social behaviour in relation to and under the influence of the media and new technology: comparative analyses. *Państwo i Społeczeństwo*, 17(3), 123–133.
- Gruszczyński, W. (2001), Czy normy językowe obowiązują w Internecie? In: J. Bralczyk, & K. Mosiołek-Kłosińska (Eds.), *Zmiany w publicznych zwyczajach językowych*, 183–190. Warszawa.
- GUS. (2019). *Information society in Poland Results of statistical surveys in the years 2015–2019*.
- IAB Polska. (2020). *Przewodnik po social media w Polsce*.
- Kalinowska, A. (2020). User senior: (Post) media practices in digital (re)turn context. *Dyskurs & Dialog*, 1, 89–103.
- Kapuścińska, A. (2012). More than ‘smileys’. Emoticons as a way of transferring traditional symbols into the Internet communication on the example of the symbol of fish. *Język – Szkoła – Religia*, 7(1), 64–75.

- Kerris. (2017). Tradycyjne metody komunikacji z grupą 55+, a nowe media. <https://docplayer.pl/194792451-Tradycyjne-metody-komunikacji-z-grupa-55-a-nowe-media-seniorzy-oraz-ignacy-bochinski-i-mikolaj-szymanski.html>.
- Kita, M. (2016). Linguists Towards Language Studies on the Internet. *Artes Humanae*, 1, 111–124.
- Konik, R. (2016). The Newest Media and Old-New Media: the Dispute Over the definition of new media. *Dyskurs. Pismo naukowo-artystyczne ASP in Wrocław*, 22, 20–39.
- Leist, K. A. (2013). Social Media Use of Older Adults: A Mini-Review. *Gerontology*, 59(4), 378–384.
- Lubaś, W. (2014). Polska pisownia w Internecie, prestiż oficjalnej ortografii i jej nauczanie. In: M. Kita, & I. Loewe (Eds.), *Język w mediach: antologia*, 283–294. Katowice.
- Łuczyński, A. (2020). Współczesny język polski w oczach ludzi starszych. *Forum Filologiczne Ateneum*, 2(8), 111–127.
- McCulloch, G. (2019). *Because internet: understanding the new rules of language*. New York.
- Myoo, S. (2010). Universalism of Communication in an Electronic Environment. *Przegląd Kulturoznawczy*, 1(7), 49–61.
- Nonsensopedia, Grazynacore, <https://nonsa.pl/wiki/Grazynacore> (20.02.21).
- Nowak, J. (2013). O badaniu kultur popularnych online. In: T. Gackowski (ed.), *Nowe media. Wyzwania i ograniczenia*, 13–33. Warszawa.
- Norwa, A. (2014). Formuły grzecznościowe w korespondencji elektronicznej studentów do pracowników uniwersytetu. *Media – Kultura – Komunikacja Społeczna*, 10(3), 11–27.
- Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego, Grammar nazi, <https://nowewyrazy.uw.edu.pl/haslo/grammar-nazi.html> (12.12.20).
- Ostrowska, K. (2016). Właściwości językowe dyskursu internetowego na podstawie analizy wypowiedzi z portalu Facebook.com. In: E. Boksa, A. Rosińska-Mamej, & J. Senderska (Eds.), *Język – człowiek – świat*, 137–146. Kielce.
- Ożóg, K. (1990). *Zwroty grzecznościowe współczesnej polszczyzny mówionej*. Warszawa.
- Peszko, K. (2016). Social Media Popularity Among Different Generations, *Marketing i Zarządzanie*, 4(45), 361–370.
- Polański, K. (Ed.) (1995). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław.
- Pręgowski, M. P. (2012). *Outlining Internet Axiology. Netiquette as the System of Internet Norms and Values*. Toruń.
- Rosinska-Mamej, A. (2019). Communicating with seniors in the opinion of young people. *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, 26(2), 196–213.
- Sikora, K. (2016). Some comments on vulgarization and brutalization of the Polish language. *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, 32, 105–115.
- Staszewska, J. (2010). Vulgarization as distinguishing mark of communication at Internet forums. *Acta Universitatis Lodzianensis Folia Linguistica*, 45, 197–208.
- Szmigielska, B., Bąk, A., & Hołda, M. (2012). The elderly as the Internet users. *Nauka*, 2, 141–155.
- Szmigielska, B., Bąk, A., & Jaszcak, A. (2012). Computer and the Internet in E-Seniors' life – a Qualitative Research Report. *Studia Edukacyjne*, 23, 343–366.
- Szpunar, M. (2012). *Nowe-stare medium. Internet między tworzeniem nowych modeli komunikacyjnych a reprodukowaniem schematów komunikowania masowego*. Warszawa.

- Stolarczyk-Zielonka, M. (2010). The linguistic aspects of the elderly people language communication. *Investigationes Linguisticae*, 19, 167–182.
- Trusewicz-Pasikowska, M. (2018). Tożsamość wirtualna – droga do wyzwolenia czy zniewolenia? In: A. Kampka, K. Maślowska, & A. Pawłowska (Eds.), *Co nas wyzwala, co nas zniewala? Młodzi o wolności*, 171–185. Warszawa.
- Urzędowska, A. (2016). Examples of expressiveness in online communication in selected comments on Facebook fan pages. *Prace Językoznawcze*, 18, 129–142.
- Urzędowska, A. (2017). Ethics or etiquette? Characteristics of Facebook comments in the perspective of linguistic and moral correctness. *Studia Socialia Cracoviensia*, 1(16), 173–187.
- Urzędowska, A. (2019). Commentary on facebook as a quasi-internet genre – language and typology. *Język. Komunikacja. Informacja*, 14, 118–138.
- Wolański, A. (2008). *Edycja tekstów. Praktyczny poradnik*. Warszawa.
- Zaśko-Zieliska, M. (2009). Próba charakterystyki biolektu – język a wiek. *Studia Linguistica*, 28, 117–123.
- Żebrowska, E. (2012). Text and computer-mediated communication. *Lingwistyka Stosowana*, 5, 145–154.

Illustration sources

- Graphic that fits into the ‘grazynacore’ trend and it’s comments, Magiczny Kuferek Różności, <https://www.facebook.com/kuferkowi/photos/1835267226645422> (24.06.21).
- Images with jokes described as ‘grazynacore’, Kwejk.pl, <https://kwejk.pl/przegladaaj/3670579/4/potezna-dawka-grazynacore-nie-zwracamy-za-onkologa.html> (10.05.23).

Bohdan Sokil

Department of Applied Ukrainian Linguistics
Ivan Franko Lviv National University
Lviv, Ukraine
sokil.bogdan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2839-5273>

Фрагментарно-аспектуальний огляд історико-мовознавчих поглядів учених XIX століття щодо ідеологеми *українська мова*

Анотація. Фрагментарно окреслено одну з актуальних проблем сучасної діяхронічної соціолінгвістики – аспектуальний аналіз поглядів кращих представників наукової й культурної спільноти (Павла Білецького-Носенка, Миколи Костомарова, Івана Кулжинського, Амвросія Метлинського, Олексія Павловського, Миколи Цертелева) щодо визначення статусу української мови як ідеологеми, репрезентованої в науковому дискурсі російського й українського часопростору XIX століття. На основі виокремлення основних своєрідних рис української мови на всіх рівнях мовної системи – фонетичному, морфемно-словотвірному, лексичному, фразеологічному і граматичному, насамперед морфологічному, схарактеризованих у концепціях зазначених учених, показано, що українська мова належить до самобутніх і давніх слов'янських мов, які мають свій самостійний шлях розвитку.

Ключові слова: діяхронічна соціолінгвістика; ідеологема; походження української мови; розвиток мови.

A fragmentary-aspectual review of the 19th century scientists' historical and linguistic views regarding the ideologeme of the *Ukrainian language*

Abstract. One of the urgent problems of modern diachronic sociolinguistics is fragmentarily outlined – an aspectual analysis of the views of the best representa-

tives of the scientific and cultural community (Pavlo Biletskyi-Nosenko, Mykola Kostomarov, Ivan Kulzhynskyi, Amvrosii Metlynskyi, Oleksiy Pavlovskyi, Mykola Tsertelev) regarding the determination of the status of the Ukrainian language as an ideologeme represented in scientific discourse in Russian and Ukrainian timespace of the 19th century. Based on the identification of the main distinctive features of the Ukrainian language at all levels of the language system – phonetic, morpheme-word-forming, lexical, phraseological and grammatical, primarily morphological, characterized in the concepts of the mentioned scientists, it is shown that the Ukrainian language belongs to the original and ancient Slavic languages, which have their own independent path of development.

Keywords: diachronic sociolinguistics; ideologeme; origin of the Ukrainian language; language development.

*Через те, що рідна мова – найголовніший ґрунт,
на яким духово зростає й цвіте нація, рідномовна політика – це
найважливіша політика всякого народу, яку конче мусить знати
кожен інтелігент, якщо бажає бути свідомим членом своєї нації,
якщо бажав своєму народові стати сильною нацією*
(Огієнко, 1994).

Мовна політика – одна з ключових проблем не лише соціолінгвістики як маргінальної галузі мовознавства, що, як відомо, вивчає вплив суспільних явищ і процесів на виникнення, розвиток, соціальне й функціональне навантаження мов, але й своєрідність їхнього функціонування в часопросторі. До соціолінгвістичної проблематики належить і питання, що пов'язане зі зворотнім процесом, – з дослідженням зв'язку мови й соціуму, що разом з тим входить у поле дослідження *політичної* (визначення мовної політичної ситуації в різні періоди функціонування відповідної мови та ін.), *юридичної* (аналіз законодавчих документів, що стосуються статусу відповідної мови в різні періоди її онтології) лінгвістики, *лінгвоконфліктології* (аналіз конфліктів під час реалізації певних типів мовної політики та ін.) та *психолінгвістики* (дослідження маніпулятивних технологій у сфері мовної політики, відповідні інструменти цього процесу, психологічний вплив на мовну свідомість та ін.).

Значної **актуальності** набувають дослідження української мови як ідеологеми в час, коли ідеологи «руського міра», висунувши тезу про спільність українців і росіян та їхньої «єдиної мови», зауважую-

чи, що українська мова лише наріччя російської¹ (див. докл. про це: Космеда, 2020), розв'язали проти українського народу жорстоку війну, названу «спеціальною операцією», що скерована на знищення українського народу, української культури, зокрема й мови, оскільки мова щонайтісніше пов'язана з національною ментальністю, національною свідомістю, що є основним чинником самоідентифікації кожного народу. Актуалізуємо слушну думку Богдана Ажнюка про те, що «в умовах гібридної війни важливість мовної політики як компонента і внутрішньої, і зовнішньої політики держави суттєво зростає» (Ажнюк, 2021, с. 308). Додамо, що зростає потреба й у переосмисленні національної спадщини, оцінки історичних праць української наукової спільноти щодо розуміння статусу української мови. «Зрозуміти те, що допомогло тому чи тому етносові зберегтися як народ, – це усвідомити й те, що допоможе йому в кінцевому підсумку остаточно стати нацією» (Ткаченко, 2006).

Питання статусу української мови як самостійної мови (а не діалекту, наріччя), історія її становлення й розвитку була предметом дослідження багатьох українських мовознавців, серед яких і Йосиф Дзензелівський (1968), Микола Лесюк (2014), Микола Наконечний (1968), Василь Німчук (1996), Григорій Півторак (2001), Володимир Половець (2017), Любов Самойлович (2002), Петро Тимошенко (1968), Василь Чапленко (1970), Юрій Шевельов (2002), а також австрійський учений Міхаель Мозер (2008).

Мета цієї наукової студії – фрагментарно-аспектуальний огляд поглядів кращих представників наукової та культурної спільноти XIX ст. щодо статусу української мови як самостійної мови в порівнянні з іншими слов'янськими мовами, передусім російською. Адже саме «здатністю рефлексувати, аналізувати й прогнозувати зумовлену відповідальність наукової спільноти за майбутнє української мови й української нації» (Ажнюк, 2021, с. 380).

Дискурсивний простір наукових публікацій таких провідних діячів науки й культури, як Павло Білецький-Носенко (*Словник української мови*, 1966), Микола Костомаров (*Мысли южноруса о преподавании на южнорусском языке*, 1863; *Обзор сочинений, писанных на малороссий-*

¹ Примітка. У сучасному підручнику рос. *Введение в языкознание*, авторами якого є російські вчені Олександр Камчатнов і Наталія Ніколіна українську мову трактують як діалект російської мови (див. про це: Камчатнов, 2001, с. 199).

ском языке, 1842; *Украинофильство*, 1881; *Малорусское слово*, 1881), Іван Кулжинський (*Некоторые замечания касательно истории и характера малороссийской поэзии*, 1996), Амвросій Метлинський (*Заметки относительно южнорусского языка. Думы и песни та ще децо Амвросія Могили*, 1833), Олексій Павловський (*Грамматика малороссийскаго наречия или грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших Малороссийское наречие от чистого Российского языка, сопровождаемое разными по своему предмету, замечаниями и сочинениями*, 1818), Микола Цертелєв (*Грамматика малоросійського наречія або Грамматичні свідчення суттєвих відмінностей, що віддалили Малоросійське наречія від чистої Російської мови, в супроводі різноманітних з цього приводу зауваг та писань*, 1818; *Опыт собрания старинных малороссийских песен*, 1819) щодо потрактування ідеологеми українська мова в ХІХ столітті.

У статті (а) проаналізовано деякі студії окремих провідних представників наукової і культурної спільноти ХІХ століття в ракурсі визначеної проблематики, (б) схематично презентовано огляд концептуальних положень обраного наукового дискурсивного простору з огляду на постулати сучасної лінгвістичної парадигми, а також (в) схарактеризовано деякі вагомні доводи про давність і самостійність української мови.

Відповідно до загальновідомих історичних умов, що склалися на початку ХІХ ст., багато українців не могли визначити справжнє місце рідної мови в колі інших слов'янських мов, уявити собі перспективи її розвитку.

1. Сутність історико-мовознавчих поглядів на статус української мови О. Павловського

Олексій Павловський (1773–1826) опублікував працю *Грамматика малороссийского наречия или Грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших Малороссийское наречие от чистого Российского языка, сопровождаемое по сему предмету, замечаниями и сочинениями* (укр. *Грамматика малоросійського наречія або Грамматичне свідчення істотних відмінностей, що віддалили Малоросійське наречія від чистої української мови, що супроводжується цим предметом, зауваженнями і творами*) (Павловський, 1818) (тут і далі переклад

автор. – Б. С.). Усвідомлюючи оригінальність історичного розвитку українського народу від найдавніших часів і самотність українського етносу, зазначений учений наголошував, що проводить дослідження над «таким наріччям, що складає майже справжню мову» (порівняймо мовою оригіналу: «таким наречием, которое составляет почти настоящий язык») (Павловський, 1818, с. 2), виявляючи неабияку сміливість і лінгвопатріотизм. У цій фундаментальній граматиці названий дослідник одним з перших указав на питомі риси української фонетики й морфології. Зокрема, у розділі I *О буквах* (укр. *Про букви*) він мотивував наявність таких особливостей звукової системи української мови, як (1) м'якість **ц**, зокрема у флексії **-(ц)я**, наприклад у словах на зразок: *царыця, пьяныця, лавочныця*; (2) гортанна артикуляція **г**: *гуляю, губка, гарный*; (3) наявність звуків [дж], [дж]: *джыкгунецъ, дзвин, дзѣнь*; (4) вимова [и] як звука середнього ряду, ураховуючи сучасну класифікацію голосних звуків за способом вимови: *сынй, кныжка*; (5) функціювання звука [в] на місці [л] у кінці складу: *вовкъ, сказавъ, ховався*; (6) перехід [о] в [і], що є характерним історичним чергуванням української мови в системі голосних: *сімъ, бігъ, стилъ*; (7) вимова сполуки [хв] на місці [ф]: *хварба, хвыга*; (8) вимова [і] відповідно до вимови давнього **Ѣ**, що відрізняє українську мову від, зокрема, російської: *сіно, тінъ, слідъ*; (9) наявність у вимові **ј** (йота) після губних приголосних: *мясо, тімья, мяккый*; (10) вимова **Ѡ** як [хвт]: *саваохвтъ, рыхвѣма*.

Відзначмо, що названий автор помітив наявність в українських говірках звука [у] або дифтонгів на місці [о] в новозакритих складах (*куінъ, руід, сюіль*). Він також зауважував, що на письмі українці завжди вживають відповідно [ф] і [Ѣ], наприклад: *Ѡарба, сѢно, рыѠма* (див.: Павловський, 1818, с. 1–3). Однак дослідник зауважив, що «в Малоросії вельми мало існує відмінностей у вимові від **чистої** (жирн. шрифт автор. – Б. С.) російської мови» (мовою оригіналу – «в Малоросии весьма мало существует отличий в произношении от **чистого** русского языка») (Павловський, 1818, с. 3). Учений запропонував стислий опис граматичних особливостей української мови, спеціально не наголошуючи на її відмінностях від мови російської. Проте він акцентував на характерних особливостях творення згрубіло-збільшуваних, аугментативних та здрібніло-гіпокористичних слів, указав на особливості словотвору українських онімів, наприклад: *бовдуръ – бовдурь-*

ще; стіл – столыще; здоровый – здоровенный; сука – сучыще – суцыга; Дмитро, Дмитрій – Дмитрикъ, Дмитрусь, Дмитруськъ; Параска, Парасковья – Парасочка, Парася; мати – матуся, матусенька, матусенчка; кусокъ – кусочокъ, кусочечокъ, кусочечечокъ; любый – любенькій, любесенькій, любесесенькій тощо (див.: Павловський, 1818 с. 12).

Щоб наочно показати самобутність української мови, до своєї граматики О. Павловський уклав невеликий українсько-російський словник (1131 лексема), подавши зразки української фразеології із живого народного мовлення, фольклору й літературної творчості, наприклад: *Абы на мене місяць світивъ, а я звѣзды коломъ побью; Баба зъ воза, кобылі легше; Байдыки быть; Гратъ у гілки; Лыгай якъ Мартынъ мыло; Прочухана датъ; Слюнку ковтатъ; Якый панъ, такый і його й крамъ* (див.: Павловський, 1818, с. 78–86).

Наукова розвідка, про яку йшлося, була першою граматиною української мови, де описано її фонетичні та граматичні особливості, що й указує на її велике значення для української науки.

2. Ключові положення історико-мовознавчих поглядів на статус української мови М. Цертелєва, О. Левшина та І. Кулжинського

Праця О. Павловського викликала зацікавлення в тогочасних мовознавчих наукових колах. Зокрема, невеличку рецензію на неї написав відомий збирач українських пісень князь Микола Цертелєв (1790–1869). Ця рецензія була надрукована в російському журналі «Сынъ отечества» під назвою *Граматика малоросійського наріччя або Граматичні свідчення суттєвих відмінностей, що віддалили Малоросійське наріччя від чистої Російської мови, в супроводі різноманіти з цього приводу зауваг та писань* (1818). Князь М. Цертелєв високо оцінив зазначену працю, водночас зауваживши таке: «...що більше ми будемо знати наріч мови Слов'янської, то зручніше вдосконалювати мову Російську – Малоросійське ж наріччя є одним з найближчих відгалужень першого» (див.: Цертелєв, 1818).

М. Цертелєв зауважив, що початкові досліді не бувають досконалими й указав на окремі недоліки *Граматики* О. Павловського, водночас наголосивши, що «справедливість вимагає відзначити, що книга ця, як перша свого роду, заслуговує на всіляку повагу. Загальні зауваження, вміщені в кінці книги, вказують, що Автор розглядав пред-

мети, які його оточували, з увагою і з належної точки зору» (Цертелєв, 1818). Проте М. Цертелєв однозначно визнавав українську мову самостійною (Цертелєв, 1819).

Високо оцінюючи потенціал української мови, російський історик О. Левшин (1798–1879) (передусім відомий як дослідник козацтва – Б. С.) в *Отрывках писем из Малороссии* (укр. *Уривках листів з Малоросії*), зауважив, що коли цю мову обробити, рос. «ограничивъ положительными правилами грамматики; тогда Малороссіане въ славѣ ученыхъ произведеній своихъ, можетъ быть, будутъ состязаться съ просвѣщеннѣйшими народами Европы» (укр. «обмеживши її ... правилами грамматики, тоді малоросіяни в славі вчених творів своїх, можливо, будуть змагатися з найбільш освіченими народами Європи») (Левшин, 1816, с. 78). Цей учений наполягав на праві написання наукових творів українською мовою.

Український і російський письменник, етнограф, літературознавець, автор однієї з перших розвідок про українську мову І. Кулжинський (1803–1884) указував на давність української мови, її самобутність і великі виражальні можливості. Учений дійшов висновку, що малоруська мова є давньою самостійною слов'янською мовою (див.: Історія..., 1996, с. 48).

3. Українська мова в системі поглядів А. Метлинського

Амвросій Метлинський (1814–1870) у передмові до збірки *Думки і пісні та ще дещо Амвросія Могили* зауважив, що так звана південноруська мова (ідеться про українську мову – Б. С.) відрізняється від північноруської (ідеться про російську мову – Б. С.), у якій при вимові слів помітне напруження губних м'язів, і рот стискається, від чого звуки ніби рос. «процеживаются и запечатливаются» (укр. «проціджуються й запам'ятовуються») (Метлинський, 1839, с. 18) з особливою силою та різкістю, а в «південнороса», навпаки, звуки вільно несуться й ллються з хвилиєю повітря з розкритого рота, чим мотивована особлива м'якість і ніжність української мови, що відзначають і сучасні мовознавці. У російській мові приголосний звук [в] у слабких фонетичних позиціях вимовляється як [ф], голосний [ѣ] – «звук дебелий». А в українській мові звук [в] вимовляють м'яко, сонорний приголосний [в] – як звук, наблизений до голосного [у] (див.: Метлинський, 1839, с. 18).

Крім того, А. Метлинський виділив і такі суттєві властивості української мови: (1) у великоросів **є** та **ѣ** вимовляються однаково, у південноруській мові – по-різному: **є** вимовляється, як простий [э], а **ѣ**, як [i]; наприклад, пишеться *сѣйте*, а вимовляється [sijte]; (2) у давніх рукописах і стародруках знаходимо *яснаа*, *чистаа*; вимога рос. «изощрять» (укр. «вишукувати») навіть початковий голосний будь-якого слова, перед яким попереднє слово закінчується на голосний звук. Зазначений автор наводить речення *Дѣвчина ўродлива ў рѣчки стояла, лице ѹмивала* й зауважує, що його потрібно вимовити приблизно так: *Дѣвчина юродлива ю рѣчки стояла, лице юмивала* (подано в авторському варіанті – без транскрипції); (3) південноруській мові властиві приставні голосні в словах, що починаються на **у** та **о**, наприклад: *вусъ* (замість *усъ*), *воко* (замість *око*); (4) збереження обов'язкової рос. «соразмерности» (укр. «пропорційності») між голосними та приголосними звуками при вимові слів спричиняє перехід голосного **у** в приголосний **в** і навпаки, наприклад: *утикъ* і *втикъ*; *у лузѣ* і *въ лузѣ*; а *и* – *уй*, наприклад: *иду* і *йду*; (5) законами мелодійності, що діють в українській мові, пояснюється й вимова закінчень у прикметниках (ідеться про повні й стягнені форми): *зелена* і *зеленая*, *зелену* і *зеленую*, *зелене* і *зеленеє* (Метлинський, 1839, с. 20–23).

Як бачимо, А. Метлинський – не лише талановитий поет, але й прекрасний знавець української мови, який не тільки окреслив характерні риси рідної йому української мови, але й суттєво доповнив їх перелік порівняно зі своїми попередниками.

Крім того, А. Метлинський проголошував право української мови на самостійний розвиток на рівні з мовами інших слов'янських народів. Він прославляє її в таких поетичних рядках: *Рідна мова, рідна мова! / Мов завмер від тебе я! / Тільки вчую: рідне слово / Обізвалось, мов сім'я* (Метлинський, 1839, с. 71).

4. Мовознавча концепція П. Білецького-Носенка в оцінці сучасних українських учених

Найвидатнішою мовознавчою працею П. Білецького-Носенка (1774–1856) був *Словарь малороссийского, или юго-восточного языка; филологический, этимологический, с показаниями частей речи, окончательных*

корней слов, идиом, со сводами синонимов, с пословицами и поговорками, составленный по произношению, каким говорят в Малой и Южной России (укр. *Словник малоросійської мови: філологічний, етимологічний, з указівками на частини мови, кінцеві корінних слів, ідіоми, зі збіркою синонімів, з прислів'ями та приказками, укладений за вимовою, якою говорять у Малій та Південній Росії*).

Окрім словника П. Білецький-Носенко написав *Граматику малоросійського языка*. Закінчивши словник і граматику, указаний автор у 1843 р. надіслав рукописи міністрові освіти Сергію Уварову. Одночасно він звернувся до президента Академії наук з проханням надрукувати ці праці. Міністр освіти направив рукописи на розгляд і рецензію в другий відділ Академії наук, але за відсутності там знавців української мови, праці були передані в канцелярію попечителя Київського навчального округу з тим, щоб їх розглянув хтось з учених Київського університету. Оскільки ніхто з професорів університету вивченням української мови тоді не займався, рецензію попросили написати М. Максимовича (див. про це: Половець, 2017, с. 156), який наголосив, що *Словник*, поданий на розгляд, заслуговує на увагу, оскільки в ньому зібрано багато матеріалу, що сприятиме кращому пізнанню української мови й допоможе підготувати відповідні словник та граматику. Водночас М. Максимович зробив певні зауваження: (а) називати мову «південноруською» або «малоруською», відмовившись від номенів «південно-західна» чи українсько-малоруська; (б) адаптувати правопис «південноруської» мови до спільноруського правопису, що наближений до церковнослов'янського; (в) опустити рос. «упредѣвѣдомленіе» (укр. «упередження») щодо малоруської мови; це, зокрема, стосується твердження, що малоросійська мова є церковнослов'янською, яку після нашестя татар видозмінили на Запоріжжі; (г) запозичені з писемної «західноруської» мови слова, необхідно відрізняти від слів «південноруської» мови; (г) кінцеві склади, а також корінні та похідні слова виокремити й помістити в окремому додатку; (д) замість семи народних пісень вибрати кращі та найважливіші (Максимович, 1966, с. 11–12).

Подякувавши М. Максимовичу за високу оцінку його мовознавчих праць, П. Білецький-Носенко водночас висловив незгоду з деякими зауваженнями, зокрема: (а) малоруська мова, на його думку, може бути названа «південноруською» чи «південно-західноруською»; (б) на відміну

від М. Максимовича, який уживав у *Малоросійських піснях* правопис, що «зближував» малоросійське наріччя зі спільноруським, щоб його твори були зрозуміліші росіянам, П. Білецький-Носенко не турбувався про те, чи будуть малороси, які не знають російської мови, її розуміти, а взяв за основу правопис малоруської народної вимови. Порівняймо:

Тому буква **ѣ** перетворилася в мене всюди в **і**. Якщо малоросіяни і писали в деяких актах несвідомо деколи букву **ѣ**, але вони вимовляли вічно її як гостре **і**; визнавши, що в малоруській мові є чимало перекручених запорожцями слів [...] ці слова вже увійшли до літературної мови, наприклад: *ведмидь* (замість: медвѣдь), *горобець* (замість: воробей), *горихъ* (замість: орѣхъ), *намысто* (замість слов'янського *монысто*), *тверезый* (замість: трезвый) (Білецький-Носенко, 1966, с. 13).

Ця лексикографічна праця свого часу, на жаль, не була надрукована: сьогодні вона є важливим свідченням того, що освічені українці вважали рідну мову самостійною мовою, а не діалектом «русского языка», що вона рівноправною з іншими слов'янськими мовами; активно цікавились її минулим (див. про це: Німчук, 1966). В. Німчук указав на деякі особливості фонетики, словотвору, морфології української мови, які виокремив П. Білецький-Носенко, зокрема: (1) основа малоруської (української – Б. С.) мови спільна з усіма слов'янськими мовами; (2) їй властиві всі можливі звуки західних європейських мов, окрім так званого «дебелого [э]», німецького [oe] та французького [eu]; (3) від західних і південно-західних слов'янських мов українська мова відрізняється специфікою наголосу й вимовою деяких звуків: (а) від польської мови – чистотою звука [p], що вимовляється без дрижання; (б) від сербської та болгарської мов – повнотою звуків (повноголоссям); (4) багато двоскладових слів, особливо прикметників, ужиті з тим самим значенням, можуть наголошуватися то на першому складі, то на другому, наприклад: *сты́дкій і стыдкі́й; бры́дкій і брыдкі́й*; (5) у кличному відмінку при повторенні звертання наголос переноситься на останній склад, наприклад: *уперше кличуть дівко! у множині дівки, а вдруге – дивко! – дивкі! Іване! – Иване́!* (див. про це: Німчук, 1996, с. 20).

Виокремлюючи факти впливу української мови на російську, П. Білецький-Носенко пише, що багато великоруських слів мають своє коріння в малоруській мові, без знання якої великоросові буде важ-

ко укласти свій словник, наприклад: *доба, треба, сумно* (див. про це: Німчук, 1966, с. 20).

У розвідці *О языке малороссийском* (укр. *Про мову малоросійську*) П. Білецький-Носенко одним з перших зробив спробу висвітлити історію української мови. Однак, указуючи на давність її походження, учений ототожнював її з церковнослов'янською мовою, покликаючись на літописця Нестора, який писав, що «словенскъ языкъ и руськый единъ есть» (укр. «словенська мова і мова російська є єдиними») (див. про це: Німчук, 1966, с. 22).

За твердженням П. Білецького-Носенка, українська мова відрізняється від російської своїми наріччями та ідіомами запорізьких козаків, а також лексикою, що ввійшла до її складу за часів її входження до Литви та Польщі (див. про це: Німчук, 1966, с. 22).

Своє розуміння історії української літературної мови дослідник слушно пов'язав з історією українського народу, історією України (Малоросії). Найдавніший період її історії він окреслив так: «отъ самодревнейших времен до покорения Киева монголами» (укр. «від самодержавних часів до покорення Києва монголами») (див. докл.: Німчук, 1966, с. 23), але не пізніший.

У кінці статті *О языке малороссийскомъ* П. Білецький-Носенко закликав українських письменників писати рідною мовою «хоча б для того, щоб показати, що наша мова, проведена віками крізь всі види випробувань і переворотів, є багатою, звучною, здатною... створити свою народну літературу й гідна того, щоб зацікавити вчених філологів; не зважаючи на те, що якийсь «столичний краснослов» у 1838 році обізвав нашу мову «хохляцькою», «напившись якогось квасного, гостинодвірського гумору», фінську мову схарактеризував як «чухонську» (див. про це: Німчук, 1966, с. 27–28). Порівняймо мовою оригіналу:

...хоть для того, чтоб показать, что наш язык, проведенный веками сквозь все роды испытаний и переворотов, есть богатый, звучный, способен... образовать свою народную литературу и достоин занять ученых филологов; пишите, несмотря на то, что какой-то столичный краснослов, в 1838 году, в XIX столетии!, в журнале «Сын отечества» выбранил наш язык «хохлацким», напившись какого-то квасного, гостинодворского юмора, равно как финской честил «чухонским» (цит. за: Німчук, 1966, с. 28).

Досліджуючи фразеологізми, розміщені в словнику П. Білецького-Носенка, сучасні вчені зауважують, що «словникова стаття фіксує лексеми, які розміщені за алфавітом, граматичні ремарки, відповідник російською мовою чи пояснення слова, фразеологічну одиницю, компонентом якої є описуване слово й тлумачну частину» (Самойлович, 2002); у системі запропонованих П. Білецьким-Носенком фразеологізмів виокремлюють комбіновані й некомбіновані одиниці. Комбіновані ФО виражені одним чи кількома словами. Порівняймо:

Схема 1. Семантико-типологічні аспекти інтерпретації фразеологічних одиниць в українському словнику П. Білецького-Носенка (за концепцією Л. Самойлович /2002/)

Некомбіновані ФО виражені поєднанням двох некомбінованих елементів. Порівняймо:

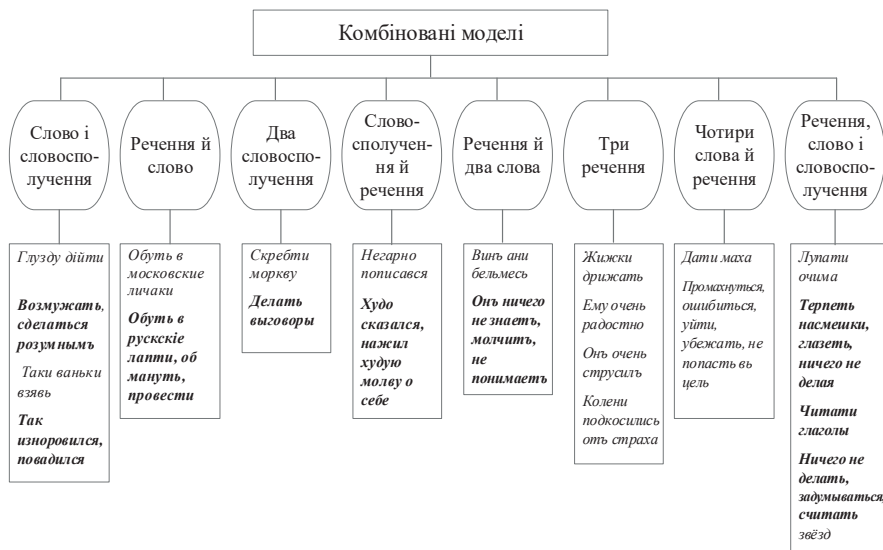

Схема 2. Семантико-типологічні аспекти інтерпретації фразеологічних одиниць в українському словнику П. Білецького-Носенка (за концепцією Л. Самойлович /2002/)

Отже, П. Білецький-Носенко дав змогу сучасним мовознавцям інтерпретувати давні фразеологічні одиниці, розвиваючи українську теорію фразеології.

5. Оцінка поглядів М. Костомарова на статус української мови: авторські рефлексії

Самобутність, окремішність української мови визнавав і знаний історик Микола Костомаров (1817–1885). У статті *Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке* (укр. *Огляд творів, написаних малоросійською мовою*) цей учений твердив, що малоруська мова не є наріччям російської мови, що існує вона здавна й виникла як одне з наріч «слов'янського кореня». За лексичною і граматичною будовою українська мова, на його думку, посідає місце між східними й західними мовами слов'янського племені (див.: Костомаров, 1843). Порівняймо:

Мова, яку звуть зазвичай малоросійською і якою говорять в південно-західних губерніях Росії і в Галицькому королівстві, не є наріччям мови російської... Вона існувала здавна і тепер існує як наріччя слов'янського кореня, що займає за своєю граматичною і лексичною базою середину між східними і західними наріччями величезного слов'янського племені, наріччя правильне, багате, гармонійне і здатне до розвитку літературної освіченості (Костомаров, 1842).

Принагідно зазначмо, що М. Костомаров – один з небагатьох дослідників, які визнавали певний вплив української мови на мову російську, а не навпаки. На переконання зазначеного вченого, українська мова на той час була «більше вироблена», ніж російська, нею написано багато книг, яких згодом потребувала й Москва, зрештою, Михайло Ломоносов навчався саме з граматики Михайла Смотрицького і навіть вивчив напам'ять перекладений віршами *Псалтир* Самуїла Полоцького (див.: Костомаров, 1842).

М. Костомаров наголосив, що кожний «друг» південноруської народності цінує те, що свідчить про відродження малоруської мови та української літератури. На його думку, великим здобутком у галузі українського слова були твори Григорія Квітки-Основ'яненка, Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Марка Вовчка. Усе це тішило «південнороса». Однак, учений був переконаний, що, поки південноруською мовою не буде відбуватися навчання, поки ця мова не стане провідником загальнолюдської освіченості, до цього часу всі писання цією мовою – «блискучий пустоцвіт». Народ повинен навчатися рідною мовою та мати засоби для такого навчання, оскільки, навчаючись чужою мовою, народ загине. М. Костомаров стверджував, що треба обмежитися елементарним викладом наукових знань, підготувавши для цього: (а) букварі, (б) коротку церковну історію, катехізис, уривки з повчань святих отців церкви, із життя улюблених народом святих і пояснення богослужінь; (в) підручники, що ознайомлять народ із природознавчими дисциплінами, точними науками, а саме: арифметикою, космографією, географією та ін. книгами, що давали б знання з основоположних наук загалом; (г) граматики рідної мови, звідки б можна було черпати знання про будову та походження слова; (г) книжки, у яких би повідомлялося про основні юридичні права, чинні в державі (див.: Костомаров, 1863). Він наголосив, що книги, підготовлені для на-

роду, повинні бути написані так, щоб вони читалися, а не «зазубрювалися», розумілися, а не рос. «вдалбливались» (див.: Костомаров, 1863).

Крім того, М. Костомаров уважав, що на початковому етапі навчання не варто вивчати історію, оскільки ця наука вимагає рос. «большого запаса предварительных сведений и значительной степени развития науки» (укр. «більшого запасу попередніх відомостей і значного ступеня розвитку науки») (див.: Костомаров, 1863).

У статті *Малорусское слово* (укр. *Малоруське слово*) М. Костомаров дав оцінку обмеженням щодо вживання української мови в просторі царській Росії, наголосивши, що все, що стосувалося малоруської (української) нації, оцінювалося неоднозначно. Унаслідок заборон та обмежень українські письменники не надрукували жодного твору без дозволу Головного управління в справах друку. Учений зазначив, що раніше українські письменники писали літературні твори різних жанрів та в різних галузях науки, зокрема белетристичні, історичні, археологічні, філологічні, етнографічні, як і інші народи царської Росії. Книги українською мовою виходили друком з дозволу уряду. Якби книги, таємно переправлені з Галичини, містили недозволене або підозріле, то «відповідальність падала б» на зміст твору та автора, але не на наріччя, яким вони написані. Порівняймо: рос. «...никто бы не подумал за подобные сочинения, явившиеся на иных каких-либо диалектах, запрещать употребление самих диалектов в печати» (укр. «...ніхто б не подумав за подібні твори, написані на інших яких-небудь діалектах, заборонити ці діалекти у друці») (Костомаров, 1881).

М. Костомаров стверджував, що українським талановитим особистостям зручніше писати малоруським наріччям, аніж російською мовою, оскільки: (а) одні з них ставлять завдання описувати минуле чи теперішнє життя народу з його мовою та світоглядом; б) інші – самі краще володіють рідним наріччям, аніж російською мовою, яку вони хоча й знають, але ця мова не є для них рідною.

Отже, як підсумовував М. Костомаров, неможливість друкувати твори малоруською мовою позбавляє українських письменників можливості викладати свої думки так, як би вони вважали за краще для себе.

Обмеження щодо малоруської мови шкодять і навчальному процесу, оскільки стосуються таких предметів, як історія, етнографія, географія, археологія, філологія малоруського народу, оскільки все це пов'язано з народною мовою. Порівняймо мовою оригалу:

Изучение же русской народности с ее местным наречием, занимающей такую и, надо прибавить, наилучшую полосу европейской России, есть предмет первой необходимости во всем, где только явится соприкосновение власти, науки и общества с этим народом (укр. Вивчення малоруської народності з її місцевими наріччями, яка займає таку велику і, необхідно додати, найкращу частину європейської Росії, є предметом першої необхідності у всьому, де тільки є зіткнення влади, науки і суспільства із цим народом (Костомаров, 1881).

Обмеження малоруської мови в друці викликало серед місцевого населення невдоволеність навіть у тих, хто ніколи не писав малоруською мовою. М. Костомаров зауважив, що заборона виконувати пісні українською мовою, видавати ноти з текстом пісень, а також постановка вистав не приносить користі для розвитку мистецтва й не сприяє розширенню естетичних смаків. Це впливає на розвиток літератури, науки й формування інтелігенції. Такі дії уряду ще гірше відбуваються на сільському населенні, яке розмовляло малоруським наріччям. М. Костомаров назвав помилковим твердження, що навчання сільського населення, яке проживає в Росії, може успішно відбуватися книжною російською мовою. На його думку, російська мова, ставши розмовною мовою інтелігенції, не є зрозумілою для селянина, навіть росіянина, за своїм лексичним складом, етимологією та граматичною будовою. У сільських школах викладання початкових предметів повинно відбуватися народною мовою, уникаючи слів та зворотів, що не зрозумілі народу. Учений указував на відмінність малоруського наріччя від великоруського. Порівняймо мовою оригалу:

Малорусское наречие до того отделилось от великорусского, что для малорусских сельских детей нужно составлять такие руководства, в которых бы разом, обучаясь научному предмету, обучались также и русскому языку, а потому в руководствах необходимо прилагать и малорусский текст излагаемого по-русски предмета (укр. Малоруське наріччя настільки відокремилось від великоруського, що для малоруських сільських дітей варто складати такі довідники, у яких би разом, вивчаючи предмет, навчалися також російської мови, а тому в довідниках необхідно додавати і малоруський текст предмета, який вивчають) (Костомаров, 1881).

М. Костомаров наголосив на важливості рідної мови в богослужіннях. Народ не розумів проповідей, які читали російською мовою, а, слухаючи їх, намагався перекладати українською. Такі переклади часто свідчили, що населення не розуміє того, про що йдеться в проповіді. Порівняймо: рос. «...известную пасхальную песнь малорусские поселяне, слыша в церкви и не понимая, перековеркали так: „Христос воскрес гей із мертвых смертвию смертвопра» (укр. «...відому пасхальну пісню малоруські селяни, чуючи в церкві і не розуміючи, перекладали так: Христос воскрес гей із мертвих смертвию смертвопра (!) і сусши вгробей (!) живодарова!» (Костомаров, 1881).

Не розумів український селяни також і молитов, які промовляв пошепки під час літургії:

Шарпни мене, Господи, по душі й по тілу й по всіх моїх кісточках і по всій родні. Хрест на мені, хрест на голові, хрест на грудях, хрест на спині, хрест на руках, хрест на ногах, увесь я в хрестах, як вівця (за іншим варіантом – свиня) в репях! (Костомаров, 1881).

Таке нерозуміння мови богослужінь призводить до: (а) відчуження народу від церкви; (б) ворожого ставлення до духовенства. Отже, духівники повинні звертатися до вірян їхньою народною мовою.

М. Костомаров підтримував думку про те, щоб російська мова як мова художньої літератури та освічених верств суспільства була єдиною мовою народу на всьому просторі імперії. Однак, на його думку, це можливо лише за цілковитої свободи всіх наріч. Порівняймо:

рос. «Насильственное и принудительное обучение русскому языку, сопровождаемое предвзятым старанием уничтожить областные способы речи, не будет самым прямым и успешным путем к данной цели» (укр. «Насильницьке і примусове навчання російської мови, яке супроводжується прямим намаганням знищити обласні види мовлення, не буде прямим і успішним шляхом до цієї мети») (Костомаров, 1881).

Щоб підтвердити свою позицію, учений звертався до історії, яка дала безліч прикладів про те, що примусові засоби породжували протидію та нові перешкоди, з якими необхідно було боротися. Порівняймо мовою оригіалу:

Вспомним хоть старообрядство и расколы. Если б предпринявшие исправление богослужебных книг не преследовали Аввакумов, Лазарей, Епифаниев и прочих приверженцев прежней привычки, не было бы ни соловецкой осады, ни скитов в дремучих лесах и болотах, откуда исходило по всей Руси противодействие господствующий церкви, ни ужасных самосожжений, не было бы того множества разнообразных секс, на которые разбился раскол, не являлось бы необходимости государственным властям заботится об их искоренении (укр. Згадаймо хоча б старообрядство та розколи. Якби ті, хто розпочав виправлення богослужбниг книг, не переслідували Аввакумів, Лазарів, Епіфаніїв та інших прихильників колишньої звички, не було би ні соловецької осади, ні скитів у дрімучих лісах і болотах, звідки походила всій Русі протидія панівної церкви, ні жахливих самоспалень, не було б такої кількості різних сект, на які розділився розкол, не було б необхідності державним властям турбуватися про їхнє викорінення (Костомаров, 1881).

М. Костомаров наголошував, що коли малоруський письменник отримає повну свободу, то це не буде перешкодою для поширення російської мови серед малоросів, оскільки (а) російська мова вже стала для них мовою культури; (б) вона має багату літературу, яку вважають спільним надбанням українців та росіян. Отже, талановитий малорос, володіючи російською мовою, буде нею писати, добре розуміючи, що його твори будуть більш активно поширюватися в межах імперії. Навчання в сільських школах за навчальними довідниками, у яких для кращого розуміння учнями книжної російської мови будуть подані необхідні пояснення по-малоруськи, стане підґрунтям для кращого засвоєння російської мови сільським населенням. Російська мова й надалі буде офіційною мовою в адміністраціях, у законодавстві та культурі, тому населення для практичної користі буде намагатися засвоїти її. Якщо ж, резюмував М. Костомаров, поруч із російською мовою буде розвиватися малоруська література, то вона без шкоди для російської літератури буде існувати для домашнього вжитку. Отже, все-таки простежуємо обмеження функціонування української мови лише як мови «для домашнього вжитку». М. Костомаров стверджував, що практика існування наріч є загальноприйнятою в європейських мовах. Порівняймо мовою оригалу:

Укажем в заключении на примеры Германии, Франции, Англии. ...Ведь существуют же в этих странах провинциальные наречия: провансальское, бретонское, нижненемецкое, валлийское, шотландское; никому не запрещается писать на них, никакими мерами не препятствуют их развитию, нигде не возникает опасения, чтобы они могли вредить господствующему культурному языку (укр. Покажемо у висновках на прикладі Німеччини, Франції, Англії. ...Адже існують у тих країнах провінційні наріччя: провансальське, бретонське, нижньонімецьке, валлійське, шотландське; нікому не забороняється писати ними, жодними способами не перешкоджають їхньому розвитку, ніде не виникає побоювання, щоб вони могли нашкодити панівній культурній державній мові (Костомаров, 1881).

М. Костомаров наголошував, що вже в першій чверті XIX ст. деякі малороси почали писати твори рідним наріччям, водночас вивчаючи багату скарбницю народної поезії. Ніхто не бачив у тому нічого антидержавного чи шкідливого для суспільства. Якщо й виникали непорозуміння, що викликали гоніння чи зачіпки до тих, хто писав помалоруськи, то звертали увагу на зміст, а не, власне, на наріччя, яким написаний твір. Однак після польського повстання 1862 р. почала поширюватися думка, що малоруські письменники намагатимуться відокремити малоросійський край від Російської імперії (Костомаров, 1881, с. 319).

Погляди російських чиновників, як писав про це М. Костомаров, було різні: (а) одні розуміли значення місцевих наріч для розвитку місцевих народів; (б) інші припускали можливість відцентрових віянь у провінціях і намагалися заборонити використання малоруського наріччя. До перших належав міністр освіти Федір Головін, який не лише не піддався брехливим запевненням про шкідливість малоруського письменництва, а, навпаки, пропагував думку про необхідність «дарувати» малоруській мові право бути органом народної освіти. Зокрема міністр освіти наголосив, що обов'язком Святого Синоду є поширення Святого Письма між всіма різноплебінними жителями імперії всіма мовами та наріччями (див.: Костомаров, 1881, с. 320). Однак на практиці все було, як відомо, інакше. На жаль, до такої справедливої думки міністра освіти в Росії не прислухалися й недовзі міністрові внутрішніх справ поступила *Записка*, автор якої

хоча й погодився, що критеріями оцінки твору повинен слугувати зміст, а не мова, водночас запропонував обмежити вживання малоруського наріччя, оскільки твори малоруською мовою шкодять державі. Свій погляд автор *Записки* аргументував намаганням створити особливу малоруську літературу та запровадити в народні школи південного краю Росії виклади малоруською мовою. Такі спроби пропагувати малоруські патріоти, які на думку автора *Записки*, не лише не обмежаться ідеєю створення окремої літератури, але й намагатимуться відокремити Малу Росію від спільної батьківщини (див.: Костомаров, 1881, с. 320–321).

Автор *Записки* стверджував, що: (а) намагання писати малоруським наріччям є лише примхою та упередженістю українських письменників; (б) українські діти розуміють російську мову, отже, немає жодної потреби створювати малоруську книжну мову; (в) малоруське наріччя в різних сторонах південного краю мають великі діалектичні відмінності й незрозумілі для жителів іншої місцевості; (г) малоруське населення здобуває освіту за російськими підручниками; (г) літературна російська мова є спільним здобутком великоросів та малоросів; (д) малоруський народ вороже ставиться до спроб створити підручники малоруським наріччям і віддає перевагу російській мові (див.: Костомаров, 1881, с. 323–326).

М. Костомаров переконливо продемонстрував, що всі аргументи автора *Записок* безпідставні, оскільки: (а) літературна російська мова незрозуміла українським дітям; (б) малоруське наріччя суттєво відрізняється від російського (Костомаров, 1881, с. 325–326).

Український учений заперечував, що малоруське наріччя характеризується значними діалектними відмінностями, які спричиняють їх нерозуміння серед населення. Він зауважив, що в малоруському наріччі є лише три піднаріччя.

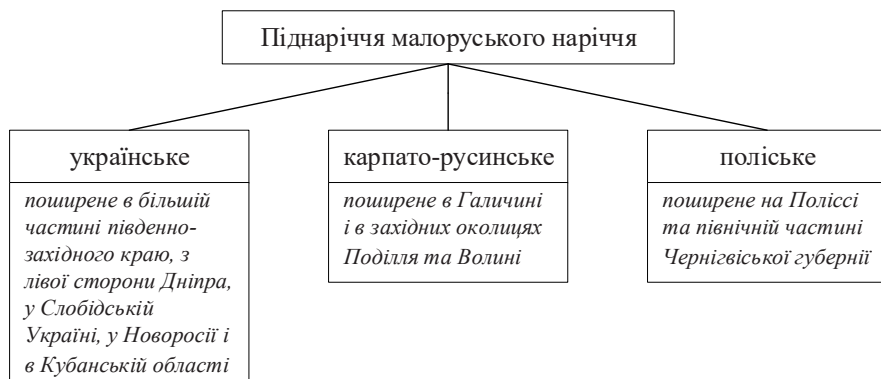

Схема 3. Модель класифікації українських наріч за концепцією М. Костомарова (див.: Костомаров, 1881, с. 327)

На думку вченого, відмінності між цими наріччями незначні. Порівняймо мовою оригалу: «Все отличия в этих трех поднаречиях до того незначительны, что каждый малорус, усвоивший с детства говор одного поднаречия, услышав первый раз в жизни говор другого края, сразу признает говорящего за земляка...» (укр. «Усі відмінності в тих трьох піднаріччях настільки незначні, що кожен малорос, який засвоїв з дитинства говірку одного наріччя, почувши вперше в житті говірку іншого краю, відразу впізнає свого земляка...» (Костомаров, 1881, с. 327–328).

Однак М. Костомаров підтримував думку, щоб у школах діти вивчали саме російську літературну мову, зауваживши, що таке навчання повинно відбуватися водночас із вивченням предметів малоруською мовою. Він запропонував укладати до підручників довідники малоруською мовою, що сприяло би кращому засвоєнню матеріалу й не відчужувало б українських дітей від літературної російської мови.

Узагальнюючи свої думки, М. Костомаров стверджував, що намагання писати по-малоруськи впливало із властивої людській сутності любові до рідного, близького з дитинства (див.: Костомаров, 1881, с. 329).

Отже, М. Костомаров висловлював слушні думки, однак дещо пристосував їх відповідно до імперської політики.

Висновки

Питання багатоаспектного статусу української мови, що розглядалися в наукових працях знаних дослідників та діячів культури – кращих представників наукової і культурної спільноти ХІХ століття, дають право стверджувати, що українську мову вже тоді інтерпретували як (1) давню мову зі слов'янськими коренями, що відображені в пам'ятках писемності, (2) мову самобутню, самостійну, що вирізняється своєрідністю становлення й розвитку на всіх рівнях мовної системи: від фонетичного, словотвірного, лексичного, фразеологічного й граматичного, що переконливо відображено в науковій літературі українських, російських учених та письменників зокрема, (3) мову, що має чудові зразки красного письменства й відповідного наукового дискурсу, відомого європейцям, (4) мову, що має добре напрацьовану стилістику, образні засоби, вирізняється високою естетичною вагою, значним функційним навантаженням, (5) емоційну та експресивну мову, про що свідчить наявність чималої кількості засобів для вербалізації емоцій, широкої прагматики – демінутивів, що виявляються передусім на рівні лексики, фразеології та морфеміки, (6) літературну мову, а також (7) розвинену мову, що має власні діалекти.

Крім того, як було продемонстровано, створені в ХІХ ст. словники малоросійської мови й нині слугують предметом мовознавчого аналізу для поступу української національної науки (наприклад, розвідки Л. Самойлович). Звісно, названі праці збагачують історію української мови і в цьому ракурсі також варті уваги, повторних реценсій.

Отже, це дослідження ще раз переконує, що великодержавницькі твердження російських ідеологів про те, що спадщина давньої Київської Русі належить Росії, а українська мова не має статусу самостійної мови й презентує діалект російської мови, не має під собою відповідної методологічної бази, жодних вагомих фактів. У ХІХ столітті вчені й представники красного письменства переконливо доводили, що українська мова має своєрідну будову, специфічну національну мовну картину світу й національну картину світу паремійну, власну словотвірну систему, національну граматику й стилістику, що відображають ментальність українців, їхню своєрідну мовну свідомість.

ЛІТЕРАТУРА

- Ажнюк, Б. М. (2021). *Мовна політика: Україна і світ: монографія*. Видавничий дім Дмитра Бурого, 420.
- Білецький-Носенко, П. (1966 [1840–42]). *Мое мнѣніе въ отвѣтъ на критику господина статскаго совѣтника и кавалера, бывшаго ректора и профессора Императорскаго университета св. Владиміра, Михайла Александровича Максимовича, о Словарѣ и Грамматикѣ малороссійскаго, или южнорусскаго языка, составленныхъ мною*. <<https://archive.org/details/slovnyk33/>> (23.03.23).
- Дзендзелівський, Й. (1968). Видатний український філолог. *Мовознавство*, 6, 43–50.
- Камчатнов, А. М., Николина, Н. А. (2001). *Введение в языкознание: учебное пособие*. Флинта: Наука, 232.
- Космеда, Т. (2020) Рецепція статусу українського мови в російському мовознавстві: міф і реальність. *Slavia Centralis*, 1, 126–135.
- Костомаров, М. (1881). *Малорусское слово*. <<http://litopys.org.ua/kostomar/kos18.htm>> (20.03.2023).
- Костомаров, Н. (1863). *О преподавании на южнорусском языке*. <<http://litopys.org.ua/kostomar/kos40.htm>> (20.02.2023).
- Костомаров, М. (1842). *Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке*. <<http://litopys.org.ua/kostomar/kos12.htm>> (20.03.2023).
- Костомаров, М. (1881). *Украинофильство. Русская старина*, кн. II, 319–330.
- Кулжинский, И. (1996). *Некоторые замечания касательно истории и характера малороссийской поэзии*. *Історія літературної критики та літературознавства: Хрестоматія*, 48–51.
- Левшин, А. (1816). *Отрывки писем из Малороссии*. *Украинский вестник*, кн. IV, 77–78.
- Лесюк, М. (2014). *Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині*. Місто НВ, 729.
- Максимович, М. (1966). *Мнѣніе о Словарѣ и Грамматикѣ южнорусскаго языка, составленныхъ г. Бѣлецкимъ-Носенкомъ*. <<https://archive.org/details/slovnyk33/>> (23.03.23).
- Метлинский, А. (1839). *Заметки относительно южнорусского языка. Думы и песни та ще децо Амвросія Могили*. В університетській типографії.
- Мозер, М. *Причинки до історії української мови*. Харків. Тов. «Сучасний друк». 2008. 831 с.
- Наконечний, М. (1968). *Перша граматики «нової» літературної мови*, 43–52. *Мовознавство*.
- Німчук, В. В. (1966). *Перший великий словник української мови П. Білецького-Носенка*. Білецький-Носенко П. *Словник української мови*. Наукова думка, 424.
- Огієнко, І. (1994). *Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства*. <https://book-ye.com.ua/upload/iblock/9cb/6b9d0323_d8e1_11e6_80c0_000c29ae1566_b89b5062_25e8_11e7_80c5_000c29ae1566.pdf> (23. 03. 23).
- Павловський, О. (1818). *Грамматика малороссийскаго наречия или грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших Малороссийское наречие от чистого Российского языка, сопровождаемое разными по своему предмету, замечаниями и сочинениями*, Санктпетербург. Печатано въ Типографіи В. Плавильщикова, 186 с.
- Павловський, О. (1822). *Прибавленіє къ грамматикѣ малороссійскаго нарѣчія. Или, отвѣтъ на рецзю, здѣланную на оную грамматикѣ*. / *Грамматика*

малороссийского наречия или грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших Малороссийское наречие от чистого Российского языка, сопровождаемое разными по своему предмету, замечаниями и сочинениями. Санктпетербург. Печатано въ Типографіи И. Бойкова. 1822, 1–36.

- Півторак, Г. (2001). *Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів словянських зі «спільної колиски»*. Арістей, 153.
- Половець, М. (2017) Павло Павлович Білецький-Носенко (1774–1856). *Сіверянський літопис*, 6, 154–160. <<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/129791/17-Polovets.pdf?sequence=1>> (23.03.23).
- Самойлович, Л. (2002). Семантико-типологічні аспекти інтерпретації фразеологічних одиниць в українському словнику П. П. Білецького-Носенка, 127–129. <<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/75183/45-Samoylovich.pdf?sequence=1>> (23.03.23).
- Тимошенко, П. (1968). *Відповідь О. Павловського на рецензію М. Цертелєва*, 52–61. Мовознавство.
- Ткаченко, Орест. (2006). *Мова і національна ментальність*. Грамота. 237.
- Цертелєв, М. (1818). *Грамматика малоросійського наречія або Грамматичні свідчення суттєвих відмінностей, що віддалили Малоросійське наречія від чистої Російської мови, в супроводі різноманітних з цього приводу зауваг та писань*. <<http://bitly.ws/BZXD>> (20.01.2023).
- Цертелєв, М. (1819). *Опыт собрания старинных малороссийских песен / [уклад., авт. передм. «О старинных малороссийских песнях» та приміт. М. А. Цертелєв]*. <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00002320>
- Чапленко, В. (1970). *Історія нової літературної мови (XVII ст. – 1933)*. Нью-Йорк
- Шевельов, Ю. (2002). *Історична фонологія української мови*. Харків: Акта.

REFERENCES

- Azhniuk, B. M. (2021). *Movna polityka: Ukraina i svit: monohrafiia*. Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 420.
- Biletskyi-Nosenko, P. (1966). *Moe mnenie v otvet na krytyku hospodyna statskaho sovetnyka y kavalera, byvshaho rektora y professora Ymperatorskaho unyversyteta sv. Vladymira, Mykhaila Aleksandrovycha Maksymovycha, o Slovarе y Hrammatyke malorossiiskaho, yly yuzhnorusskaho yazyka, sostavlennykh mnoyu*. <<https://archive.org/details/slovyk33>> (23.03.23).
- Dzendzelivskiy, Y. (1968). *Vydatnyi ukrainskyi filoloh*. *Movoznavstvo*. (6), 43–50.
- Kamchatnov, A. M., Nykolyina, N. A. (2001). *Vvedeniye v yazykoznaniye: uchebnoe posobie*. Flynta: Nauka, 232.
- Kosmeda, T. (2020). *Retseptsiya statusa ukraynskoho yazyka v rosyiskom yazykoznanyy: myf y realnost*. *Slavia Centralis*, 1, 126–135.
- Kostomarov, M. (1881). *Malorusskoie slovo*. <<http://litopys.org.ua/kostomar/kos18.htm>> (20.03.2023).
- Kostomarov, N. (1863). *O prepodavanyy na yuzhnorusskom yazyke*. <<http://litopys.org.ua/kostomar/kos40.htm>> (20.02.2023).

- Kostomarov, M. (1842). *Obzor sochyneniy, pysanykh na malorossyskom yazyke*. <<http://litopys.org.ua/kostomar/kos12.htm>> (20.03.2023).
- Kostomarov, M. (1881). *Ukraynofylstvo. Russkaia staryna*, kn. II, 319–330.
- Kulzhynskiy, Y. (1996). *Nekotorye zamechaniya kasatelno ystoriy y kharaktera malorossyskoi poezyy. Istoriia literaturnoi krytyky ta literaturoznavstva: Khrestomatiia*, 48–51.
- Levshyn, A. (1816). Otryvky pysem yz Malorossyy. *Ukraynskyi vestnyk*, kn. IV, 77–78.
- Lesiuk, M. (2014). *Stanovlennia i rozvytok ukrainskoi literaturnoi movy v Halychyny*. Misto NV, 729.
- Makymovych, M. (1966). *Mneniye o slovare i hrammatyke yuzhnorusskago yazyka, sostavlennykh h. Beletskym-Nosenkom*. <<https://archive.org/details/sloynyk33>> (23.03.23).
- Metlynskyi, A. (1839). *Zametky otnosytelno yuzhnorusskogo yazyka. Dumky y pesny ta shche deshcho Amvrosiya Mohyly*. V unyversytetskoi typohrafiy.
- Mozer, M. (2008). *Prychynky do istorii ukrainskoi movy*. Kharkiv. Tov. «Suchasnyi druk».
- Nakonechnyi, M. (1968). *Persha hramatyka «novoi» literaturnoi movy*, 43–52. Movo-znavstvo.
- Nimchuk, V. V. (1966). *Pershyi velykyi slovnyk ukrainskoi movy P. Biletskoho Nosenka*. Biletskyi-Nosenko P. Slovnyk ukrainskoi movy 424.
- Ohienko, I. (1994). *Nauka pro ridnomovni oboviazky: Ridnomovnyi katekhyzyz dlia vchyteliv, robitnykiv pera, dukhovenstva, advokativ, uchniv i shyrokoho hromadianstva*. <https://book-ye.com.ua/upload/iblock/9cb/6b9d0323_d8e1_11e6_80c0_000c29ae1566_b89b5062_25e8_11e7_80c5_000c29ae1566.pdf> (23.03.23).
- Pavlovskiy, O. (1818). *Hrammatyka malorossyskago narechiya yly hrammatycheskoe pokazanye sushchestvenneishykh otlychy, otdalyvshykh Malorossyskoe narechye ot chystoho Rossyskago yazyka, soprovozhdaemoe raznymy po svoemu predmetu, zamechaniamy y sochyneniyamyu Sanktpeterburh*. Pechatano v Typohrafiy V. Plavylshchykova, 186.
- Pavlovskiy, O. (1822). *Prybavleniek hrammatyke malorossiiskago narechiia. Yly, otvet na retsnziiu, zdelannuyu na onuyu hrammatyku. / Hrammatyka malorossiyskogo narechiya yly hrammatycheskoe pokazanye sushchestvenneishykh otlychy, otdalyvshykh Malorossyskoe narechye ot chystoho Rossyskago yazyka, soprovozhdaemoe raznymy po svoemu predmetu, zamechaniamy y sochyneniyamyu. Sanktpeterburh*. Pechatano v Typohrafiy Y. Boikova. 1822, 1–36
- Pivtorak, H. (2001). *Pokhodzhennia ukrainsiv, rosiian, bilorusiv ta yikhnikh mov. Mify i pravda pro trokh brativ slovianskykh zi «spilnoi kolysky»*. Aristei, 153.
- Polovets, M. (2017). Pavlo Pavlovych Biletskyi-Nosenko (1774–1856). *Siverianskyi litopys*, 6, 154–160. <<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/129791/17-Polovets.pdf?sequence=1>> (23.03.23).
- Samoilovych, L. (2002). *Semantyko-typolohichni aspekty interpretatsii frazeolohichnykh odynyts v ukrainskomu slovnyku P. P. Biletskoho-Nosenka*, 127–129. <<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/75183/45-Samoylovich.pdf?sequence=1>> (23.03.23).
- Tymoshenko, P. (1968). *Vidpovid O. Pavlovskoho na retsenziiu M. Tsertelieva*, 52–61. Movo-znavstvo.
- Tkachenko, Orest. (2006). *Mova i natsionalna mentalnist*. Hramota. 237.

- Tserteliev, M. (1818). *Hramatyka malorosiiskoho narichchia abo Hramatychni svidchennia suddievykh vidminnostei, shcho viddalyly Malorosiiske narichchia vid chystoi Rosiiskoi movy, v suprovodi riznomanitnykh z toho pryvodu zauvah ta pysan.* <<http://bitly.ws/BZXD>> (20.01.2023).
- Tserteliev, M. (1819). *Opyt sobranyia starynnykh malorossiyskykh pesen / «O starynnykh malorossiyskikh pesnyakh»* ed. and coll. by M. A. Tserteliev. <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00002320>.
- Chaplenko, V. (1970). *Istoriia novoi literaturnoi movy* (KhVII st. – 1933). Niu-York.
- Shevelov, Yu. (2002). *Istorychna fonolohiia ukrainskoi movy*. Kharkiv: Ak.

Tetyana Kosmeda

Department of Romanic Languages and World Literature

Vasyl Stus National University

Vinnytsia, Ukraine

tkosmeda@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Мовомислення Станіслава Лема в просторі письменницького афористикону

Анотація. У розвідці здійснено аналіз афористикону Станіслава Лема з огляду на багатоаспектну його класифікацію та у фокусі теорії его-тексту зокрема. Продемонстровано, що дискурс письменника густо афористичний: письменницькі висловлювання виходять за межі (1) відповідного твору, (2) певного типу персонального дискурсу, ураховуючи й живе мовлення, та набувають статусу афоризму, починають входити в суспільно-культурно-словесний обіг не лише польської, але й інших лінгвокультур світу завдяки перекладам. Здійснено спробу схарактеризувати креативність мовомислення С. Лема, що виявляється в здатності концентровано й стисло вербалізувати глибокі думки широкої тематики й проблематики.

Ключові слова: афоризм; дискурс; живе мовлення; его-текст; лінгвокультура; мовомислення.

Stanisław Lem's language thinking in the space of the writer's aphoristicon

Abstract. In this research, Stanisław Lem's aphoristicon analysis was carried out in the view of the multifaceted classification and in the focus of the ego-text theory in particular. It was shown that the writer's discourse is densely aphoristic: literary

statements go beyond (1) the corresponding work, (2) a certain type of personal discourse, taking into account live speech, and acquire the status of aphorism, begin to enter into socio-cultural as well as verbal circulation, of not only Polish but also other linguistic cultures of the world thanks to translations. An attempt was made to characterize the creativity of S. Lem's language thinking which is manifested in the ability to concentrate and concisely verbalize deep thoughts on a wide range of topics and issues.

Keywords: aphorism; discourse; live speech; ego-text; linguoculture; language thinking.

[...] дивним, важко усвідомлювальним, глузливым і одночасно серйозним є світ, у якому я живу й пишу, – я готовий, однак, взяти на себе провину за «складність» моїх текстів. Я не хотів би бути ані «складним», ані «елітарним» письменником, і якщо про щось думаю, то намагаюся висловити це настільки просто, наскільки тільки я спроможний...

(С. Лем. Мой взгляд на литературу /переклад автор. – Т. К./)

Вступ

Станіслав Лем належить до письменників планетарного масштабу, а тому цілком закономірно, що його і художньо-фантастичний, і футуристичний, і художньо-сатиричний, і публіцистичний, і філософський, і критичний типи дискурсів належать усьому людству, а не лише польській нації. Цілком закономірно й те, що на основі різнобічної дискурсивної практики письменника, включаючи і його живе мовлення, виробився оригінальний афористикон. Хоч письменник і наголошує, що не хотів би належати до складних й елітарних мовних особистостей, бо намагається писати просто, нескладно, але й по-новому, він визнаний сьогодні саме як елітарний письменник світового масштабу, про що свідчить і його популярний афористичний дискурс.

Мета цієї наукової розвідки – здійснити фрагментарний аналіз афористикону С. Лема з огляду на багатоаспектну класифікацію та у фокусі теорії его-тексту, оскільки афоризм інтерпретують і як короткий его-текстовий жанр: бо він може містити оригінальну й актуальну інформацію про його автора, що й демонструють афоризми Станіслава Лема. Афоризм називають одним з найзагадковіших жан-

рів світового письменства. Його образно номінують добре відредагованим романом.

Дослідницьку «територію» цієї розвідки складають афоризми С. Лема, що поширені в інтернет-просторі¹, які є і «осколками» художніх, публіцистичних чи філософських, критичних текстів, а також дискурсу інтерв'ю з письменником², його спогадів, де репрезентоване живе мовлення митця, і тексту монографічного видання *Мой взгляд на литературу*³, а також дискурс спогадів про С. Лема (Див.: Аренев). Авторка уклала картотеку, що містить понад 100 афоризмів, які розглядаємо як єдиний, хоч і неповний, дискурсивний простір афористикону С. Лема. Частина розглянутих афоризмів перекладена українською мовою авторкою цієї студії, а частина вже функціює українською мовою в інтернет-просторі. У поле авторського зору не потрапили наукові студії українських мовознавців, що досліджували афористикон С. Лема.

1. Потрактування афоризму в сучасному українському мовознавстві

Мотивом створення афоризмів є бажання висловлювати свої думки лаконічно й водночас змістовно та чітко, до чого змушує і пришвидшений темп нашого життя, хоч, звісно, жанр афоризму має витoki ще із часів античності. С. Лем продемонстрував талант щодо лаконічного формулювання своїх думок, відповідного сприйняття довкілля. Він, безперечно, належить до прогресивних, модерних письменників, які не лише йшли в ногу із часом, але й випереджали його, тому його афоризми часто мають проєкцію на майбутнє.

¹ Див. такі джерела: *Цитати и афоризмы Станислава Лема*, <https://citaty.su/citaty-i-vyskazyvaniya-stanislava-lema>, (25.09.2021); *Цитаты из книги «Солярис» Станислава Лема* – лучшие афоризмы, высказывания и крылатые фразы, <https://mybook.ru/author/stanislav-lem/solyaris/citations/> (16.07.2021); Станислав Лем: матеріали з вікіцитатника, https://ru.wikiquote.org/wiki/Станислав_Лем (01.09.2021); *Лемові лемі: Колотнечі з приводу всесвітнього тяжіння; Так казав Лем. Зі Станіславом Лемом розмовляє Станіслав Бересь «Книга скарг і пропозицій»*, <https://chytomo.com/stanislav-lem-pro-nashchadkiv-nauku-i-tvorchist/> (07.06.2021).

² Див.: Лем, С. «Я зробив усе, що вважав найголовнішим...», https://zn.ua/ukr/SOCIUM/stanislav_lem_ya_zrobiv_use_scho_vvazhav_naygolovnishim.html (17.08.2021).

³ Див.: Лем, С. *Мой взгляд на литературу*, <https://www.livelib.ru/book/1000322202-moj-vzglyad-na-literaturu-stanislav-lem> (08.09.2021).

Афоризм – мовний феномен, який кваліфікують як унікальне мистецтво слова, що відповідає духу епохи. Він однаково близький і до науки, і до мистецтва. У науці існує традиційна дефініція афоризму як влучного вислову, що передає узагальнену закінчену думку повчального або пізнавального змісту в лаконічній виразній формі; це не лише стисле, але й вичерпне визначення предмета чи ситуації, що конденсує набутий досвід людини, його світобачення, світосприйняття та світорозуміння. Це одиниці пареміології в широкому її розумінні. Володимир Калашник, наприклад, цілком слушно розглядає афоризм як синкретичне явище: мовне чи, точніше, мовленнєве, що породжене в процесі комунікативної діяльності, і гносеологічне як наслідок концентрації думки та результат словесної творчості. Базою афористикону цей науковець вважає образно-логічні одиниці, співвідносні із судженням, до яких, зокрема, можуть належати й художні мініатюри, малі жанри словесної творчості, що моделюють різноманітні факти дійсності та фрагменти процесу її пізнання (Калашник, 2011, с. 307–308). Учені виокремлюють систему ознак, характерних для афоризму, зокрема це (1) глибина й оригінальність думки, у якій виявляється індивідуальність автора; (2) узагальненість судження, що сприяє істинності думки; (3) гранична стислість, що поглиблює смисл афоризму, спрямована на його запам'ятовування й підвищення прагматичного ефекту від його використання; (4) чіткість, точність, виразність; (5) смислова завершеність; (6) естетична досконалість, художність, «поєднання мудрості й краси» (Федоренко, Сокольская, 1990, с. 183–185).

Це одиниці, що мають потужне функційне навантаження під час їх актуалізації в мовленнєвому процесі реалізуються такі функції: (1) моделювальна, (2) повчальна, (3) прогностична, (4) магічна, (5) розважальна, (6) орнаментальна, (7) кумулятивна, (8) директивна, (9) експресивна (Ломтева, Патрушева, 2010, с. 81–83), а також (10) узагальнювальна, (11) сугестивна, впливова, (12) аксіологічна, зокрема й (13) емоційна, (14) атракційна. Хоч цей перелік функційного навантаження афоризмів можна, безумовно, продовжити.

Проблема виокремлення типів афоризмів також не є вичерпаною. В основу класифікації афоризмів кладуть різні принципи. Серед них (1) *семантичний принцип*: у цьому разі афоризми класифікують (а) за ознакою ступеня репрезентації смислової домінанти, водночас виокремлюють *логічні* (моделюються судження про певні мовні реалії):

серед афоризмів цього типу й такі, що омовлюють логічний умовивід, повчання, побажання, оцінку, декларацію, й **образні** (вербалізують емотивно-оцінні смисли, конотації, коли логічне узагальнення доповнюється потужним емотивним компонентом; для них характерний значний вплив на свідомість, оригінальність авторських асоціацій, виразність, атракційність формулювання думки) та (б) за *способом інтеріоризації буття*, коли виокремлюють **раціональні** (актуалізується інтелектуальний та емоційний модули, а смислова домінанта може варіюватися як інтелектуальна /рацію/ або емоційна /сенцію/) й **парадоксальні** (Панів, 2010, с. 151) (актуалізуються реалії буття з вербалізацією парадоксів, що зумовлено нестандартністю мислення, можливістю мозку здійснювати аперцепцію, заґрунтовану на афективності: прийнято вважати, що цей тип розкриває сутність мовних парадоксів, які ґрунтуються на функційних особливостях мови – їх не пов'язують з науковою картиною світу, а тільки з досвідом людини) (Шарманова, 2005, с. 115–116). (2) *Логіко-семантичний принцип*: він передбачає класифікацію афоризмів за *характером моделювання висловлення*, що містить логічне судження, водночас виокремлюють афоризми: (а) *характеризувальні*, що виявляють домінуючу ознаку поняття або одну з його диференційних властивостей та (б) *екзистенційні*, що вербалізують чинник *наявності / відсутності* предметів, явищ, їх потенцію (Буйницька, 1996, с. 51–52). (3) *Тематичний принцип*: на його основі виділяють афоризми (а) суспільно-політичні, (б) етичні, (в) естетичні, (г) філософські, (ґ) життєво-побутові, (д) педагогічні (Федоренко, Сокольская, 1990, с. 157), а також (е) біблійно-моралізаторські та (є) етнонаціональні (Баракатова, 2015, с. 6–9). Наголошуючи, що тематика афоризмів повинна визначатися їх лексичним складом й опорними (ключовими) словами, інші дослідники, пропонують їх поділяти на такі групи: (1) поет, поезія, мистецтво, слово; (2) час і простір; (3) життя, щастя, доля; (4) особисте життя, кохання; (5) людина; (6) слава, успіх; (7) мораль (Буц, 2004, с. 216–219), що видається не зовсім вдалим через окреслення надто широких семантичних меж між групами: це не відповідає традиційним ідіографічним класифікаціям. (4) *Структурний принцип*: афоризми поділяють на (а) афоризми – *еквіваленти простого речення*, що стисло й виразно інтерпретують явища довкілля; (б) афоризми – *еквіваленти складного речення*, що у формі повчання чи настанови коротко подають узагальнений зміст; (в) афоризми – *еквіваленти*

надфразних єдностей (Шарманова, 2005, с. 87–88). (5) Синкретичний структурно-семантичний принцип дає змогу виокремити афоризми, що (а) первинно були змодельовані як самостійні (без контексту) і (б) такі, що виникли в контексті відповідного типу дискурсу (Гулідова, 2013, с. 134–135). (6) Принцип належності до відповідних мікрожанрових різновидів у системі афористикону дає можливість виокремити (а) афоризми-закономірності, (б) афоризми-поради й (в) афоризми-передбачення (Панів, 2010, с. 151), що мають виразно мотивувальні номінації. Однак, як видається, ця класифікація недовершена.

На сьогодні існує чимало наукових досліджень, присвячених теоретичним питанням, що пов'язані з визначення дефініції поняття *афоризм* та пропозицій їхньої класифікації, що продемонстровано вище. Можна виокремити й праці методологічного характеру щодо особливостей аналізу й синтезу афоризмів (Коваленко, 2010), їх сутність розглядають в аспектах діячоронії та синхронії (Скуратівський, 2001), поширені й розвідки, у яких здійснено аналіз конкретної дискурсивної практики тих мовних особистостей, що створюють афоризми, наприклад, це стосуються Тараса Шевченка (Крупко, 2010), Лесі Українки (Горохович, 1980), Ліни Костенко (Буц, 2004; Стецик, 2012) та ін. Проєктуються дослідження й на поетичні тексти різних лінгвокультур, що стосуються відповідних часових періодів (Гулідова, 2013; Калашник, 1992), маємо й порівняльні дослідження (Дмітрієва, 1997). Окремі праці присвячені питанням орнаменталіки афоризмів, засобам їхнього моделювання (Колоїз, 2016; Лисенко, 2014).

2. Афоризм як різновид его-текстових жанрів

Увага сучасних мовознавців спроектована на дослідження здатності мовної особистості породжувати й сприймати тексти, реалізовувати себе в різних видах дискурсивної практики, моделювати свій комунікативний простір. Різновиди мовленнєвої діяльності в усій сукупності прийнято розглядати як систему дискурсів, що залежно від мети й завдань комунікації реалізуються в різних мовленнєвих жанрах. Крім того, у сучасному мовознавстві актуалізувалася Я-лінгвістика, чи теорія его-тексту, що репрезентує свою жанрову систему, куди поряд із щоденником, спогадами, листами, біографією, віншуваннями, побажаннями та ін. входить і афоризм. Термін *его-текст* (*я-текст*)

не є усталеним. Його ввів у мовознавство Михайло Міхеєв (Михеев, 2007). Російські мовознавці, зокрема Володимир Карасик, пропонують синонімний термін *персональний дискурс* (Карасик, 2000); польські дослідники застосовують цей термін, але також запропонували й терміни *особистий текст* (Jarosiński, 1998), *дискурс приватності* (Kita, 2013), *текст про себе* (Lubas-Bartoszyńska, 2006).

Его-текст – предмет дослідження лінгвістики ХХІ ст., оскільки його вивчення сприятиме більш глибокому розумінню кожної мовної особистості, усвідомленню характеру персонального мовного простору, своєрідності мовомислення, лінгвокреативності, манери мовлення, комунікативних стратегій і тактик, що виявляються саме під час творення персональних, інтимних чи інтимізованих текстів. Аналіз цих текстів дасть змогу схарактеризувати конкретний тип мовної особистості.

Поняття «Я (Его)» номінує самість особистості; це суб'єкт, який відчуває власний фізичний і психічний стани, процеси й дії, що із цим пов'язані, осмислює свою ідентичність, тотожність із самим собою та світом, що його оточує, із часом і простором свого перебування. Его відображає сукупність емоцій, властивих особистості, її ментальні вираження, рефлексії, що постійно взаємодіють і своєрідно переплітаються. Це вираження контакту з довкіллям. Его все оцінює й запам'ятовує, набуваючи досвіду, реагує на вплив фізичного й соціального оточення (Космеда, 2012). М. Міхеєв розглядає его-текст як (1) текст про себе, тобто такий, об'єктом якого є обставини життя самого автора, і (2) текст, що написаний із суб'єктивної авторської точки зору, тобто з позицій егоцентризму. У нашому розумінні его-текст – це «персональний текст (дискурс), сконструйований лінгвокреативною діяльністю особистості, що твориться крізь призму власного Я й базується на діалозі (комунікації) з *Alter Ego*, власною пам'яттю, Іншими з актуалізацією водночас *Alter Ego* та власної пам'яті й ґрунтується на особистому досвіді, що вироблений у контексті буття особистості у відповідній культурі в певний час і в певному просторі» (Космеда, 2019).

3. Своєрідність дискурсивного афористичного простору С. Лема

Зацікавлення С. Лема, його життєвий імператив мотивують певні **тематичні групи** його афоризмів, що покривають письменницьку ін-

дивідуально-авторську когнітивну та мовну картину світу. Його афоризми вербалізують:

- 1) розуміння Всесвіту, міркування про спосіб його дослідження та сприйняття, порівн.: *Ми не хочемо завоювати Космос, ми лише хочемо розсунути межі світу; У Космосі нічого не пропадає; Шлях до зірок веде через багаторічне ув'язнення; Астронавтика пахне в'язницею; На Марсі можна побудувати лише ГУЛАГ; Космічного діалогу не буде. У Космосі можливі лише монологи;*
- 2) аксіологічне сприйняття техногенності нашого часу: *Чому тебе не лякає машина, що в тисячу разів сильніша за тебе, але жахає думка про машину, що багаторазово перевершує тебе інтелектом; Системи нечувано швидкі помиляються нечувано швидко; Якщо пекло існує, воно, безумовно, комп'ютеризоване; Щодо сучасних технологій, то вони, безумовно, загрожують, однак проклинати їх не слід, оскільки без них буде ще гірше; Технологія – це незалежна змінна цивілізації; Розвиток інформаційної технології призвів до того, що найліпше чути найверескливіший голос, хоч навіть і найбрехливіший; Спочатку цю технологію використовують за призначенням: щоб досягнути ідеалу здоров'я, духовної і фізичної краси. Та згодом жінки починають зловживати «шкірною біобіжутерією (вухо сердечком, перлові нігті)», з'являються «юнаки із бородами ззаду», котрі «хизуються гребінцями в голові, щелепами із подвійним рядом зубів і под.»;*
- 3) власне бачення в ракурсі актуалізації дихотомій «правда – неправда», «істина – брехня», «науково – антинауково»: *Кожну науку завжди супроводжує певна псевдонаука, її дике переломлення в умах певного типу; Астрономія карикатурно відображається в астрології, як хімія – колись в алхімії; Правда не залежить від нашої волі; Говорити правду – ніби блукати по лабіринту, заповненому добрими намірами; Перебільшення – матір глупоти; Заборонені думки можуть обернутися в голові потайки, та що накажете робити, якщо значущий факт тоне в повені фальсифікатів, а голос істини – в оглушливому гамі і, хоча звучить він вільно, почути його неможливо? Від брехні немає захисту. Вона є комбінаторною функцією можливих сполучень;*

- 4) іронійне сприйняття людини, її розуму, інтелекту, способу пізнання істини, накопичення знань, віри (актуалізуються, наприклад, дихотомійні аксіологічні поняття *глупоти* та *геніальності*), наприклад: *Глупота – рушійна сила історії; Людина – істота, яка більше охоче міркує про те, у чому менше всього розбирається; Людина – це мавпа, яка здатна зробити гострену бритву, щоб перерізати горло іншій мавпі; Те, що ми думаємо, у рази менш складне, ніж те, чим ми думаємо; Закон професора Тарантоги: ніхто нічого не читає, а, якщо читає, нічого не розуміє, а, якщо розуміє, миттєво забуває; Цивілізацію створюють ідіоти, а інші розсьорбують цю кашу; Можливо, дурнів і не стає більше, але вони стають усе активнішими; Геній – не стільки світло, як постійна готовність бачити морок докільця. Ми банальні, ми трава Всесвіту – і пишаємося своєю банальністю; Людина намагається пізнавати інші світи, інші цивілізації, не пізнавши до кінця власних схованок, закутків, колодязів, забарикадованих темних дверей. Людина, усупереч видимості, не ставить перед собою цілей: їх нав'язує їй час, у якому вона народилася, вона може їм слугувати чи бунтувати проти них, але об'єкт служіння чи бунту дано ззовні; Майбутнє завжди виглядає інакше, ніж ми спроможні його собі уявити;*
- 5) життєвий досвід, що моделюється у вигляді узагальнювальних суджень, життєвих настанов, сентенцій: *Найбільше може дати той, хто все втратив; Люди не хочуть жити вічно; люди просто не хочуть помирати; Людина не здатна ні до того, щоб мешкати в побудованому нею самою пеклі (адже ж вона не диавол), ані до того, щоби мешкати в раю (оскільки вона не ангел і не може ним стати); Не все і не завжди існує для нас; Сучасна цивілізація – обмін цінностей на зручності; Негарно влаштувати публічний кінець світу для облаштування своїх особистих справ; Межі моральної відповідальності набагато ширші за сферу дії судових кодексів; Нема більше страшної кари, ніж самотність; Війна – це найгірший спосіб отримати знання про чужу культуру; Всемогутнім знавцем бути неможливо;*
- 6) ставлення до окремих категорій людей, соціальних інститутів, зокрема до політиків: *Політик не повинен бути надто розумним: дуже розумний політик бачить, що більша частина тих*

завдань, які стоять перед ним, цілковито нерозв'язна; філософів: Філософи – це люди, які до ключів підбирають замки; фахівців: Спеціаліст – це варвар, невігластво якого не всебічне; поліції: Поліція – це космічна константа;

- 7) іронійний образ жінки та ставлення до неї й до кохання: Секретарка була такою гарною, ніби не вміла навіть друкувати на машинці; Вона тебе кохає, а ти хочеш її кохати: це не одне й те саме;
- 8) іронію над собою – (а) власними текстами: Про «Суму технологій»: ця книга розумніша за мене; Мої написані 40 років тому сатиричні оповідання, у яких кора головного мозку використовується як прикраса для шпалер, починають набувати форми жахливої реальності; (б) особистими здібностями, уподобаннями, звичками: Я також не позолочений гуморист: швидше я з тих, хто приходить до читача з величезним шприцом, наповненим синильною кислотою; Автор не є найвищою інстанцією, яка все розуміє – і потім, якщо люди не тлумачать твій твір по-різному, – це зле; Треба бути дуже обачним, бо найлегше писати дурниці.

Образний афоризм інтерпретує співвідношення понять мови й культури з актуалізацією стилістичного прийому паралелізму, порівн.: Мова для культури – те саме, що центральна нервова система для людини.

Простежуємо переважно стверджувальну модальність афоризмів, хоч **трапляється й заперечна**: Не існує малого зла; Етику не виміряєш арифметикою. **Актуалізовано й форми риторичних запитань**: Як можете ви зрозуміти океан, якщо не в стані зрозуміти одне одного?; Чи глупота може бути гарною?; Люди часто страждають від того, що після смерті їх не буде, але чому ж вони не страждали до народження?

Синтаксична структура афоризмів розмаїта – від простих речень (Людині потрібна людина), зокрема й з конструкціями, що ускладнюють ці речення (Масова культура – знеболювальний засіб, анальгетик, а не наркотик) – до розгорнутих (текстових) конструкцій (Центральне місце, яке посідає наука в суспільстві, відображає її роль у розвитку цивілізації. Наука відкрила необмежені перспективи розвитку цивілізації, а також показала множинну шляхів, по яких він може піти. А оскільки вибір шляху вимагає раціонального підходу, то наука як єдина раціо-

нальна форма пізнання стала необхідністю). Афоризми репрезентують різні типи складнопідрядних речень, що кількісно, як показує зібраний матеріал, переважають над складносурядними, а це **характерно для високоінтелектуального маскулінного мовомислення**, порівн.: Був час, коли ми мучилися надмірною чесністю, наївно вважаючи, що це нас урятує. Зрідка текст С. Лема демонструє низку афоризмів, тісно пов'язаних, що репрезентують вже дещо більший жанр – **жанр притчі**, наприклад, на біблійну тематику:

Коли вже було створено множинність кольорових і випуклих речей, а також холодних і дзвінких, Бог подумав, що добре було б їх оживити, щоб земна куля знала, що є просторовою повнотою, а її тональність – тремтінням очікування. Та коли він подивився з висоти на площину часу, поцятковану зморшками миттєвостей, які шелестіли як трава, він подумав, що у створеному світі вже не можна змінити ані блиску крапель роси, ані розмірів скель, бо тоді його Творіння впало б у хаос, який неможливо описати. Тому він створив людину. І сказав, що кожна річ між небом і землею у світі людських очей буде кидати тінь, і це буде слово. А слова були великі і м'ясисті, як мезозойські метелики, вони літали, тяжко здригаючись, і були темними від крові. Коли вони сідали поруч з людиною, дозволяючи взяти себе в руки, то розбухали й надувалися, і були вони сильними, і пахнули, як справжні квіти. Їх можна було приколотися до папірусу й вирізати в камінні, і вони не змінювалися. Але незабаром люди відкрили для себе, що слова – це тільки тіні речей, і знехтували ними. Потім вони намагалися відкинути тіні і знехтувати словами. Вони посиляли свої почуття в кінчики пальців, в отвори вух та очей і тим розставляли сильця, у які повинні були потрапити Речі. Однак цього зробити їм не вдалося, оскільки вони постійно нашттовхувалися на перепони, і це їх дуже дратувало. І тоді вони пробили стелю даного їм світу й докопалися до його днища, проникнувши тим самим за межі неба й під землю. Проте вони боялися, тому кидали в трясину сміх, як плоскі камінці, за яким можна буде подолати прірву [незнання]. Мене, коли я їх зустрів і почув, засмутили ці слова, тому що, стиснуті в долонях, вони хрустіли, як шкаралупа, деякі ж були червивими (переклад автор. – Т. К.).

Актуалізуючи **семантичний принцип класифікації** афоризмів, зазначмо, що для афористикону С. Лема характерні логічні й образні

афоризми; **за логіко-семантичним принципом** поширені *характеризувальні та екзистенційні типи*; **за структурно-семантичним принципом** афоризми С. Лема *мотивовані виключно широким форматом його дискурсивної практики – фрагментами художнього, наукового філософського, критичного, публіцистичного, а також живого побутового мовлення. Спеціально (поза ширшим контекстом) афоризмів письменник не моделював.*

С. Лем створює **широку систему афористичних жанрів**, це зокрема:

- 1) афоризми-парадокси: *Доброта – союзник злочину; Добро і зло асиметричні щодо одне одного. Добро не покликається на зло для підтвердження своєї рації, а зло завжди залучає для свого виправдання те чи те добро; Світ – це божевілля одного Супермозку, який сам через себе з'їхав із глузду; Філософи – це люди, які до ключів підбирають замки;*
- 2) афоризми-аналогії: *Структура католицької церкви трохи схожа на компартію: Генеральний секретар – це, очевидно, Римський Папа, кардинали – політбюро і так далі;*
- 3) афоризми-поради: *Моя вам порада – будьте завжди молодими і не втомлюйтеся від життя; Якщо ти не спроможний сказати нічого іншого, нового, то порядність зволікає краще замовчати, ніж доливати воду в океан;*
- 4) афоризми-передбачення: *Усе, що може бути використано як зброя, буде використано як зброя; Світ потрібно змінити, інакше він неконтрольовано почне змінювати нас самих;*
- 5) афоризми-сумніви: *Подумай, ми назвали всі зірки й планети, а може, у них вже були свої імена?;*
- 6) афоризми-рекомендації: *Щоб щось дізнатися, потрібно вже щось знати; Якщо людина не може чогось робити добре, то не треба цього робити загалом;*
- 7) афоризми-максими – вираження фундаментального морального правила, принципу, об'єктивного чи суб'єктивного характеру, що пов'язані з філософією: *Розмаїття вірувань, які людина сповідує стосовно себе самого – у різні періоди свого життя, або й одночасно, – ніскільки не менша за розмаїття вірувань метафізичних;*

- 8) інтимні афоризми репрезентують цілком приватний (життєвий, ситуативний) досвід. Моделюються афоризми, пов'язані, наприклад:
- а) зі станом здоров'я письменника (надмірний потяг до солодо-щів) – *...закритися в кабінеті з п'ятикілограмовою банкою турецької халви – зовсім не найгірший варіант самогубства (сказано після діагностики в письменника діабету з урахуванням факту, що він з дитинства дуже любив халву);*
 - б) з його любов'ю до автомобілів (у воєнні й повоєнні часи С. Лем підробляв автомеханіком) – *Анатомія автомобіля відома мені без емоцій і, по суті, так само, як анатомія жіночого тіла гінекологу. Автомобільний стриптиз у гаражі не викликає в мене хвилювання чи запаморочення;*
 - в) з його сприйняттям старості – *Суть старості в тому, що набуваєш досвід, яким не можна скористатися;*
 - г) з усвідомленням себе самого в часі – *П'ятничний «я» дуже сильно відрізняюсь від понеділкового;*
 - ґ) з особистим ставленням до часу – *Вбити час – все одно, що вбити чийсь дружину чи дитину. Для мене немає нічого дорожчого за час;*
 - д) зі сприйняттям інтернету – *Поки не скористався інтернетом, не знав, що на світі є стільки ідіотів;*
 - е) з власним фізичним самопочуттям у жартівливій тональності, оптимістично – *Ви знаєте? Трішки помер, але не до кінця! (2005 року в листі до Фіалковського);*
 - є) з реакцією на пропозицію повернутися до Львова – *Вернутися до Львова – все одно, що вернутися до колишньої коханої, яка має вже нового чоловіка і дітей від нього;*
 - ж) зі ставленням до місця народження – *Я львів'янин і львів'янином залишуся до смерті;*
 - з) з інтимним міркуванням про щастя – *Я не можу сказати, що повністю щасливий. Моє щастя залишилося, коли довелося залишити Львів та ін.*

Висновки

Можна однозначно стверджувати, що дискурсивний простір С. Лема густо афористичний: ідеться про те, що певне письменницьке висловлювання виходить за вузькі межі відповідного твору, відповідного типу персонального дискурсу, ураховуючи й живе мовлення, та стає афоризмом, починає входити в суспільно-культурно-словесний обіг польської та багатьох інших лінгвокультур світу завдяки перекладам.

Продемонстровано спробу схарактеризувати креативність мовомислення С. Лема, що виявляється в моделюванні письменницького афористикону, здатності концентровано й стисло вербалізувати глибокі думки широкої тематики й проблематики. Афоризми С. Лема можна вважати наслідком експериментальних лінгвокреативних потуг їх автора. В афористиконі письменника актуалізовано осмислення минулого, полеміка із сьогоденням, апеляція до майбутнього.

Афоризми С. Лема репрезентують багатогранність типів на основі системи класифікацій, мають потужне функційне навантаження. Орнаменталіка цих афоризмів базується в основному на оригінальних метафорах, порівняннях, антитезі, контрасті, паралелізмі.

Афоризм розглядаємо передусім як *его-текстовий* жанр, у якому зафіксована й дискурсивна аплікація письменницької біографії, і його філософські, зокрема й футуристичні міркування, що зумовлено «бурхливо-пристрасним потягом до філософствування» (С. Лем), і його погляди, бажання, оцінки, емоції та почуття.

Простежуємо намагання письменника «хоч би мікроскопічно розширити горизонти нашого мислення» (С. Лем). Афоризми письменника фокусують увагу на проблемах всемогутності Всесвіту, техногенності світу, людської онтології, її самості.

Для афористикону письменника характерний високий рівень атракції як вияв його інтелектуалізму, емоційно-позитивного, хоч часто й іронійного чи жартівливого ставлення до довкілля. Афористикон письменника – це вияв його людської сутності, що відображає багатство його внутрішнього світу, ерудицію, відповідні духовні запити, етичні імперативи, інтелігентність. В афоризмах С. Лем постає у всіх своїх іпостасях – як письменник-фантаст, футурист, філософ, сатирик, критик, людина зі своїм неповторним світоглядом та уподобаннями.

ЛІТЕРАТУРА

- Аренев, В. (2021). *Мандрівні дєрвіші у пошуках Лема. Яким був найвідоміший польський фантаст*. <https://chytomo.com/mandrivni-dervishi-v-poshukakh-lema/> (11.06.2021).
- Баракатова, Н. А. (2015). Структурно-семантична специфіка сучасної української афористики. *Український смисл*, № 1, 6–9.
- Буйницька, Т. О. (1996). Мовностилістична структура афоризмів Е. Канетті. *Іноземна філологія. Республіканський міжвідомчий збірник*. Львів, № 109, 51–52.
- Буц, Н. В. (2004). Лексико-семантична класифікація афоризмів у картині світу Ліни Костенко. *Культура народів Причорномор'я*, Симферополь, том 1 / № 49, 216–219. http://librar.org.ua/sections_load.php?s=philology&id=1425 (25.07.2021).
- Горохович, А. (1980). *Поетика Лесі Українки і її афоризми*, Вінніпег: Інститут Дослідів Волині. 145 с.
- Гулдова, І. С. (2013). Структурно-семантичні особливості афоризмів американських поетичних текстів ХХ ст. *Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка*, № 14(273), 134–135.
- Калашник, В. С. (2011). *Людина та образ у світі мови: вибрані статті*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 368 с.
- Калашник, В. С. (1992). *Українська поетична фразеологія і афористика поетичної мови повоєнного періоду. Семантико-типологічний аспект*: автореф. дис. ... д-ра філол. наук, Дніпропетровськ. 40 с.
- Карасик, В. И. (2000). О типах дискурса. *Языковая личность: институциональный и персональный дискурс*: сб. науч. тр., Волгоград: Перемена, 2000, 5–20.
- Коваленко, Г. П. (2010). *Методи аналізу і синтезу афоризмів та їх застосування*, Суми: Університетська книга. 798 с.
- Колоїз, Ж. В. (2016). Мовна гра як вияв креативності в сучасній афористичі. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*: зб. наук. праць, вип. 15, 163–185.
- Космеда, Т. А. (2012). *Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу*, Дрогобич: Коло. 372 с.
- Космеда, Т. А. (2019). Лінгвокреативність С. І. Дорошенка в моделюванні его-текстів: жанр віншування-привітання-присвяти. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди, вип. 50, 7–17.
- Крупко, О. І. (2010). *Щоденний труд серця (Золотослов Тараса Григоровича Шевченка)*. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*, вип. 25, 183–194.
- Лем, Станіслав (2021). Матеріали з вікіцитатника. https://ru.wikiquote.org/wiki/Станіслав_Лем (01.09.2021).
- Лемові леми: Колотнечі з приводу всесвітнього тяжіння; Так казав Лем. Зі Станіславом Лемом розмовляє Станіслав Бересь «Книга скарг і пропозицій»*. <https://chytomo.com/stanislaw-lem-pro-nashchadkiv-nauku-i-tvorchist/> (07.06.2021).
- Лем, С. (2021). *Мой взгляд на литературу*. <https://www.livelib.ru/book/1000322202-moj-vzglyad-na-literaturu-stanislaw-lem> (08.09.2021).
- Лем, С. «Я зробив усе, що вважав найголовнішим...». https://zn.ua/ukr/SOCIUM/stanislaw_lem_ya_zrobiv_use_scho_vvazhav_naygolovnishim.html (17.08.2021).
- Лисенко, Н. О. (2014). Аналіз засобів будови сучасних афоризмів. *Англістика та американістика*, вип. 11, 18–21.

- Ломтева, Т. Н., Патрушева, Е. В. (2010). К вопросу о функционально-прагматических аспектах афоризмов. *Известия Южногосударственного университета. Филологические науки*, № 2, 81–83.
- Михеев, М. Ю. (2007). *Дневник как эго-текст (Россия, XIX–XX)*. Москва: Водолей Publishers, 2007. 264 с.
- Дмитриева, О. А. (1997). *Культурно-языковые характеристики пословиц и афоризмов (на материале франц. и рус. языков): дисс. ... канд. филол. наук*, Волгоград. 189 с.
- Панів, Л. (2010). Семантична типологія афоризмів (на матеріалі сучасного художнього дискурсу). *Молодь і ринок. Щомісячний науково-педагогічний журнал*, № 10, 150–153.
- Скурятівський, В. (2001). *Афоризм колись і сьогодні: Афористика (100 майстрів української афористики)*. Київ: Просвіта. 320 с.
- Стецик, М. С. (2012). „Коротко – як діагноз” (генетичні особливості афоризмів у романі Ліни Костенко „Записки українського самашедшого”). *Молодь і ринок. Щомісячний науково-педагогічний журнал*, № 9, 104–108.
- Федоренко, Н. Т., Сокольская, Л. В. (1990). *Афористика*, Москва: Наука, 1990. 419 с.
- Цитаты и афоризмы Станислава Лема*. <https://citaty.su/citaty-i-vyskazyvaniya-stanislava-lema> (25.09.2021).
- Цитаты из книги «Солярис» Станислава Лема* – лучшие афоризмы, высказывания и крылатые фразы. <https://mybook.ru/author/stanislav-lem/solyaris/citations/> (16.07.2021).
- Шарманова, Н. М. (2005). *Українська афористика: структурно-семантичний та функціональний аспекти: дис ... канд. філол. наук*, Кривий Ріг, 230 с.
- Jarosiński, Z. (1998). Proza dokumentu osobistego. *Sporne postaci polskiej literatury współczesnej*, Warszawa, 143–153.
- Kita, M. (2013). Polski dyskurs prywatności. *Postscriptum Polonistyczne*, nr 1(11), 93–103.
- Lubas-Bartoszyńska, R. (2006). Nowe problemy teoretyczne pisania o sobie: przykład wypowiedzi autobiograficznych pisarzy polskich ostatnich dziesięcioleci. *Przestrzeń Teorii*, nr 6, 51–67.

REFERENCES

- Areniev, V. (2021). *Mandrivni dervishi u poshukakh Lema. Yakym buv naividomishyi polskyi fantast*. <https://chytomo.com/mandrivni-dervishi-v-poshukakh-lema/> [(11.06.2021).].
- Barakatova, N. A. (2015). Struktorno-semantyczna spetsyfika suchasnoi ukrainskoi aforystyky. *Ukrainskyi smysl*, № 1, 6–9.
- Buinytska, T. O. (1996). Movnostylistychna struktura aforyzmiv E. Kanetti. *Inozemna filolohiia. Respublikanskyi mizhvidomchyi zbirnyk*, Lviv, № 109, 511–52.
- Buts, N. V. (2004). Leksyko-semantyczna klasyfikatsiia aforyzmiv u kartyni svitu Liny Kostenko. *Kultura narodov Prychernomoria*, Symferopol, tom 1 / № 49, 216–219. http://librar.org.ua/sections_load.php?s=philology&id=1425 [(25.07.2021).].
- Citaty i aforizmy Stanislava Lema*. <https://citaty.su/citaty-i-vyskazyvaniya-stanislava-lema> [(25.09.2021).].
- Citaty iz knigi «Solyaris» Stanislava Lema* – luchshie aforizmy, vyskazyvaniya i krylatye frazy. <https://mybook.ru/author/stanislav-lem/solyaris/citations/> [(16.07.2021).].

- Dmitrieva, O. A. (1997). *Kul'turno-yazykovye xarakteristiki poslovic i aforizmov (na materiale franc. i rus. yazykov)*: diss. ... kand. filol. nauk, Volgograd 1997. 189 s.
- Fedorenko, N. T., Sokol'skaya, L. V. (1990). *Aforistika*, Moskva: Nauka, 419 s.
- Horokhovych, A. (1980). *Poetyka Lesi Ukrainky i yii aforyzmy*, Vinnipeg: Instytut Doslidiv Volyni. 1980. 145 s.
- Hulidova, I. S. (2013). Strukturno-semantychni osoblyvosti aforyzmiv amerykanskyykh poetychnykh tekstiv XX st. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka*, № 14 (273), 134–135.
- Jarosiński, Z. (1998). Prose of a personal document. *Disputed figures of Polish contemporary literature*, Warszawa, 143–153.
- Kalashnyk, V. S. (1992). *Ukrainska poetychna frazeologhiia i aforystyka poetychnoi movy pozhovtnevoho periodu. Semantyko-typolohichni aspekt*: avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk, Dnipropetrovsk. 40 s.
- Kalashnyk, V. S. (2011). *Liudyna ta obraz u sviti movy: vybrani statii*. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina. 368 s.
- Karasik, V. I. (2000). O tipax diskursa. *Yazykovaya lichnost': institucional'nyj i personal'nyj diskurs*: sb. nauch. tr., Volgograd: Peremena, 2000, 5–20.
- Kita, M. (2013). Polish privacy discourse. *Polish Postscriptum*, No. 1 (11), 93–103.
- Koloiz, Zh. V. (2016). Movna hra yak vyjav kreatyvnosti v suchasni aforystytsi. *Filolohichni studii: Naukovi visnyk Kryvorizkoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu*: zb. nauk. prats, vyp. 15, 163–185.
- Kosmeda, T. A. (2012). *Ego i Alter Ego Tarasa Shevchenka v komunikatyvnomu prostori shchodennykovoho dyskursu*, Drohobych: Kolo, 372 s.
- Kosmeda, T. A. (2019). Linhvokreatyvnist S. I. Doroshenka v modeliuvanni ego-tekstiv: zhanr vinshuvannia-pryvitannia-prysviaty. *Linhvistychni doslidzhennia*: zb. nauk. prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. H. S. Skovorody, vyp. 50, 7–17.
- Kovalenko, H. P. (2010). *Metody analizu i syntezy aforyzmiv ta yikh zastosuvannia*, Sumy: Universytetska knyha. 798 s.
- Krupko, O. I. (2010). Shchodennyi trud sertsia (Zolotoslov Tarasa Hryhorovycha Shevchenka). *Problemy semantyky slova, rechennia ta tekstu*, vyp. 25, 183–194.
- Lem, S. «Ia zrobyv use, shcho vvazhav naiholovnishym...». https://zn.ua/ukr/SOCIUM/stanislav_lem_ya_zrobiv_use_scho_vvazhav_naygolovnishim.html [(17.08.2021)].
- Lem, S. (2021). *Moj vzglyad na literaturu*. <https://www.livelib.ru/book/1000322202-moj-vzglyad-na-literaturu-stanislav-lem> [(08.09.2021)].
- Lem, Stanislaw. *Materialy z vikysytnyky*. https://ru.wikiquote.org/wiki/Stanislaw_Lem [(01.09.2021)].
- Lemovi lemy: Kolotnechi z pryvodu vsesvitnoho tiazhinnia; Tak kazav Lem. Zi Stanislavom Lemom rozmovliaie Stanislav Beres «Knyha skarh i propozytsii»*. <https://chytomo.com/stanislav-lem-pro-nashchadkiv-nauku-i-tvorchist/> [(07.06.2021)].
- Lomteva, T. N., Patrusheva, E. V. (2010). K voprosu o funktsional'no-pragmaticheskikh aspektakh aforizmov. *Izvestiya Yuzhnogo federal'nogo universiteta. Filologicheskie nauki*, № 2, 81–83.
- Lubas-Bartoszyńska, R. (2006). Newer theoretical problems of writing about oneself: an example of statements by Polish autobiographical writers of recent decades. *Przestrzenie Teorii*, No. 6, 51–67.
- Lysenko, N. O. (2014). Analiz zasobiv budovy suchasnykh aforyzmiv. *Anhlistyka ta amerykanistyka*, vyp. 11, 18–21.

- Mixeev, M. Yu. (2007). *Dnevnik kak e'go-tekst (Rossiya, XIX–XX)*. Moskva: Vodoley Publishers 2007. 264 s.
- Paniv, L. (2010). Semantychna typolohiia aforyzmiv (na materiali suchasnoho khudozhnoho dyskursu). *Molod i rynok. Shchomisiachnyi naukovopedahohichnyi zhurnal*, № 10, 150–153.
- Sharmanova, N. M. (2005). *Ukrainska aforystyka: strukturno-semantychnyi ta funktsionalnyi aspekty: dys. ...* kand. filol. nauk, Kryvyi Rih 2005, 230 s.
- Skurativskyi, V. (2001). *Aforyzm kolys i sohodni. Aforystyka (100 maistriv ukrainskoi aforystyky)*. Kyiv: Prosvita. 2001. 320 s.
- Stetsyk, M. S. (2012). „Korotko – yak diahnoz” (henetychni osoblyvosti aforyzmiv u romani Liny Kostenko „Zapysky ukrainskoho samashedshoho”). *Molod i rynok. Shchomisiachnyi naukovopedahohichnyi zhurnal*, № 9, 104–108.

Grzegorz Koneczniak (corresponding author)

Nicolaus Copernicus University in Toruń

gregorex@umk.pl

<https://orcid.org/0000-0003-2198-0450>

Dorota Paśko-Koneczniak

Nicolaus Copernicus University in Toruń

dorpas@umk.pl

<https://orcid.org/0000-0002-9832-9992>

In search of Ukrainian Studies within Slavonic philology and other courses offered by Irish universities in the context of the Russian invasion of 24 February 2022

Abstract. The aim of this article is to examine the status of Ukrainian studies (predominantly literary studies, linguistic studies, cultural studies) within the teaching and research practices as regards Slavonic Studies and other academic fields in the Republic of Ireland and Northern Ireland. The questions posed concern what study programmes and academic activities that Irish universities can offer to develop Ukrainian Studies, within Slavonic Studies and other disciplines, following the Russian invasion on 24 February 2022. As the initial research on selected aspects of Slavonic Studies, with the focus on literary studies, was conducted in 2019, comparisons can be drawn as to the possible changes in the curricula, concerning the period before (2019) and after the Russian invasion (2023).

Keywords: Slavonic studies in Ireland; literature and literary studies; war in Ukraine; Russian invasion.

Originally, the research conducted and developed in this article was supposed to describe the status of Slavonic Studies in Ireland with a special empha-

sis placed on the tertiary educational context. The aim was to examine the place of literary research. However, bearing in mind the Russian aggression on Ukraine begun on 24 February 2022, the present authors decided to develop the initial discussion towards the possible changes observed in Slavonic Studies in Ireland following this invasion. Such alterations will predominantly be sought in terms of cultural, linguistic (applied) and literary research; yet, as will be demonstrated, changes in other fields are equally important.

The aim of the essay is thus to show the results of the analysis of the educational status of literary studies primarily conducted within the BA and MA programmes in Slavonic Studies offered by Irish and Northern Irish universities and other tertiary-education institutions, and bearing in mind the expected changes concerning the inclusion of Ukrainian issues following the Russian invasion. The overriding problem to be addressed concerns the presence of Ukrainian study programmes, modules or academic activities related to the nation and society whose members, as war victims, have experienced a significant migratory movement and constitute the growing community of non-Irish inhabitants living in Ireland. The predominant problem is whether such institutions incorporate Ukrainian Studies into their curricula and course syllabi and whether the programmes available include more focus on Ukraine within teaching other Slavonic cultures, for example Polish or Russian literature or history.

The questions posed in this article will concern the possible alterations within programme modules and the courses offered as well as new aspects addressed by scholarly organisations for the promotion of Slavonic Studies in Ireland in the war period. The article will be a comparative discursive analysis of these issues (for a different discursive analysis related to the Ukraine-Russia conflicts prior to the war, see, for example, Lokot, 2017). The methodology applied here includes the descriptive background of the history of Slavonic Studies in Ireland, the confrontative element with a special emphasis placed on the focus of Slavonic Studies from the perspective of inclusion of literary and cultural Ukrainian elements. It will include a comparison of the situation prior to the war in Ukraine in 2019 and in the inter-war period in 2023, and the revisioning aspect of examining Slavonic Studies in the context of the Russian invasion of Ukraine. The major methodology comprised the analysis of selected findings via use of search tools available on the websites of particular universities to find entries on “Slavonic Studies” and “Ukraine.”

1. Slavonic Studies in teaching: in search of Ukrainian focus

Already in 2013, M. Wheeler and C. Opitz sadly commented that out of many educational initiatives set up to promote Slavonic cultures, languages and literatures, Trinity College stood as the only remaining academic unit offering Slavistics. And both in 2021 and in 2023 the same can be said as true as the centre organised at Trinity College Dublin stands as the only unit specialising in Slavonic Studies in Ireland (cf. Wheeler & Opitz, 2013). The University thus boasts about its offer on the website:

Trinity College is the only centre of Russian and Slavonic Studies in Ireland. Staff in the Department have areas of expertise in the languages and cultures of Central and Eastern Europe (Bulgaria, Croatia, Czech Republic, Hungary, Poland, Russian) (Russian & Slavonic Studies, 2019; 2023).

The information quoted is of overriding importance because it contains an explicit statement that no other academic institution in Ireland offers programmes in Slavonic Studies, which seems to serve as a confirmation of the observation made earlier (in 2013) by Marcus Wheeler and Conny Opitz and concerning the demise of Slavonic-studies institutions with the only survival of the centre at Trinity College at the beginning of the twentieth-first century (see Wheeler & Opitz, 2013). Still, the two scholars mention researchers specialising in Slavonic Studies and representing other academic units – and the Trinity website itself utilises the word “centre,” which might imply that, maybe, there are some smaller units giving lectures or tutorials in selected aspects of Slavonic Studies, perhaps within the curricula of other programmes (for example European history, politics or culture) (Russian & Slavonic Studies, 2019; 2023). Yet, as the Trinity offer is the crucial one, it will be subject to an examination, specifically from the perspective of the presence (or absence) of Ukrainian Studies there. The title of the programme bears some hierarchical significance. The division into “Russian” and “Slavonic” implies that the former is not explicitly treated as belonging to the latter and that the predominant perspective would be that of “Russian,” too, eclipsing somehow other Slavonic languages, cultures and literatures, particularly Ukrainian. Still, in the brackets, examples of Slavonic states are enumerated, and Russia is situated at the very end of the list, which now appears to show some incoherence in relation to the title of the programme, but, as a matter

of fact, this can be explained with the procedure to present the countries in alphabetic order.

Furthermore, when comparing the content of the website between 2019 and 2023, one can find out that the significance of Russian language and culture in the programme stems from the historical dimension of this field taught at Trinity College: “The Department of Russian and Slavonic Studies has been teaching Russian to undergraduates since the early 1950s. During the 1980s we started offering Evening and Short Courses to provide for the growing interest among Dubliners in learning Russian. We have since added a number of other languages to our offerings: we provide classes in Bulgarian, Croatian, Czech and Polish” (<https://www.tcd.ie/Russian/courses/evening-courses/>). This information is no longer available in 2023: there are interactive buttons with links to individual languages, and with Ukrainian included. Still, the passage quoted above, if no longer available, is worth taking a closer look at: it suggests that in 2019 the target group of the programme comprised Dubliners and although the Dublin community is represented by multiple ethnic, cultural and religious backgrounds, including Slavs, the common association with the word Dubliner is still an Irish person born there and living there all his or her life. Thus, the programme targeted Irish people interested in Slavonic Studies and in the Russian language in particular.

In one of the sections of the website, describing the undergraduate programme, one can read that students will not only learn a Slavonic language, which proves that the course has been created for candidates of non-Slavic backgrounds, but they will also have the opportunity to become acquainted with Slavonic literature and culture: “the Department teaches degree programmes on Russian and Polish language, literature, history, cultural history and contemporary society” (Russian and Slavonic Programmes, 2019; 2023). This description was present in 2019 and is still available in 2023. It may be the evidence for the unchanged focus of the study core, Russian or Polish, and the extracurricular inclusion of Ukrainian, on offer among “extra-mural and cultural activities” (Russian and Slavonic programmes, 2023). Thus, the Polish-Russian focus, in terms of the first component at least, illustrates the importance of Russian Studies, along with Polish Studies, with new curricular possibilities within Ukrainian Studies to be yet developed.

Russian and Polish directions of Slavonic Studies are enumerated only in the case of BA programmes. In terms of MA courses, such distinction is

blurred: “The department contributes to the range of MPhils offered in the School of Languages, Literatures and Cultural Studies” (Russian and Slavonic programmes, 2019; 2023). Such a general description was available in 2019 and can still be found in its original form in 2023. However, alterations can be noticed when comparing the offer within extramural modules. The description of the extramural programmes, when consulted in 2019, made the status of states and their cultural traditions within Slavonic Studies equal: “The Department offers Evening and Short Courses on the languages and cultures of Central and Eastern Europe (Bulgaria, Croatia, Czech Republic, Poland, Russia)”; still, this was followed by the information that “The Department also provides the opportunity for learners of Russian to present for a Test of Russian as a Foreign Language (TORFL) [...] validated by the Russian Ministry of Education” (Russian and Slavonic Programmes, 2019). The courses thus presented covered different cultural and literary Slavic traditions; yet, in terms of the language aspect, priority was given to Russian, which might have stemmed from interest shared by non-Slavic students and potential labour market demands then. As to the content available in 2023, the list of languages in the first part was supplied with Ukrainian, and the information regarding the TORFL test has been deleted (Russian and Slavonic programmes, 2023), which implies that taking this specific proficiency test in Russian might not be available now.

In 2023, modules in the Ukrainian language are offered on a regular basis alongside short-term courses in Polish, Russian, Bulgarian, Croatian. The course is thus described: “Ukraine is second largest country in Europe with a rich cultural and historic heritage, it has captured attention of the world in recent history and current times. Ukrainian language is native tongue to over 50 mln people worldwide, and has a strong and growing identity” (Ukrainian evening and short course, 2023) and three level-based groups are available. Bearing in mind the current political situation and the war in Ukraine, it may be obvious what is meant by mentioning that Ukraine “has captured attention of the world in recent history and current times.” The authors might mean the events leading to the Russian invasion of Ukraine in February 2023 along with the ensuing war itself. On the other hand, the description conveys these senses in a rather indirect way. Still, it is the only descriptive passage available on the website and no information at all concerning the language and the culture of the speakers is given in the case of the remaining languages (see, e.g., Polish evening and short courses), which

gives the status of the Ukrainian language some extra focus. The date of the update is 28 June 2023 and thus, as this description might have appeared after the outbreak of the war, the text can be treated as an indication of the increasing awareness of the necessity to give Slavonic Studies a more Ukraine-oriented profile.

When comparing the educational contexts of Slavonic Studies of Trinity College between 2019 and 2023, one can discern a gradual shift in focus from Russian Studies to more linguistic variety and the inclusion of Ukrainian, which still does not stand as the curricular core. One should also take note of other Ukrainian-based initiatives hosted by Trinity College among other departments and different units. Already in 2018 there was an exhibition shown in Trinity Long Room Hub Arts and Humanities Research Institute. The curator, Orysia Kulick, displayed the exhibition titled “War and revolution: framing 100 years of cultural opposition in Ukraine.” Part of the description of the event thus reads:

The last century of Ukrainian history has been shaped by war, revolution and the struggle for statehood. The Russian Revolution of 1917 swept away the Romanov dynasty, unleashing five years of social upheaval in the south-western borderlands. The Euromaidan Revolution of 2014 precipitated Russia’s annexation of Crimea and the outbreak of war in the Donbass. The decades in between saw civil war, famine, the Stalinist purges, mass repression and surveillance, as well as attempts by Soviet Ukrainians to reform and humanise socialism from within. (War and revolution: framing 100 years of cultural opposition in Ukraine, 2018)

The exhibition features major landmarks of recent Ukrainian history and helps develop the awareness, among members of the university community, of the problems it has undergone. Trinity College also reacted towards the Russian invasion of Ukraine. Its statement, “Trinity condemns the invasion of Ukraine by the Russian Federation and stands in solidarity with the Ukrainian people at this most difficult time,” has been issued in both English and Ukrainian (with elements in the Irish language, too) (Trinity response to the invasion of Ukraine, 2022).

Dublin also hosts other world-known universities, namely University College Dublin and Dublin City University. Even though neither of them has introduced Slavonic and, specifically, Ukrainian studies within the scope of the programmes offered, they both support Ukrainians through academic

and scientific initiatives. DCU posted the statement made by its president, Daire Keogh, on X (Twitter): “DCU colleagues and students from Ukraine and the broader region are suffering unimaginable anxiety due to the Russian government’s invasion of Ukraine and DCU condemns this unjustifiable aggression” (DCU statement on invasion of Ukraine, 2022). This statement is explicitly critical of the aggression and points to the responsibility of the Russian government (not people); yet, what is worth noting is that it realises its impact on both Ukrainian and Russian students and lecturers: “We would also like to reach out to all of our staff and students from Ukraine and Russia at this very difficult time recognising that their families and friends may be directly impacted by the conflict” and DCU ensures its assistance to them (DCU statement on invasion of Ukraine, 2022).

In addition, in March 2022 its Brexit Institution organised “a virtual event to discuss the war in Ukraine and the future of the EU” to address “the implications of Russia’s invasion of Ukraine on the future of EU integration and security” (The War in Ukraine and the future of the EU, 2022). The participants included European specialists as well as national governmental and EU officials (The War in Ukraine and the future of the EU, 2022). More significantly, in November 2022, Dublin City University welcomed the online address of Ukrainian President Volodymyr Zelenskyy at its Helix centre. The President expressed its gratitude for “the incredible warmth you have given our people,” 63,000, and commented on the Irish positive neutrality: “The Irish Government and society have helped Ukraine in many ways and while Ireland has a neutral status you are absolutely not neutral in your attitude and assistance to the Ukrainian people” (President Zelenskyy addresses Irish students at The Helix in DCU, 2022). The development of such supportive and collaborative events might be an early step to foster interest in Ukraine and Ukraine Studies and to consider the inclusion of some aspects of Ukrainian culture, literature, within university curricula.

University College Dublin is involved in cultural activities promoting Ukrainian culture, at the same time providing direct help; for example, via fundraising. In April 2023 the university choir, accompanied by members of other activists, organised a concert to collect money: “This is our opportunity as a UCD community to support this great initiative. The UCD Community Choir and guests are performing a concert to raise funds to send much needed medical support so more lives can be saved” (Concert in support of Saving Lives in Ukraine, 2023). The help offered by UCD extends

greatly beyond academic activities: “The UCD Centre for Emergency Medical Science has already trained 30 paramedics in Ukraine to deliver life-saving treatment using TXA (tranexamic acid)” (Concert in support of Saving Lives in Ukraine, 2023). Again, developing some elements of Ukrainian Studies within course modules might be welcome, if not necessary in the near future.

Cork and Galway have their universities, too, and we would deem it essential to check whether there are any elements of Slavonic Studies, particularly Ukrainian aspects, at tertiary level as part of other study programmes, bearing in mind the international awareness of the injustices befalling the Ukrainians and their country. Cork has been one of the common destinations of Slavic immigrants in the Irish Republic. Still, University College Cork does not offer any studies in Slavonic languages (2023) although it boasts a programme in foreign languages: “The BA World Languages is a four-year specialist language programme, including a year of study abroad and, in most of the languages offered, Computer-Assisted Language Learning to complement traditional teaching” (World languages, 2019; 2023). The description, available both in 2019 and 2023, mentions Latin and focuses on languages spoken in both Europe and other parts of the world. Yet Polish, Russian or Ukrainian are not mentioned, and teaching those languages might be necessary bearing in mind the Slavonic immigrant communities living in Cork. Particularly, the Ukrainian language has not entered the list of languages offered, by 2023. However, similar to other universities across Ireland, University College Cork has introduced a special policy aimed at Ukrainian candidates and concerning financial support (for details, see 2023–24 fees information for Ukrainian students, 2023). The authorities of University College Cork issued their statement following the Russian invasion of Ukraine and has adopted “a focus on supporting these new members of our communities, working together with local government, public sector agencies, and NGO’s for joined up approaches locally, regionally and nationally” (UCC Ukraine response, 2022). This statement is accompanied by UCC President’s words of support, not only for Ukrainians but also for other displaced individuals (see Message from the President, 2022).

A similar situation apparently occurs at University of Galway (National University of Ireland in Galway). Its BA programmes include “Global languages,” thus defined:

This innovative and highly flexible Languages degree allows you to study two languages, with the possibility of taking another language at Beginner's Level in the First year. Linguistics, Translation Studies and Media are embedded at all levels of the programme. Literature and culture modules will be available for those students who wish to pursue a teaching career so that they will fulfil the requirements of the Teaching Council. (Bachelor of Art (Global languages), 2019)

Yet the profile only mentions Chinese and Latin. Still, the university offers an MA module called "Advanced Language Skills" in which specific languages are mentioned, and this programme has the same description when comparing its versions from 2019 and 2023:

This master's programme provides advanced linguistic and technical training to prepare you for work as a linguist. There is a growing demand for such specialised services. You will develop your language skills to a high level and gain experience in the area of translation technology. You will acquire a high level of communication skills in your chosen language speciality of French, German, Italian or Spanish. (MA (advanced language skills [French, German, Italian or Spanish]), 2019; 2023)

This passage implies that the interest in Slavonic, particularly Ukrainian, Studies is yet to develop and the necessity to include those course might only become necessary in the near future. This necessity might be a consequence of the already taken initiatives aimed at helping Ukrainian students and showing support in the period of the Russian invasion and afterwards (see, for example, University statements, 2022).

In this essay, we have decided to include the situation of Northern Ireland, too. Wheeler and Opitz mention Queen's University in Belfast as regards there being a Slavonic Studies unit in the past (see 2013) and the situation in Northern Ireland is worth commenting upon as to the status of Ukrainian Studies within Slavonic Studies and other fields. However, primarily, the background of Slavonic Studies at Queen's University Belfast can be examined with reference to the very figure of Wheeler, the already-mentioned predominant scholar associated with the ISA, the major organisation in Ireland set up to foster Slavonic Studies (see www.iarcees.org; details of this association will be presented in the next section). One can find the following description published after his recent death:

In 1967 he moved to Belfast and became the first Professor of Slavonic studies at Queen's University.

He was also co-founder of a cross-community group – the Irish Association for Russian, Central and East European Studies – which is now based at Trinity College Dublin.

In 1972 he wrote the first *Oxford Russian-English Dictionary* – the first to be published outside Russia – and over the years he continued to update the work.

Prof. Wheeler officially retired from Queen's University in 1993 after 25 years but was frequently consulted by academics and delivered papers at conferences around the world. (McConville, 2020)

It transpires that the university boasted a unit specialising in Slavonic Studies and the contribution of its staff member, the creation of the first *Oxford Russian-English* dictionary, is definitely a most impressive outcome of the research work conducted there. However, the department has apparently been recently restructured and incorporated into School of Arts, English and Languages, as the Slavonic Studies unit seems not to exist. Still, the very history of how the department functioned in the past is worth noting – as can be argued on the basis of “An Attempt to Create a Chair of Russian Language, Literature and History at Queen's University of Belfast” by Pavel Tribunskii. As can be read in the English abstract of the article in Russian, the endeavours “to create a chair of Russian language, literature and history at Queen's University of Belfast is examined in the context of Russian-British relations during the First World War and the revolutionary events in Russia, and also as an episode in the development of the teaching of modern languages in universities in the United Kingdom” (Tribunskii, 2016). At least, in the name of that unit, literature and literary research were deservedly granted the titular status along with linguistics and history (and not necessarily culture); thus, the original focus was not only on Russian language and linguistics.

How does the Slavonic Studies function now at Queen's University Belfast? The possible aspects of this study direction were not included in the 2019 research; yet, as for 2023 it follows universities in the Republic and offers courses in the Russian language, two-level 10-week modules. These are not extensively advertised and only matter-of-fact information is given (Russian courses, 2023). The university also pursues the policy of welcoming po-

tential students from Ukraine; yet, it does not yet offer any Ukrainian Studies courses or nodules (Ukraine, 2023).

2. Slavonic Studies: in search of Ukrainian focus in research initiatives

In Ireland, there is an organisation whose task is to promote the field of Slavonic Studies, and the content from its website, <https://www.iarcees.org/>, contributed by Wheeler and Opitz (2013), has been used to report on some of the issues presented in the previous section and is going to be used in this section, too. The description of the origins of this organisation points to the fact that it has been present in Ireland for nearly five decades, which transpires at the beginning of the account of its earliest functioning:

The decision to set up an Irish Slavists' Association (renamed in 1995 Irish Association for Russian & East European Studies, and in 2007 to Irish Association for Russian, Central & East European Studies) was taken in 1975 by a meeting of a small group of teachers of Russian held at Ballymascanlon Hotel, Co. Louth. A Constitution was adopted which provided for the holding of annual conferences [...].

It was also agreed to produce an annual journal (*Irish Slavonic Studies*) which should publish, in addition to articles and book reviews within the general Russian and Slavonic field, items relating specifically to Irish-Russian historical and cultural links. (Wheeler & Opitz, 2013)

The description of the endeavour, partly quoted above, points to various fields of Slavonic Studies developed, and to have been developed, in Ireland. The description of the history of the association suggests the popularity of Russian in the past and points to the units offering Slavonic programmes:

At the time of the setting up ISA, the auguries appeared good. Departments (or units) of Russian Language & Literature and/or Slavonic Studies were operating at Trinity College Dublin, Queen's University Belfast, the New University of Ulster at Coleraine and – a bold new initiative – at the National Institute for Higher Education (now The University) at Limerick. In addition, there were individual scholars and teachers in the field of Russian History, Soviet Politics and Society and Slavonic linguistics working in these institu-

tions and also in University College Dublin, while, in Northern Ireland, five or six grammar schools offered Russian. (Wheeler & Opitz, 2013)

This quotation points to the discipline of Slavonic Studies being highly developed in Ireland. However, in the consecutive parts, it becomes clear that the description refers to the past, and the present seems more dismal: “Regrettably, during the period 1982–2002, three of the Association’s institutional bastions – at Belfast, Coleraine and Limerick – ceased functioning, leaving Trinity College Dublin as the only third-level institution in Ireland with an autonomous Department of Russian (also offering Polish). Happily, this centre has grown and prospered” (Wheeler & Opitz, 2013). Thus, the information given on the website of the Trinity College Slavonic Studies programme confirms its status already established in 2013 by Wheeler and Opitz. However, as regards its “prosperity,” it can be referred to its contribution to the study of Russian and Polish and the development of knowledge about Russian and Polish cultures, with literature being rather overshadowed by this cultural and (applied) linguistic focus.

There is some potential within Slavonic Studies in Ireland transpiring from the updated information on the history of the organisation: “although the supply of students of Russian from schools has largely dried up, the number of committed members of the Association - including a number from outside Ireland - has remained stable [...]. Dedicated individual members have appeared not only in the traditional centres but also in Derry, Cork and Galway where the 2002, 2003 and 2004 IAREES Annual Conferences were held” (Wheeler & Opitz, 2013). Wheeler and Opitz also express their necessity and “hope” to “adapt” and develop interest in Slavonic Studies following the entry of new Slavonic states into the European Union and massive migration of people from there to Ireland.

As far as the inclusion of Ukrainian research directions are concerned, if the teaching situation of Slavonic Studies within tertiary education in Ireland does not display the focal treatment of Ukrainian Studies, in the realm of academic activity this situation is different, as manifested through the dedication of IARCEES, the inheritor of the original ISA. This organisation has issued an official statement condemning the war in Ukraine and the statement thus reads:

We, the committee of the Irish Association for Russian, Central, and East European Studies, scholars of diverse backgrounds and disciplinary in-

terests, condemn with one voice this morning's military assault against Ukraine. And we unequivocally offer our support and solidarity to all those in Ukraine and elsewhere suffering as a result of this aggression. We are deeply concerned about the human consequences of this military action, consequences which, we fear, will be grave and long-lasting. We can find no explanation – much less justification – for the invasion in the reasons given by the Russian government. It is an assault on the safety and well-being of the Ukrainian people and a basic denial of the Ukrainian state's sovereignty and democratic existence. (Statement on the war in Ukraine, 2023)

Issuing such a statement is also a common policy of Irish universities. However, the IARCEES has also promoted a number of scholarly activities aiming at presenting, criticising and explaining the possible reasons behind the military conflicts, with the war in Ukraine being at the frontline, as listed on its website along with the declaration quoted above (www.iarcees.org).

In October 2022 National University of Galway hosted a symposium called “Ukraine: empire, war and migration” (IARCEES, Recent events, 2022). When one follows the link included on the IARCEES website, they can find the detailed programme. This event featured presentations by researchers representing such academic institutions as National University of Kyiv Mohyla Academy (Taras Kuzio), National Pedagogical Academy of Ukraine (Halyna Klimchuk), Irish scholars affiliated with National University of Ireland in Galway (for example Róisín Healy) and Dublin City University (e.g. Donnacha Ó Beacháin), who sought to give concerted explanations and contexts of the current conflict, including such themes as factual and discursive circumstances of the war, the conflict-related migrations and various forms of implicit and explicit opposition, as well as conclusions as to how avoid such massive conflicts experienced by civilians, as exemplified with Donnacha Ó Beacháin's “What have we learned from Russia's war in Ukraine?” (Ukraine: empire, war and migration symposium at University of Galway, 2022). Participants also represented Queen's University Belfast (Liam Kennedy), University College Cork (Andy Bielenberg) and others. It also included a comparative aspect found in the imperial and anti-imperial histories of Ireland and Ukraine – and this thread of discussions was accompanied by the launch of a new book on a comparative dimension of Ukrainian and Irish Postcolonial Studies: *Ireland and Ukraine: Studies in Comparative Imperial and National History*, the volume edited by Stephen Velychenko, Joseph Ruane, and Ludmilla Hrynevych and published in Stutt-

gart in 2022 (Ukraine: empire, war and migration symposium at University of Galway, 2022).

Presentations by key theoreticians of Irish colonial and postcolonial complexity are included in the programme. For instance, Stephen Howe's "Putin's Vision and the Idea of Empire" (the author being affiliated with Bristol University) and Róisín Healy's "Nationalism in Ireland and Western Ukraine before World War I" can be found there, and the latter is one more contribution to the Irish-Ukrainian comparative studies developed within postcolonial thought (Ukraine: empire, war and migration symposium at University of Galway, 2022).

A similar distance between teaching programmes and research activities, possibly subject to become smaller in the future, can also be observed in the case of Queen's University in Belfast. By way of illustration, in June 2023 the School of History, Anthropology, Philosophy and Politics hosted the collaborative workshop dedicated to the staff from Ukraine and the United Kingdom and entitled "Migration, forced displacement and the politics of loss in Ukraine and beyond." The theme is noteworthy in terms of its inclusive character – the situation in Ukraine is the focal point but the issues covered are not limited to the Ukrainian-Russian conflict only. The workshop is thus described:

The war in Ukraine has had momentous political, social and economic impact at local, national and international levels and is popularly discussed through its connection to issues of loss - human, material, economic, cultural and social – both for the refugees and other affected communities. However, a systematic analysis of 'loss' in this particular context has yet to take place. In this workshop, we understand 'loss' both in its psychosocial readings as a form of mourning and trauma and within a social scientific frame as contested sets of relations and structures of feeling in historical, economic and socio-political processes. (UK-Ukraine twinning initiative workshop, 2023)

As surfaces in this description, the concept of loss is elevated to its metaphorical meanings within individuals and communities and it is associated with experiences of trauma, dislocation and lack. What is also highlighted here is the scientific aspect to accompany more humanistic fields of research.

Queen's University Belfast has also contributed to spreading the knowledge concerning the war through the activities undertaken by Alister Miskimmon, who directs the School of History, Anthropology, Philosophy and

Politics. In one of the texts published on the university's website, Miskimmon shares his detailed analysis of the circumstances responsible for this conflict and the stance taken is uncompromising in terms of the culprit/victim dichotomy, as he blames Putin's regime and not the Russian people in general: "We are witnessing an immense tragedy unfold since the Russian Federation commenced its war on Ukraine. An unprovoked slaughter of Ukrainians, the mass displacement of Ukrainian citizens and the destabilisation of the Ukrainian state are all resulting from Putin's aggression" (Miskimmon, 2023). He outlines the reasons behind the Russian aggression, comprised within the threat against NATO expanding or Putin's unjustified territorial claims following his belief in the inheritance left after the Soviet Union. Notwithstanding the reasons behind the invasion, Miskimmon shows that other European countries will have to make challenging decisions following both Ukraine's and Russia's futures (Miskimmon, 2023).

To conclude, as for the situation in 2023, the Slavonic Studies programmes offered by Trinity College, still the only university offering such full programmes in the Republic of Ireland, have not significantly changed, or even updated in some cases. However, the descriptions with the focus on promoting Russian culture are yet to be found there. Ukrainian Studies has not entered the teaching plane with its potential within tertiary education; however, Irish universities have been offering support to Ukrainian students and offering studies devoted to their culture, literature and language might be a further step. They have unanimously expressed their condemnation of the invasion of Ukraine in explicit statements.

There appear to be no significant changes in the frameworks and organisation of tertiary education in Ireland when comparing the situation of 2019 and 2023. However, taking into account the appearance of language courses in Ukrainian and the developing interest in Ukraine, its history, culture and society, this situation is bound to change. The teaching staff, often representing other fields of knowledge, have been actively involved in raising the awareness of the impacts of the warfare staged in Ukraine, frequently taking stances and showing support for the Ukrainian people. This is most evidenced by the activities undertaken at University of Ireland in Galway, which was a forum for voicing the Ukrainian war crisis in 2022, and which boasts a group of Ukrainian nationals devoted to their country and supporting it (see *Ukraine: empire, war and migration symposium at University of Galway*, 2022). The scholarly contributions focus predominantly on histori-

cal backgrounds of Russian-Ukrainian relations as compared to Anglo-Irish relations, the Russian imperial quests as impacting the current situation, the sociological issues linked to the war. The theoretical framework which surfaces in these scholarly attempts is that of postcolonial thought. Literary aspects are yet to be developed within this perspective in bringing up the awareness of the Ukrainian situation.

As Wheeler and Opitz (2013) noticed and as confirmed by this research, notwithstanding the major war conflict involving Russia, Belarus and Ukraine, impacting on the world affairs in terms of economy, society, and culture, new major modules in Slavonic Studies are not offered across the Republic of Ireland and Northern Ireland, and in 2023 Trinity College still remains the only unit offering BA and MA studies. Yet other Irish universities display Slavonic interest in their curricula within other programmes, such as politics, sociology or history, as exemplified by Queen's University Belfast. Finally, Irish universities take part in educational projects wherein study places are offered to Ukrainian students in various fields of knowledge. And even more development can be found in the research outcomes shown during conferences and other scientific and academic events.

We realise that there are other important initiatives and we have not been able to comment upon all significant academic activities (and their outcomes) within Slavonic Studies, particularly Ukrainian Studies, organised across Ireland. The scope of universities included in this research has also been limited and, definitely, noteworthy examples could be added in the case of Maynooth University. However, we believe that the account presented in this article on the basis of the examples selected can facilitate the creation of an image of subtle changes in and beyond such studies there, taking note of the context of the war in Ukraine and the impact it has had.

REFERENCES

- 2023–24 fees information for Ukrainian students. University College Cork. Retrieved September 7, 2023 from <https://www.ucc.ie/en/study/undergrad/ukraine/>.
- Bachelor of Arts (global languages), University of Galway. Retrieved August 4, 2019, from https://www.nuigalway.ie/artsglobal_languages/.
- Census of population 2016 – profile 7 migration and diversity. Retrieved August 4, 2019, from <https://www.cso.ie/en/releasesandpublications/ep/p-cp7md/p7md/p7anii/>.
- Concert in support of Saving Lives in Ukraine. (2023). Retrieved September 5, 2023, from <https://www.ucd.ie/engage/engagement/events/ukraineconcert/>.

- DCU statement on invasion of Ukraine. Dublin City University. (2022). Retrieved September 6, 2023, from <https://www.dcu.ie/commsteam/news/2022/mar/dcu-statement-invasion-ukraine>.
- Lokot, T. (2017). Public networked discourses in the Ukraine-Russia conflict: 'patriotic hackers' and digital populism. *Irish Studies in International Affairs*, Vol. 28, 1–18, <https://doi.org/10.3318/ISIA.2017.28.9>.
- McConville, M. L. (June 18, 2020). Former QUB professor with gift for languages will be remembered as 'dedicated educator,' The Irish News. Retrieved July 31, 2020, <http://www.irishnews.com/news/northernirelandnews/2020/06/18/news/former-qub-professor-with-gift-for-languages-will-be-remembered-as-dedicated-educator--1977497/>.
- Miskimmon, A. (2023). War in Ukraine. Queen's University Belfast. Retrieved September 6, 2023, from <https://www.qub.ac.uk/schools/happ/news/WarinUkraine.html>.
- President Zelenskyy addresses Irish students at The Helix in DCU. Dublin City University. (November, 18, 2022). Retrieved on September 6, 2022, from <https://www.dcu.ie/commsteam/news/2022/nov/president-zelenskyy-addresses-irish-students-helix-dcu>.
- Russian & Slavonic studies [and the particular sections accessed from the main website]: Trinity College Dublin. Retrieved July 31, 2019 and September 6, 2023, from [a] <https://www.tcd.ie/Russian/>; <https://www.tcd.ie/Russian/courses/evening-courses/>; [b] <https://www.tcd.ie/Russian/courses/undergraduate/index.php>; [c] <https://www.tcd.ie/Russian/courses/undergraduate/meelc-with-polish/index.php>; [d] <https://www.tcd.ie/Russian/courses/postgraduate/index.php>; [e] <https://www.tcd.ie/Russian/cultural-activities/index.php>
- Russian courses. Queen's University Belfast. Retrieved September 5, 2023, from <https://www.qub.ac.uk/directorates/InformationServices/LanguageCentre/LanguageCoursesApril2023/RussianCourses/>.
- Statement on the war in Ukraine, IARCEES. (February 24, 2022). Retrieved September 4, 2020, from <https://www.iarcees.org/index.php>.
- Trinity response to the invasion of Ukraine. Trinity College Dublin. (2022). Retrieved September 7, 2023, from <https://www.tcd.ie/ukraine/>.
- Tribunskii, P. A. (2016). An attempt to create a chair of Russian language, literature and history at Queen's University of Belfast. Retrieved July 31, 2020, from <https://dspace.spbu.ru/bitstream/11701/5617/1/07-Tribunsky.pdf>.
- UCC Ukraine response; Message from the president. University College Cork. Retrieved September 7, 2023, from <https://www.ucc.ie/en/civic/ukraine-response//>.
- Ukraine. Queen's University Belfast. Retrieved September 5, 2023, from <https://www.qub.ac.uk/Study/international-students/your-country/ukraine/>.
- Ukraine: empire, war and migration symposium at University of Galway. (2022). Retrieved September 3, 2023, from <https://mooreinstitute.ie/event/ukraine-empire-war-and-migration-symposium-at-university-of-galway/>.
- Ukrainian evening and short course. Trinity College Dublin. Retrieved September 6, 2023, from <https://www.tcd.ie/Russian/courses/evening-courses/ukrainian.php>.
- UK-Ukraine twinning initiative workshop. Queen's University Belfast. (2023) Retrieved on September 6, 2023, from <https://www.qub.ac.uk/events/whats-on/listing/uk-ukrainetwinninginitiativeworkshop.html>.
- University statements. University of Galway. Retrieved September 7, 2023, from <https://www.universityofgalway.ie/ukraine/universitystatements/>.

- War and revolution: framing 100 years of cultural opposition in Ukraine. Trinity College Dublin. (2018). Retrieved September 6, 2023, from <https://www.tcd.ie/trinitylongroomhub/whats-on/details/event.php?eventid=127369260>.
- The war in Ukraine and the future of the EU. Dublin City University. (2022). Retrieved September 6, 2023, from <https://www.dcu.ie/commsteam/dcu-events/2022/mar/war-ukraine-and-future-eu>.
- Wheeler, M., & Opitz, C. (2013). ISA/IAREES/IARCEES history. Retrieved September 1, 2023, from <http://www.iarcees.org/history.php>.
- World languages. University College Cork. Received August 4, 2019, from <https://www.ucc.ie/en/ck110/>.